

किंस्विद् ब्रह्मांस्त्वत्रिवासे ईह नास्ति धनुर्धरः ।
राजन्यबन्धुरेते वै ब्राह्मणः सत्र आसते ॥ २८॥

धनदारात्मजापृक्ता यत्र शोचन्ति ब्राह्मणाः ।
ते वै राजन्यवेषेण नटा ज्ञवन्त्यसुभराः ॥ २९॥

अहं प्रजां वां भगवन् रक्षिष्ये दीनयोरिह ।
अनिस्तीर्णप्रतिशोडग्निं प्रवेक्ष्ये हतकल्मणः ॥ ३०॥

ब्राह्मण उवाच

सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रधुमो धन्त्यनां वरः ।
अनिरुद्धोऽप्रतिरथो न त्रातुं शक्नुवन्ति यत् ॥ ३१॥

तत् कथं तु भवान् कर्म हुष्करं जगदीश्वरः ।
चिर्कीर्षसि त्वं बालिश्यात् तत्र श्रद्धमहे वयम् ॥ ३२॥

अर्जुन उवाच

नाहं सङ्कर्षणो ब्रह्मन् न कृष्णः कार्षिरेव च ।
अहं वा अर्जुनो नाम गाँडीवं यस्य वै धनुः ॥ ३३॥

माऽवमस्था मम ब्रह्मन् वीर्यं त्यभक्तोषाम् ।
मृत्युं विजित्य प्रधने आनेष्ये ते प्रजां प्रभो ॥ ३४॥

अेवं विश्रमितो विप्रः शङ्खेन परन्तप ।
जगाम स्वगृहं प्रीतः पार्थवीर्यं निशामयन् ॥ ३५॥

प्रसूतिकाल आसते भार्याया द्विजसत्तमः ।
पाणि पाणि प्रजां मृत्योरित्याहार्जुनमातुरः ॥ ३६॥

स उपस्थृत्य शुभ्यम्भो नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
दिव्यान्यस्त्राणि^१ संस्मृत्य सज्जयं गाँडीवमादहे ॥ ३७॥

तेने क्ष्व- ॥ २७ ॥ 'ब्रह्मन्! आपना निवासस्थान द्वारकामां कोई धनुर्धारी क्षत्रिय नथी शु? ऐसुं लागे छे के आ बधा यादवो तो प्रजापालनना कर्तव्यने छोडीने पश करवा बेडेला ब्राह्मणो जेवा छे ॥ २८ ॥ जेमना राज्यमां धन, ली अथवा पुत्रोथी वियुक्त थहीने ब्राह्मण दुःखी थता होय, ते क्षत्रिय नथी, क्षत्रियना वेशमां पेट भरवावाणा नट (अलिनेता) छे. तेमनुं ज्ञवन् व्यर्थ छे ॥ २९ ॥ भगवन्! हुं समझुं छुं के, तमे पति-पत्नी तमाचा बाणकोना मृत्युथी दीन बनी गयां छो. हुं आपनां संतानोनुं रक्षण करीश. जो हुं मारी प्रतिज्ञा पूरी न करी शक्यो तो अग्निमां पडीने आत्महत्या करीश. अने आ रीते मारा पापनुं प्रायश्चित्त थही जशे.' ॥ ३० ॥

ब्राह्मणे कहुं - 'अर्जुन! अहीं बलरामज, भगवान श्रीकृष्ण, धनुर्धारीओमां श्रेष्ठ प्रधुमज, ऐवा ज अनिरुद्धज पश ज्यारे मारा बाणकोनुं रक्षण करवा समर्थ नथी, आ जगदीश्वरो माटे पश आ काम मुश्केल बनी रहुं छे, त्यारे तमे आने कही रीते करवा चाहो छो? भरेखर, आ तमाची मूर्खता छे. हुं तमाची वात पर बिलकुल विश्वास करतो नथी. ॥ ३१-३२ ॥

अर्जुने कहुं - हुं बलराम, श्रीकृष्ण अथवा प्रधुम नथी. हुं अर्जुन हुं, जेनुं गाँडीव नामनुं धनुर्ध विश्वविष्यात् छे ॥ ३३ ॥ ब्रह्मदेवा तमे मारा बण-पराक्रमनुं अपमान न करो. तमे ज्ञानाता नथी, हुं मारा पराक्रमधी भगवान शंकरने युद्धमां संतुष्ट करनार वीर अर्जुन हुं. भगवन्! हुं तमने वधारे शुं कहुं, हुं युद्धमां साक्षात् मृत्युने पश ज्ञाने तमाचा संतानने पाणि लावी आपीश. ॥ ३४ ॥

परीक्षित! ज्यारे अर्जुने ते ब्राह्मणने आ प्रभाषो विश्वास आयो, त्यारे ते ब्राह्मण लोकोनी सामे तेमना (अर्जुनना) बण-पराक्रमना वधाणा करतो रहीने भूब प्रसन्नता साथे पोताने घेर पाणि आयो. ॥ ३५ ॥ प्रसवनो समय नक्षक आयो त्यारे ब्राह्मण अधीरो थहीने अर्जुन पासे आयो अने कहेवा लाय्यो - 'आ वधते तमे मारा बाणकोने मृत्युथी बचावी लो.' ॥ ३६ ॥ आ सांबजीने अर्जुने शुद्ध जपथी आयमन कर्युं तथा भगवान शंकरने नमस्कार कर्या, पछी दिव्य अस्त्रोनुं स्मरण कर्युं अने गाँडीव धनुर्ध पर पशाछ चढावीने हाथमां लही लीपुं. ॥ ३७ ॥

१. दिव्यान्यस्त्राणि २.

न्यरुषात् सूतिकागारं शरैर्नानास्त्रयोऽजितैः ।
तिर्थगूर्ध्वमध्यः पार्थशकारं शरपञ्जरम् ॥ ३८ ॥

ततः कुमारः सर्वातो विप्रपत्न्या रुद्धं मुहुः ।
सधोऽदर्शनमापेहे सशरीरो विहायसा ॥ ३९ ॥

तदाऽङ्गहं विप्रो विजयं विनिन्दन् कृष्णसन्तिष्ठौ ।
मौढ्यं पश्यत मे योऽहं श्रद्धये कलीबकत्थनम् ॥ ४० ॥

न प्रद्युम्नो नानिरुद्धो न रामो न च केशवः ।
यस्य शेषुः परित्रातुं कोऽन्यस्तदवितेश्वरः ॥ ४१ ॥

षिगर्जुनं मृषावाहं धिगात्मश्लाघिनो धनुः ।
देवोपसुर्यं यो मौढ्यादानिनीष्टि हुर्भिः ॥ ४२ ॥

ऐवं शपति विप्रर्षो विद्यामास्थाय शाल्गुनः ।
यस्य संयमनीमाशु यत्रास्ते भगवान् यमः ॥ ४३ ॥

विप्रापत्यमयकाषाणस्तत ऐन्द्रीभगात् पुरीम् ।
आग्नेयीं नैऋतीं सौभ्यां वायव्यां वारुणीभथ ।
रसातलं नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यन्यान्युठायुधः ॥ ४४ ॥

ततोऽलब्धद्विजमुतो व्यनिस्तीर्णप्रतिश्रुतः ।
अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रत्युक्तः प्रतिषेधता^१ ॥ ४५ ॥

दर्शये द्विजसूनूस्ते मावश्यात्मानमात्मना ।
ये ते नः कीर्ति विमलां गनुष्याः स्थापयिष्यन्ति ॥ ४६ ॥

हिति सम्भाष्य भगवानर्जुनेन सहेश्वरः ।
हित्यं स्वरथमास्थाय प्रतीयीं दिशमाविशत् ॥ ४७ ॥

सम द्वीपान् सम सिन्धून् समसमग्निनय ।
लोकालोकं तथाऽतीत्य विवेश सुमहतमः ॥ ४८ ॥

अर्जुने बाष्ठोने अनेक प्रकारे अस्त्र-मंत्रोथी अलिमन्त्रित करीने प्रसूतिगृहने चारे बाजुथी येरी लीपुः. आ प्रमाणे तेमणे सूतिकागृहनी उपर-नीये, आजुबाजु बाष्ठोनुं जाहे एक पांजरं ज बनावी दीपुः. ॥ ३८ ॥ त्यार पछी ब्राह्मणपत्नीये एक पुत्रने जन्म आय्यो, जे वारंवार रडी रबो हतो परंतु जेतज्जेतांमां ते शरीर साथे आकाशमां अंतर्धान थई गयो. ॥ ३९ ॥ हवे ते ब्राह्मण भगवान श्रीकृष्णना सामे ज अर्जुननी निंदा करवा लाग्यो. तेणो कहुः - 'मारी मूर्खता तो जुओ, मैं आ नयुसकनी बडाईनी वातो पर विश्वास मूक्यो. ॥ ४० ॥ जला, जेने प्रद्युम्न, अनिरुद्ध, अरे बलराम अने भगवान श्रीकृष्ण पक्ष न बचावी शक्या, तेनी रक्षा करवा बीजुं कोषा समर्थ छे? भिष्यावादी अर्जुनने विकार छे. पोताना भोडे पोतानी बडाई करवावाणा अर्जुनना धनुष्यने विकार छे. आनी बुद्धि तो जुओ, ते मूर्खतावश ते पुत्रने पाछो लाववा ईच्छे छे, जेने मारब्ये अमाराथी अलग करी दीधो छे.' ॥ ४१ ॥

ते ब्राह्मण आ प्रमाणे अर्जुनने खर्ल-भोडुं बोलवा लाग्यो. त्यारे अर्जुन योगबलथी तुरंत भगवान यमराजनी संयमनी पुरीमां गया. ॥ ४२ ॥ त्यां तेमने ब्राह्मणनो पुत्र न मण्यो. पछी तेओ शस्त्र लहाने कमशः ठार, अग्नि, निर्झर्ति, सोम, वायु अने वरुण वगेरेनां स्थानोमां गया, अतल वगेरे नीयेना लोकोमां, स्वर्गथी उपरना महलोक वगेरे अने अन्य स्थानोमां पक्ष गया. ॥ ४३ ॥ परंतु क्यांय पक्ष तेमने बाणक मण्यो नहीं, तेमनी प्रतिक्षा पूरी न थई शकी. हवे तेमणे अग्निमां प्रवेश करवानो विचार कर्या. परंतु भगवान श्रीकृष्ण तेमने तेम करतां रोकीने कहुः- ॥ ४४ ॥ 'बाई अर्जुन! तमे पोतानी जाते पोतानो तिरस्कार न करो. हुं तमने ब्राह्मणना भधा बाणको हमक्षां ढेखाहु छुं. आजे जे लोको तमारी निंदा करी रक्षा छे, ते ज पछी आपणा लोकोनी निर्भूत शीर्ति गायो.' ॥ ४५ ॥

सर्वशक्तिमान भगवान श्रीकृष्णे आ प्रमाणे समजालीने अर्जुन साथे पोताना दिव्य रथ पर जेसी पश्चिम दिशमां प्रस्थान कर्युः. ॥ ४६ ॥ तेमणे सात-सात पर्वतोवाणा सात द्वीप, सात समुद्र अने लोकालोक पर्वतने औरंगीने धोर अंधकारमां प्रवेश कर्या. ॥ ४७ ॥

१. प्रतिषेधितः ।

તત્ત્વાશા: શૈવસુગ્રીવમેઘપુષ્પબલાહકઃ ।
તમસી ભ્રષ્ટગતયો બભૂવુર્ભરતર્ષભ ॥ ૪૮ ॥

તાનુ દશ્વા ભગવાનુ કૃષ્ણો મહાયોગેશ્વરેશ્વર: ।
સહસ્રાદિત્યસહુકાશં સ્વચક્ષ પ્રાહિષોત્ત પુર: ॥ ૫૦ ॥

તમ: સુધોરં ગહનં કૃતં મહદુ
વિદારયદ્ ભૂરિતરેણ રોચિથા ।
મનોજવં નિર્વિચિશે સુદર્શનં
ગુણચ્છુતો રામશરો યથા ચમૂ: ॥ ૫૧ ॥

દ્વારેણ ચક્કાનુપથેન તત્તમ: -
પરં^૧ પરં જ્યોતિરનાતપારમ् ।
સમશુદ્ધાનં પ્રસમીક્ષ્ય કાલ્યુનઃ
પ્રતાડિતાક્ષો પિદ્ધેડક્ષિણી ઉભે ॥ ૫૨ ॥

તત: પ્રવિષ્ટ: સલિલં નભસ્વતા
બલીયસેજદ્ભૂહૃત્મિભૂષણમ्^૨ ।
તત્ત્વાદૃતં વૈ ભવનં ધુમતામં
આજન્મણિસતમ્મસહાશોભિતમ् ॥ ૫૩ ॥

તસ્મિનુ મહાભીમમનાતમદૃતં
સહસ્રમૂર્ધન્યફળામણિદ્યુભિ:^૩ ।
વિભાજમાનં દ્વિગુણોલ્બણોક્ષણં
સિતાચલાભં શિતિકષ્ઠજિહ્વમ्^૪ ॥ ૫૪ ॥

દદર્શ તજોગસુખાસનં વિભું
મહાનુભાવં પુરુષોત્તમોત્તમમ् ।
સાન્દ્રમભુદાભં સુપિશજવાસસં
પ્રસમ્વકનં રચિરાયતેકાણમ् ॥ ૫૫ ॥

૧ પરીક્ષિત! તે અંધકાર એટલો ધોર હતો કે તેમાં શૈવ, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ અને બલાહક નામના ચારે ધોડા પોતાનો માર્ગ ભૂલીને આમ તેમ બટકવા લાગ્યા. તેમને કાંઈ સૂરતું જ ન હતું. ॥ ૪૮ ॥ યોગેશ્વરોના પણ પરમેશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ધોડાઓની આ દશા જોઈને ભગવાને પોતાના હજાર-હજાર સૂર્ય જેવા તેજસ્વી ચક્ષને આગળ ચાલવાની આશા આપી. ॥ ૫૦ ॥ સુદર્શનચક પોતાના જ્યોતિર્મય તેજથી સ્વયં ભગવાન દ્વારા ઉત્પન્ન તે ગાઢ અને મહાન અંધકારને છેદીને મનના જેવી તીવ્રગતિથી આગળ ચાલવા લાગ્યું. તે સમયે ભગવાન શ્રીરામના છોડેલા અને રાક્ષસોની સેનામાં પ્રવેશી રહેલા બાળ જેવું તે લાગતું હતું. ॥ ૫૧ ॥ આ પ્રમાણે સુદર્શન ચક દ્વારા નિર્દેશિત માર્ગ ચાલીને રથ અંધકારની અંતિમ સીમા પર પહોંચ્યો. તે અંધકારની પેલી તરફ અનંત અપાર શ્રેષ્ઠ જ્યોતિ ચારે તરફ ફેલાયેલી દેખાઈ. તેને જોઈને આંખો અંજાઈ ગઈ; અર્જુને વિવશ થઈને બન્ને આંખો બંધ કરી દીધી. ॥ ૫૨ ॥ ત્યાર પછી ભગવાનના રથે દિવ્ય જલરાશિમાં પ્રવેશ કર્યો. ખૂબ જ જોરદાર આંધી ચાલી રહી હોવાને કારણે તે જલમાં મોટા મોટા તરંગો ઉછણતા હતા, જે બહુ સુંદર લાગતા હતા. ત્યાં એક બહુ વિશાળ મહેલ હતો. તેમાં મણિઓના હજાર-હજાર સંભાળો ચળકતા હતા. તેને કારણે ચારે બાજુ બહુ ઉજ્જવળ પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો. ॥ ૫૩ ॥ તે મહેલમાં ભગવાન શેષજી બિચારેલા હતા. તેમનું શરીર અત્યંત ભયાનક અને અદ્ભુત હતું. તેમના સહસ્ર મસ્તક હતાં અને દરેક કણા પર સુંદર-સુંદર મણિ જગમગી રહ્યો હતો. દરેક મસ્તકમાં બે-બે નેત્ર હતાં અને તે બહુ જ લયંકર હતાં. તેમનું સંપૂર્ણ શરીર કેલાસ જેવું શેતવર્જનનું હતું અને ગળું અને જીબ નીલા રંગનાં હતાં. ॥ ૫૪ ॥ પરીક્ષિત! અર્જુને જોયું તે શેષ ભગવાનની સુખમયી શાસ્ત્ર પર સર્વવ્યાપક મહાન પ્રભાવશાળી પરમ પુરુષોત્તમ ભગવાન બિરાજમાન છે. તેમના શરીરની કાન્તિ વર્ણકાળના મેઘ જેવી શ્યામ હતી. અત્યંત સુંદર પીળું વરસ્તુ ધારણ કરેલું છે. મુખ પર પ્રસન્નતા ઘીલી રહી છે અને વિશાળ નેત્રો બહુ જ સુંદર લાગે છે. ॥ ૫૫ ॥ બહુમૂલ્ય મણિઓ જરૂરો મુગટ અને કુંડળોની કાન્તિથી હજારો વાંકડિયા વાળની અવકો પ્રકાશિત થઈ રહી છે. લાંબી-લાંબી આઠ બુજાઓ છે, ગળામાં કૌસ્તુલ મણિ છે, વક્ષસ્થળ પર શ્રીવત્સનું ચિહ્ન

महामणिव्रातकिरीटकुष्ठल-
प्रभापरिकिमसहस्रकुन्तलम् ।
प्रलभ्यचार्वष्टभुजं सकौसुबं
श्रीवत्सलक्ष्मं वनमालया वृतम् ॥ ५६ ॥

सुनन्धनन्धप्रभुः स्वपार्ष्णे-
शकादिभिर्मूर्तिधरेनिजायुषेः ।
पुष्ट्या श्रिया कीर्त्यज्याऽभिलक्ष्मि-
निषेव्यमाङ्गं परमेष्ठिनां पतिम् ॥ ५७ ॥

वदन्त आत्मानमनन्तमच्युतोः १
किञ्च्युश तदर्शनज्ञतसाध्वसः ।
तावाह॑ भूमा परमेष्ठिनां प्रभु-
र्द्वाङ्गली रसिमितमूर्ज्या तिरा ॥ ५८ ॥

द्विजात्मजा भे युवयोर्दिदक्षुणा
मयोपनीता भुवि धर्मगुमये ।
क्लावतीर्णाववनेर्भरासुरान्
हत्येष भूयस्त्वरयेत्मन्ति भे ॥ ५९ ॥

पूर्णकामावपि युवां नरनारायणावृधी ।
धर्ममाचरतां स्थित्यै ऋषभौ लोकसङ्ग्रहम् ॥ ६० ॥

ईत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिनाउः ।
ओमित्यानन्य भूमानमादाय द्विजदारकान् ॥ ६१ ॥

न्यवर्ततां स्वकं धाम सम्प्रहर्षी यथागतम् ।
विप्राय दद्तुः पुत्रान् यथारुपं यथावयः ४ ॥ ६२ ॥

निशान्य वैष्णवं धाम पार्थः परमविस्मितः ।
पतिक्षित् पौरुषं पुंसां मेने कृष्णानुकम्पितम् ॥ ६३ ॥

ईतीदशान्यनेकानि वीर्याशील प्रदर्शयन् ।
भुभुजे विषयान् ग्राम्यानीजे यात्यूर्जितेर्मध्ये ॥ ६४ ॥

छ अने धूटङ्गो सुधी वनमाणा लटकी रही छ. ॥ ५६ ॥
अर्जुने जोपुं के, तेमना नंद-सुनंद वगेरे पार्षदो, चक-
सुदर्शन वगेरे भूर्तिमान आयुधो तथा पुष्टि, श्री, शीर्ति
अज्ञ - आ चारे शक्तिओ तथा बधी ज दिद्विओ वगेरे
भ्रष्टादि लोकपालोना अधीश्वर भगवाननी सेवा करी रही
छ. ॥ ५७ ॥ परीक्षित! भगवान श्रीकृष्णे पोताना ज
स्वरूप श्रीअनंत भगवानने प्रशाम कर्या. अर्जुन तेमनां
दर्शनथी थोडा भयभीत थઈ गया हता. श्रीकृष्ण पछी
तेमणे पश्च तेमने प्रशाम कर्या अने तेओ हाथ जोडीने
उबा थઈ गया. हवे भ्रष्टादि लोकपालोना स्वामी
भूमापुरुषे हसीने गंभीर वाहीथी उहुँ - ॥ ५८ ॥
'श्रीकृष्ण! अने अर्जुन! मैं तमने बन्नेने जेवा माटे ज
भ्राह्मणाना पुत्रो मारी पासे मंगावी लीधा हता. तमे
बन्नेए धर्मनी रका माटे मारी कलाओ साथे पृथ्वी पर
अवतार ग्रहण कर्या छ; पृथ्वीना भारत्य देत्योनो संहार
करीने जलहीथी जलही तमे मारी पासे पाषा आवी
आओ. ॥ ५९ ॥ तमे बन्ने ऋषिवर नर अने नारायण
छ. जोडे तमे पूर्णकाम अने सर्वश्रेष्ठ छो, छतां पश्च
जगतनी स्थिति अने लोकसंग्रह माटे धर्मनु आचरण
करो.' ॥ ६० ॥

ज्यारे भगवान भूमा पुरुषे श्रीकृष्ण अने अर्जुनने
आ प्रमाणे आदेश आप्यो त्वारे ते लोकोंभे तेनो स्वीकार
करीने तेमने नमस्कार कर्या अने बहु ज आनंद साथे
भ्राह्मण बाणकोने लाईने जे रसेथी, जे रीते आव्या हता,
ते ज रस्ते, ते ज प्रमाणे द्वारका पाषा आव्या. भ्राह्मणाना
पुत्रो तेमना आपुष्य प्रमाणे भोटा-भोटा थઈ गया हता.
तेमनु रूप अने आहृति जन्म समये हती तेवी ज हती.
तेमने भगवान श्रीकृष्ण अने अर्जुने तेमना पिताने सोंपी
दीधा. ॥ ६१-६२ ॥ भगवान विष्णुना ए परमधामने
जेहिने अर्जुनना आशर्यनो पार न रखो. तेमणे ऐवो
अनुबव कर्यो के, ज्ञवोमां जे कांઈ बળ-पराक्रम छे ते
बहु ज भगवान श्रीकृष्णनी कृपानु ज फण छे. ॥ ६३ ॥
परीक्षित! भगवाने बीज पश्च ऐवी अनेक ऐश्वर्य अने
वीरताथी परिपूर्ण लीलाओ करी. लोकदृष्टिमां साधारण
लोको जेवा सांसारिक भोग कर्या अने भोटा-भोटा
महाराजाओ जेवा श्रेष्ठ-श्रेष्ठ पश्च कर्या. ॥ ६४ ॥

१. आत्मानमङ्गं तमच्युतं । २. स चाह भूमां । ३. परमेष्ठिनो । ४. तथा प्रभू ।

પ્રવર્વષાબિલાન् કામાનું પ્રજાસું બ્રાહ્મણાદિષુ ।
યથાકાલં યથૈવેન્દ્રો ભગવાઽશ્રીષ્ટચમાસ્થિતઃ ॥ ૬૫॥

હત્યા નૃપાનધર્મિષાનું ઘાતપિત્વાઽર્જુનાદિભિઃ ।
અર્જુસા વર્તયામાસ ધર્મ ધર્મસુતાદિભિઃ ॥ ૬૬॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો આદર્શ મહાપુરુષોના જેવું આચરણ કરતા રહીને બ્રાહ્મણ વગેરે સંઘળી પ્રજાઓના બધા મનોરથો, જેમ હંજ પ્રાણીઓ માટે વરસાદ વરસાવે છે તેમ, પૂર્વી કર્યા ॥ ૬૫ ॥ તેમણે ઘણા અધર્મી રાજાઓને પોતે જ મારી નાખ્યા અને ડેટલાકને અર્જુન વગેરે પાસે મરાવી નાખ્યા. આ પ્રમાણે ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર વગેરે ધાર્મિક રાજાઓ દ્વારા તેમણે અનાયાસે જ સમસ્ત પૃથ્વી પર ધર્મ-મર્યાદાની સ્થાપના કરી દીધી ॥ ૬૬ ॥

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણો પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે¹ ઉત્તરાર્થ દ્વિજકુમારાનથનં નામ
એકોનનવતિતમોડધ્યાય: ॥ ૮૮ ॥

દસમા સ્ક્રન્ધના ઉત્તરાર્થ-અંતર્ગત દ્વિજકુમારને લાવવો એ નામનો નેવ્યાસીમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

નેવુમો અદ્યાય

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાના લીલા-વિહારનું વર્ણન

શ્રીશુક ઉવાચ

સુખં સ્વપુર્યાં નિવસનું દ્વારકાયાં શ્રિયઃ પતિઃ ।
સર્વસમૃતસમૃદ્ધાયાં જુદ્ધાયાં વૃષ્ણિપુર્જવૈ: ॥ ૧ ॥

સ્ત્રીભિશ્ચોત્તમવેષાભિર્નવયૌવનકાન્તિભિઃ ।
કન્દુકાદિભિર્ભર્યષુ કીડનીભિસ્તાદિદ્ધુભિઃ ॥ ૨ ॥

નિત્યં સહુકુલમાર્ગાયાં મહચ્યદિર્મતજ્જૈ: ।
સ્વલ્પકૃતેભેટેરશ્વે રથેશ કનકોજજ્વલૈ: ॥ ૩ ॥

ઉદ્યાનોપવનાઢ્યાયાં પુષ્પિતદુમરાજિષુ ।
નિર્વિશદ્ભૂજવિહંગૈનાદિતાયાં સમન્તતઃ ॥ ૪ ॥

રેખે પોડશસાહસપત્નીનામેકવલ્લભઃ ।
તાવદ્વિચિત્રરૂપોડસૌ તદગૃહેષુ મહર્દિષુ ॥ ૫ ॥

પ્રોલ્લોત્પાલકલ્લારકુમુદામ્ભોજરેણુભિઃ ।
વાસિતામલતોયેષુ ઝૂજદ્વિજકુલેષુ ચ ॥ ૬ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – પરીક્ષિત! દ્વારકાનગરીની શોભા અલોકિક હતી. તેના માર્ગો મદજરતા મદમસ્ત હાથીઓ, સુસજિજ્ઞત સેનિકો, ઘોડા અને સોનાના રથેની ભીડથી ભરચક બરેલા રહેતા હતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં લીલાંજમ ઉપવનો અને બગીયાઓ લહેરાઈ રહ્યાં છે. ફળ-કૂલોથી લદાયેલાં વૃક્ષોની હારમાળાઓ છે. તેમના પર બેસીને ભમરાઓ ગુંજ રહ્યા છે અને જાત-જાતનાં પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યાં છે. તે નગરી બધી પ્રકારની સંપત્તિઓથી બરપૂર હતી. જગતના શ્રેષ્ઠ વીર યાદવો તેનું સેવન કરીને પોતાને બાળ્યશાળી માનતા હતા. ત્યાંની સ્ત્રીઓ સુંદર વેપભૂષાથી વિભૂષિત હતી અને તેમનાં અંગ-અંગમાં તરફાતા છલકાતી હતી. તેઓ જ્યારે પોતાના મહેલોમાં વિવિધ કીડાઓ કરતી (રમતો રમતી) ત્યારે એવું લાગતું, જ્યાં વીજળી ચમકી રહી છે. લક્ષ્મીપતિ ભગવાનની પોતાની આ દ્વારકાનગરી હતી. તેમાં તેઓ જિવાસ કરતા હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સોણહજારથી વધુ પત્નીઓના એકમાત્ર પ્રાણવલ્લભ હતા. તે બધી પત્નીઓના જુદા-જુદા મહેલો પણ ઐશ્વર્યથી સમન્ન હતા. જેટલી પત્નીઓ હતી તેટલાં જ અદ્ભુત રૂપ ધારણ કરીને તેઓ તેમની સાથે વિહાર કરતા હતા. ॥ ૧-૫ ॥ બધી પત્નીઓના મહેલોમાં સુંદર-સુંદર સરોવર હતાં. તેમનું નિર્મલ જળ ખીલેલાં નીલા, પીળા, શેત, લાલ વગેરે જાત-જાતનાં કમળોના પરાગથી મહેકતું હતું. તે સરોવરમાં ટોળે-ટોળાં

૧. દશમસ્કન્ધે દ્વિજકુમારાનથનં ।

विजहार विगात्याभ्यो लक्ष्मीषु महोदयः ।
कुचकुड्कुमलिमाङ्गः परिरघ्यश्च योषिताम् ॥ ७ ॥

उपगीयमानो गन्धवेमृद्दजपणवानकान् ।
वाद्यन्दिमुदा वीषां सूतमागधवन्तिभिः ॥ ८ ॥

सिंध्यमानोऽच्युतस्ताभिर्हसन्तीभिः स्म रेचैः ।
प्रतिषिञ्चन् विचिक्षिते यक्षीभिर्यक्षरातिव ॥ ९ ॥

ताः क्लिप्तवस्त्रविवृतोऽकुचप्रदेशाः ।
सिंध्यन्त्य उद्धृतबृहत्करप्रसूनाः ।
कान्तं स्म रेचकजिल्लिरप्योपगुह्य
ज्ञातस्मरोत्सवलसद्वृद्धना विरेजुः ॥ १० ॥

कुष्णास्तु तत्स्तनविष्णिज्ञतकुड्कुमलक्
कीडाभिषज्जुतकुञ्जलवृन्दबन्धः ।
सिंध्यन् मुहुर्युवतिभिः प्रतिषिद्यमानो
रेचे करेषुभिरिवेभपतिः परीतः ॥ ११ ॥

नटानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपश्चविनाम् ।
कीडालक्ष्मारवासांसि कृष्णोऽदातस्य च स्त्रियः ॥ १२ ॥

कृष्णस्यैवं विहरतो गत्यालापेक्षितस्मितैः ।
नर्मक्षेत्रिपरिष्वज्जः २ स्त्रीषां क्लिल हता प्रियः ॥ १३ ॥

विचुर्मुकुन्दैकविष्योऽग्निर् उन्मत्तवज्जडम् ।
चिन्तयन्त्योऽरविन्दामां तानि भे गदतः शृणु ॥ १४ ॥

हंस, सारस वगेरे सुंदर-सुंदर पक्षीओ टहुडी रखां हतां.
भगवान श्रीकृष्ण ते जग्नाशयो तथा क्यारेक नहींओना
जग्नामां पश्च प्रवेश करीने पोतानी पत्नीओ साथे जलविहार
करता हता. भगवाननी साथे जलविहार करवावाणी
पत्नीओ ज्यारे तेमने पोताना भुजपाशमां जकडी लेती,
आलिंगन करती, त्यारे भगवाननां श्रीअंगोमां तेमना
वकःस्थलनुँ केसर लागी जतुं हतुं ॥ ६-७ ॥ ते समये
गन्धवीं तेमनुँ पशोगान करता अने सूत, मागध अने
बंदीजनो बहु आनंदथी मृदंग, ढोल, नगारां अने वीषा
वगेरे वाञ्जित्रो वगाडवा लागता ॥ ८ ॥

७ भगवाननी पत्नीओ क्यारेक-क्यारेक हास्य करतां-
करतां पिचकारीओ वडे जण छांटीने तेमने भीजवी ढेती हती
तो क्यारेक भगवान पश्च तेमने जग्नी आर्द करी ढेता. आ
प्रमाणो भगवान पोतानी पत्नीओ साथे कीडा करता, जाङो
पक्षराज कुबेर पक्षिणीओ साथे विहार करी रखा
होय! ॥ ९ ॥ ते समये वस्त्रो पलणी जतां हतां अने तेमना
मोटा-मोटा अंबोडामां गूंथेलां फूल सरी पडतां हतां. तेओं
तेमने भीजवतां-भीजवतां पिचकारी छीनवी लेवा माटे
तेमनी पासे पहोची जती अने ए बहाने तेमनुँ आलिंगन
करी लेती. तेमना स्पर्शथी तेमनी पत्नीओना हृदयमां प्रेम-
बावनी अभिवृद्धि थई जती, जेथी तेमनुँ मुझकमण खीली
गेहतुं; त्यारे तेओं वधारे सुंदर देखाती हती. ॥ १० ॥ ते
समये भगवान श्रीकृष्णानी वनमाणा ते राष्ट्रीओना
वकःस्थल पर लगाडेला केसरना रंगथी रंगाई जती.
विहारमां अत्यंत मग्न थई जवाने कारणे वांडिया वाणनी
लटो उन्मुक्त भावथी लहेरावा लागती. तेओं पोतानी
राष्ट्रीओने वारंवार भीजवी ढेता अने राष्ट्रीओ तेमने पश्च
तरबोण करी ढेती. भगवान श्रीकृष्ण तेमनी साथे ए रीते
विहार करता, जाङो कोई गजराज हाथिङीओथी घेराईने
तेमनी साथे कीडा करी रखो होय. ॥ ११ ॥ [भगवान
श्रीकृष्ण अने तेमनी पत्नीओ कीडा कर्या पछी पोत-पोतानां
वस्त्र-आभूषणो उतारीने ते नट-नर्तकीओने आपी ढेतां,
जेमनी आज्ञविका मात्र गावुं-बजाववुं ज छे. ॥ १२ ॥
परीक्षित! भगवान आ रीते तेमनी साथे विहार करता त्यारे
तेमनी गति, बाधण, अवलोकन, मंद हास्य, विनोदभयीं
पश्चनो तथा आलिंगनोधीं श्रीओनी भुद्धि हराई
जती. ॥ १३ ॥ परीक्षित! राष्ट्रीओना छवन-सर्वस्व, तेमना
एकमात्र हृदयेश्वर भगवान श्रीकृष्ण ज हता. ते कमलनयन
श्यामसुंदरना चित्तनमां ज ऐटली मग्न थई जती के केटलीय

મહિષ ઉચ્ચુः^१

કુરરિ વિલપત્તિ તવં વીતનિદ્રા ન શેષે
 સ્વપ્તિ જગતિ રાત્યામીશ્વરો ગુમબોધઃ ।
 વયમિવ સભિ કરિયદ્દ ગાઢનિર્ભિત્તયેતા
 નલિનનયનહાસોદારલીલેક્ષિતેન ॥ ૧૫॥

નેત્રે નિમીલયત્તિ નક્તમદેષ્ટબ્ધનુ-
 સ્તવં રોરવીષિ કરુણાં બત ચકવાડિ ।
 દાસ્યં ગતા વયમિવાચ્યુતપાદજુઝાં
 કં વા સ્તર્ઝં સ્પૃહયસે કબરેણા વોહુમ્ ॥ ૧૬॥

ભો ભો: સદા નિષ્ઠનસે ઉદન્ય-
 નલભધનિદ્રોઽધિગતપ્રજ્ઞાગરઃ ।
 કં વા મુકુન્દાપહતાત્મલાભન:
 પ્રાત્માં દશાં તવં ચ ગતો દુરત્યયામ્ ॥ ૧૭॥

તવં યક્ષમણા બલવતાસિ ગૃહીત ઈન્દ્રો
 કીણાસ્તમો ન નિજદીધિતિભિ: કિષ્ણોષિ ।
 કરિયન્મુકુન્દગદિતાનિ યથા વયં તવં
 વિસ્મૃત્ય ભો: સ્થગિતગીરુપલક્ષ્યસે નઃ ॥ ૧૮॥

કં ત્વાચરિતમસ્માભિર્મલયાનિલ તેડપ્રિયમ્ ।
 ગોવિન્દાપાકનિર્ભિત્તે હદીરયત્તિ નઃ સ્મરમ્ ॥ ૧૯॥

મેઘ શ્રીમંસ્તવમસિ દયિતો યાદવેન્દ્રસ્ય નૂનં
 શ્રીવત્સાદું વયમિવ ભવાન્ ધ્યાયતિ પ્રેમબદ્ધઃ ।
 અત્યુત્કષ્ઠ: શબદહદ્યોઽસ્મદ્વિધો બાધ્યધારા:
 સ્મૃત્વા સ્મૃત્વા વિસુજ્જસિ મુહુરુભ્યતસ્તત્ત્વસક્ષ: ॥ ૨૦॥

વાર સુધી જડની જેમ ચૂપ થઈ રહેતી. ક્યારેક-ક્યારેક તો
 ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની ઉપસ્થિતિમાં જ પ્રેમના ઉન્માદને કારણે
 તેમના વિરહનો અનુભવ કરવા લાગતી. અને ન જાણે શું
 શું કહેવા લાગતી, તે હું તમને સંભળાવું છું. ॥ ૧૪ ॥

રાણીઓ કહેતી – અલી ઓ ટિટોડી! હવે તો બહુ
 રાત થઈ ગઈ છે. સંસારમાં બધી બાજું શૂન્યતા છવાઈ ગઈ
 છે. જો, અત્યારે સ્વયં ભગવાન પોતાનું અખંડ શાન છુપાવીને
 સૂઈ ગયા છે અને તને નિદ્રા નથી આવતી? તું આ પ્રમાણે
 આખી રાત જાગીને બકવાટ કેમ કરી રહી છે? સખી! ક્યાંક
 તું પણ અમારી જેમ કમલનયન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની હાસ્ય
 સહિત ઉદાર દસ્તિ વિંધાઈ ગઈ છે કે શું? ॥ ૧૫ ॥

અરે ચકવી! તે રાત્રીના સમયે તારાં નેત્રો બંધ કેમ
 કરી દીધાં છે? શું તારા પતિદેવ ક્યાંક વિદેશ ચાલ્યા ગયા
 છે? કે આ પ્રમાણે તું કરુણા સ્વરથી પોકારી રહી છે? અરે...રે!
 ત્યારે તો તું બહુ દુષ્યિયારી છે. પરંતુ માનો-ન-માનો તારા
 હૃદયમાં પણ અમારી જેમ જ ભગવાનની દાસી ધવાનો ભાવ
 જાગૃત થઈ ગયો છે. શું તું હવે તેમના ચરણોમાં ચડાવેલી
 પુષ્પોની માળા પોતાના અંબોડામાં ગુંથવા હુંછે છે? ॥ ૧૬ ॥

અરે ઓ સમુદ્ર! તમે નિરંતર ગર્જના કર્યા કરો છો.
 તમને નિદ્રા નથી આવતી? એવું લાગે છે કે તમને હંમેશાં
 જાગતા રહેવાની બીમારી લાગુ પડી ગઈ છે. પરંતુ ના, ના,
 અમે સમજી ગયાં, અમારા પ્રિય શ્યામસુંદરે તમારું ધીર્ય,
 ગંભીરતા વગેરે સ્વાભાવિક ગુણ છીનવી લીધા છે. શું આને
 કારણે જ તમે અમારા જેવા અસાધ્ય વ્યાપિના શિકાર થઈ
 ગયા છો, જેની કોઈ દવા નથી? ॥ ૧૭ ॥

ચન્દ્રદેવ! તમને બહુ મોટો કાયરોગ લાગુ પડી ગયો
 છે. તેથી તમે આટલા કીણ થઈ રહ્યા છો. અરે રામ-રામ!
 હવે તમે તમારાં કિરણોથી અંધારું પણ દૂર નથી કરી શકતા?
 શું અમારી જેમ અમારા પ્રિય શ્યામસુંદરની મીઠી-મીઠી
 રહસ્યની વાતો ભૂલી જવાને લીધે તમારી બોલતી બંધ થઈ
 ગઈ છે? શું તેની ચિંતાથી તમે મૌન થઈ રહ્યા છો? ॥ ૧૮ ॥

ઓ મલયાચલના વાયુ! અમે તારું શું બગાડયું છે, જેથી
 તું શ્રીકૃષ્ણના કટાકોથી વીધાયેલા અમારા હૃદયમાં કામદેવને
 પ્રગત કરી રહ્યો છે? અરે, શું તું નથી જાણતો? ભગવાનની
 કામણગારી દસ્તિ અમારાં હૃદય તો પહેલેથી જ ધાયલ થઈ
 ગયાં છે. ॥ ૧૯ ॥

અરે મેઘ! તમારા શરીરનું સૌન્દર્ય તો અમારા પ્રિયતમ
 જેવું જ છે. ખરેખર તમે યાદવશેષ ભગવાનના પ્રિય છો.

૧. સિન્ધ ઉચ્ચુः ।

प्रियरावपदानि भाष्यसे
ऽमृतसञ्जुविक्याइनया गिरा ।
करवाणि किमध्य ते प्रियं
वै मे वल्लितकष्ठ कोकिल ॥ २१ ॥

न यत्क्षि न वहस्युदारभुद्धे
क्षितिधर चिन्तयसे महात्मर्थम् ।
अपि बत वसुदेवनन्दनाऽग्निं
वयमिव कामयसे स्तनैर्विधतुम् ॥ २२ ॥

शुभ्यहृष्टाः कर्शिता बत सिन्धुपत्त्यः
समात्यपास्तकमलश्रिय ईश्वर्तुः ।
यद्दृष्ट वयं मधुपतेः प्रणयावलोक-
मप्राप्य मुष्टहृष्टाः पुरुकर्शिताः सम ॥ २३ ॥

हंस स्वागतमास्यतां पिब पयो
भूत्यज्ञ शीरः कथां
दृतं त्वां तु विदाम कर्त्यदक्षितः
स्वस्त्यास्त उक्तं पुरा ।
कि वा नश्वलसौहृदः स्मरति तं
कस्माह भज्ञामो वयं
क्षीद्रावापय कामहं श्रियमृते
शैवैकनिष्ठा स्त्रियाम् ॥ २४ ॥

तेथी ज तो तमे अमारी जेम प्रेमपाशथी बांधाईने तेमनु ध्यान करी रखा छो! तेथी तो वारंवार तेमनु स्मरण करीने अमारी जेम धनश्याम साथे संबंध बांधवो ओ घरे बेठा पीडाने वहोरखा जेवु छ. ॥ २० ॥

ओ कोयल! तारो कंठ बहु ज मधुर छ, भीहु-भीहु बोलवावाणा अमारा प्राणप्रियनी जेम तु पक्ष मधुर स्वरधी बोले छे. खरेखर, तारा अवाजमां अमृत घोण्यु छ, जे प्रियतमना विरहधी मरी गयेला प्रेमीओने ज्वतदान देनारु छे. तु ज कहे, अत्यारे अमे तारं शु प्रिय करीओ? ॥ २१ ॥

प्रिय पर्वत! तमे तो बहु उदार विचारना छो. तमे ज पृथ्वीने पक्ष धारणा करी राखी छ. न तमे हालो-चालो छो अने कांઈ कहो के सांबणो छो. ऐवु लागे छे के, कोई भोटा विचारमां मर्जन थई गया छो. सारं सारं, हवे समझ्यु. तमे अमारी जेम ऐवु ज ईच्छो छो के, 'अमारा स्तन जेवां अनेक शिखरो पर हुं पक्ष भगवान श्यामसुंदरना चरणकमणे धारणा करु.' ॥ २२ ॥

ओ समुद्रपत्नी नहीओ! आ ग्रीष्म ऋतु छे. तमारो प्रवाह पक्ष सुकाई गयो छे. हवे तमारी अंदर भालेलां कमणोनु सौन्दर्य हेखातुं नथी. तमे बहु दूबणी-पातणी थई गई छो. ऐवु लागे छे — जेम अमे अमारा प्रियतम श्यामसुंदरनी प्रेमदण्डि न पामीने अमारं हृदय छारी बेठी छीओ अने भूब ज दूबणी-पातणी थई गई छीओ, तेम तमे पक्ष मेघो हारा पोताना प्रियतम समुद्रने भणी न शकवाना विरहमां आवी दूबणी-पातणी थई गई छो. ॥ २३ ॥

ओ हंस! आव, आव, भले आव्यो! तारं स्वागत छे. आसन पर बेस. ले, दूध पी. प्रिय हंस! श्यामसुंदरनी कोई वात तो संबणाव. अमे ऐवु समज्ञाए छीओ के, तु तेमनो हृत छे. कोईना वशमां न थनारा श्यामसुंदर सकुशण तो छे ने? अरे भाई! तेमनी भिन्नता तो बहु ज अस्थिर छे, क्षणाबंगुर छे. एक वात तो कहे, तेमणो अमने कहु छ तु ते, तमे ज अमारी परम प्रियतमा छो. शु आ वात हवे तेमने याद छे? जा, जा, अमे तारी विनंती-प्रार्थना नहीं सांबणीओ. ज्यारे तेओ अमारी परवा करता नथी, तो अमे तेमनी पाछण शा माटे मरीओ? कपटीना हृत! अमे तेमनी पासे जवाना नथी. शु कहु? तेओ अमारी ईच्छा पूरी करवा अहीं आपवा चाहे छे, अच्छा! तो तेमने तो अहीं भोलावी लाव, अमारी साथे वात करावजे, परंतु क्षांक लक्ष्मीने साथे नहीं लई आवतो. तो शु तेओ लक्ष्मीने छोडीने अहीं आपवा नथी ईच्छता? आ केवी वात छे? शु श्रीओमां लक्ष्मी ज ऐवी छे, जेनो भगवानमां अनन्य प्रेम छे? शु अमारामांथी कोई एक पक्ष ऐवी नथी? ॥ २४ ॥

ઈતોદરોન ભાવેન કૃષ્ણો યોગેશ્વરેશ્વરે ।
ક્રિયમાણોન માધવ્યો લેભિરે પરમાં ગતિમ् ॥ ૨૫ ॥

શ્રુતમાત્રોડપિ ય: સ્ત્રીણાં પ્રસત્તાકર્ષતે મન: ।
ઉરુગાયોરુગીતો વા પશ્યન્તીનાં કુત: પુન: ॥ ૨૬ ॥

યા: સમપર્યચરનું પ્રેમણા પાદસંવાહનાદિભિ: ।
જગદ્ગુરું ભર્તૃબુદ્ધ્યા તાસાં કિં વષ્યર્થતે તપ: ॥ ૨૭ ॥

એવં વેદોદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠનું સતાં ગતિ: । —
ગૃહં ધર્માર્થકામાનાં મુહુશાદર્શયતું પદમ् ॥ ૨૮ ॥

આસ્થિતસ્ય પરં ધર્મ કૃષ્ણસ્ય ગૃહમેધિનામ् ।
આસનું ષોડશસાહસં મહિષ્યશ શતાધિકમ् ॥ ૨૯ ॥

તાસાં સ્ત્રીરતભૂતાનામણૌ યા: પ્રાગુદાહિતા: ।
રક્ષિત્તીપ્રમુખા રાજ્ઞસત્પુત્રાશાનુપૂર્વશ: ॥ ૩૦ ॥

એકેકસ્યાં દશ દશ કૃષ્ણોડજજનદાત્મજાનું ।
યાવત્ય આત્મનો ભાર્યા અમોદગતિરીશ્વર: ॥ ૩૧ ॥

તેષામુદ્ઘામવીર્યાણામદ્યાદશ મહારથા: ।
આસમુદ્ઘારયશસસ્તેષાં નામાનિ મે શ્રુણુ ॥ ૩૨ ॥

પ્રદ્યુમનશાનિરુદ્ધશ દીપિમાનું ભાનુરેવ ચ ।
સામ્ભો મધુર્ભુદ્ધાનુશ્રિત્રભાનુર્વુકોડરુણા: ॥ ૩૩ ॥

પુષ્કરો વેદભાહુશ શ્રુતહેવ: સુનનદન: ।
ચિત્રભાહુર્વિરુપશ કવિન્યગ્રોધ એવ ચ ॥ ૩૪ ॥

એતેષામપિ રાજેન્દ્ર તનુજાનાં મધુદ્વિષઃ ।
પ્રદ્યુમન આસીત્પ્રથમ: પિતૃવદ્ર રક્ષિત્તીસુત: ॥ ૩૫ ॥

સ રક્ષિત્તો દુહિતરમુપયેમે મહારથ: ।
તરમાત્ર સુતોડનિરુદ્ધોડભૂમાગાપુતબલાન્વિત: ॥ ૩૬ ॥

સ ચાપિ રક્ષિતા: પૌત્રી દૌહિત્રો જગૃહે તત: ।
વજ્જસ્તસ્યામવદ્ર યસ્તુ મૌસલાદવશેષિત: ॥ ૩૭ ॥

પરીક્ષિત! શ્રીકૃષ્ણાની પત્નીઓ, યોગેશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં આવો જ અનન્ય પ્રેમ-ભાવ રાખતી હતી. આના કારણે તેમણે પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું ॥ ૨૫ ॥ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની લીલાઓ અનેક પ્રકારનાં ગીતોથી અનેક પ્રકારે ગાવામાં આવે છે. તે એટલી મધુર, એટલી મનોહર છે કે, તેમના સાંબળવા માત્રથી સ્ત્રીઓના મનને તેમના તરફ ખેંચી જાય છે. પછી જે સ્ત્રીઓ તેમને પોતાનાં નેત્રોથી જુબે છે, તેમના માટે તો કહેવું જ શું? ॥ ૨૬ ॥

જે ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ જગદ્ગુરુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પતિ માનીને પરમ પ્રેમથી તેમના ચરણોની સેવા કરે છે તેમના તપનું શું વર્ણન કરીએ? કરી જ શકાય એવું નથી! ॥ ૨૭ ॥

પરીક્ષિત! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સત્પુરુષોના એકમાત્ર આશ્રય છે. તેમણે વેદોક્ત ધર્મનું વારંવાર આચરણ કરીને લોકોને એ વાત દેખાડી દીધી કે, ઘર જ ધર્મ, અર્થ અને કામ — પુરુષાર્થોનું સ્થાન છે. ॥ ૨૮ ॥ તેથી જ તેઓ ગૃહસ્થોચિત શ્રેષ્ઠ ધર્મનો આશ્રય લઈને વ્યવહાર કરી રહ્યા હતા. પરીક્ષિત! હું તમને કહી જ ચૂક્યો છું કે, તેમની સોણ હજાર એકસો આઠ રાષ્ટ્રીઓ હતી. ॥ ૨૯ ॥ તે શ્રેષ્ઠ સ્ત્રીઓમાં રક્ષિત્તી વગેરે આઠ પટરાણીઓ અને તેમના પુત્રોનું તો હું પહેલાં જ વર્ણન કરી ચૂક્યો છું. ॥ ૩૦ ॥ તેમના સિવાય ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની બીજી જેટલી પત્નીઓ હતી, તેમનાથી પણ દરેકને દશ-દશ પુત્રો થયા. આ કોઈ આશ્રયની વાત નથી. કેમકે, ભગવાન સર્વશક્તિમાન અને સત્ત્વસંકલ્પ છે. ॥ ૩૧ ॥ ભગવાનના પરમ પરાક્રમી પુત્રોમાં અદ્ભાર તો મહારથી હતા, જેમનો યશ સંપૂર્ણ જગતમાં ફેલાયેલો હતો. તેમનાં નામ મારા પાસેથી સાંલળો. ॥ ૩૨ ॥ પ્રદ્યુમન, અનિરુદ્ધ, દીપિમાન, ભાનુ, સાખ્ય, મધુ, બૃહદ્ભાનુ, ચિત્રભાનુ, વૃક, અરુણ, પુષ્કર, વેદભાહુ, શ્રુતહેવ, સુનનદન, ચિત્રભાહુ, વિરુપ, કવિ અને ન્યગ્રોધ. ॥ ૩૩-૩૪ ॥ રાજેન્દ્ર! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાના આ પુત્રોમાં પણ બધાથી શ્રેષ્ઠ રક્ષિત્તીનંદન પ્રદ્યુમનજી હતા. તે બધા ગુણોમાં પોતાના પિતા જેવા જ હતા. ॥ ૩૫ ॥ મહારથી પ્રદ્યુમનજીએ રક્મીની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. તેનાથી અનિરુદ્ધજીનો જન્મ થયો. તેમનામાં દશ હજાર હાથીઓનું બળ હતું. ॥ ૩૬ ॥ રક્મીના દોહિત્ર અનિરુદ્ધજીએ પોતાના નાનાની પૈત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં, તેનાથી વજ્જનો જન્મ થયો. બ્રાહ્મણોના શાપથી ઉત્પન્ન થયેલા મુશળ હારા યાદવોનો નાશ થઈ ગયો ત્યારે માત્ર તે એકલા જ બચી ગયા હતા. ॥ ૩૭ ॥

प्रतिबाहुरभूतस्मात् सुभाहुस्तस्य चात्मजः ।
सुभाहोः शान्तसेनोऽभूच्छतसेनस्तु तत्सुतः ॥ ३८ ॥

न ह्येतस्मिन् कुले जाता अधना अभाहुप्रज्ञः ।
अल्पायुषोऽल्पवीर्याश्च अष्ट्रवायाश्च जज्ञिरे ॥ ३९ ॥

यद्युवंशप्रसूतानां पुंसां विष्यातकर्मणाम् ।
सङ्ख्या न शक्यते कर्तुमपि वर्षायुतैर्नृप ॥ ४० ॥

तिक्ष्णः कोट्यः सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च ।
आसन् यद्युकुलाचार्याः कुमाराणामिति श्रुतम् ॥ ४१ ॥

सङ्ख्यानं यादवानां कः करिष्यति महात्मनाम् ।
यत्रायुतानामयुतलक्षणास्ते स आहुकः ॥ ४२ ॥

देवासुराहवहता हेतेया ये सुदारुषाः ।
ते योत्पन्ना मनुष्येषु प्रज्ञा देहा भवाधिरे ॥ ४३ ॥

तमिग्राहाय हरिष्वा प्रोक्ता देवा यदोः कुले ।
अवतीर्णाः कुलशतं तेषामेकाधिकं नृप ॥ ४४ ॥

तेषां प्रमाणं भगवान् प्रभुत्येनाभवद्वरिः ।
ये चानुवर्तिनस्तस्य वृष्टिः सर्वयाद्वाः ॥ ४५ ॥

शत्यासनाटनालापडीऽस्नानादिकर्मसु ।
न विदुः सन्तमात्मानं वृष्णयः कृष्णयेतसः ॥ ४६ ॥

तीर्थं चके नृपोनं यद्जनि यद्युषु
स्वःसरित्यादशीर्णं

विद्विद्विनिःखाः स्वरूपं ययुरजितपरा
श्रीर्घट्येऽन्ययतः ।

यत्रामामज्जलधं श्रुतमथ गदितं
यत्कृतो गोत्रधर्मः

कृष्णरूपैतस चित्रं क्षितिभरहराणं
कालयकायुधस्य ॥ ४७ ॥

वज्जना पुत्र छे प्रतिबाहु, प्रतिबाहुना सुभाहु, सुभाहुना
शांतसेन अने शांतसेनना शतसेन ॥ ३८ ॥ परीक्षित!
आ वंशमां कोई पश्च पुरुष ऐवो न थयो के ते बहु
संतानवाणो न होय तथा जे निर्धन, अल्पआयु अने
अल्पशक्ति होय. आ बधा भ्रातृशब्दकृत हता. ॥ ३९ ॥
परीक्षित! यद्युवंशीओमां ऐवा ऐवा पश्चस्वी अने पराकर्मी
पुरुष थया छे, जेमनी गणतरी हजारो वर्षे पश्च करी
शक्ति ऐम नथी. ॥ ४० ॥ मैं ऐतुं सांबल्यु छे के, यद्युवंशना
बाणकोने शिक्षण आपवा माटे नक्ष करोड अठ्याशी लाख
आचार्यों हता. ॥ ४१ ॥ आवी स्थितिमां ते महात्मा
यादवोनी संख्या तो कठी रीते गणावी शक्ति! स्वयं महाराज
उत्तरेन एक नील (१,००,००,००,००,००,००) जेटला लगभग सैनिको हता. ॥ ४२ ॥

परीक्षित! प्राचीनकालमां देवासुर-संग्राम वजते थशा
बयंकर असुरो मराई गया हता. तेओ ज मनुष्य तरीके
उत्पन्न थया अने बहु अभिमानपूर्वक जनताने रंजाडवा
लाग्या. ॥ ४३ ॥ तेमनुं दमन करवा माटे भगवाननी
आशाथी देवताओं ज यद्युवंशमां अवतार लीधो हतो.
परीक्षित! यादवोनां एकसो एक हुण हतां. ॥ ४४ ॥ ते बधा
भगवान श्रीकृष्णने ज पोताना स्वामी अने आदर्श मानता
हता. जे यद्युवंशीओ तेमना अनुयायी हता तेमनी बधी रीते
उन्नति थई. ॥ ४५ ॥ यद्युवंशीओनुं चित ए रीते भगवान
श्रीकृष्णमां परोवायेलुं रहेतुं हतुं के तेमने तेमनां देनिक कार्यों
जेवां के, सूर्व-बेसर्व, भार्व-पीर्व, हरर्व-करर्व, बोलर्व-रमर्व,
नहार्व-धोर्व वगेरेमां तेओ पोताना शरीरने पश्च भूली जता
हता. तेओ जाजाता ज न हता के, अमालं शरीर शुं करी
रह्यु छे. तेमनी संपूर्ण शारीरिक डियाओ यंत्रनी जेम
आपमेणे थया करती हती. ॥ ४५ ॥

परीक्षित! भगवाननु चरणोदक ऐवा गंगाञ्ज अवश्य
तमाम तीर्थोमां महान अने पवित्र छे, परंतु ज्यारे स्वयं
परमतीर्थरूप भगवाने ज यद्युवंशमां अवतार ग्रहण कर्या
त्यारे तो गंगाञ्जनो महिमा आपमेणे ज तेमना सुयशतीर्थ
करतां ओछो थई जयो. भगवानना स्वरूपनो ए केटलो
मोटो महिमा छे के तेमनी साथे प्रेम करनारा भक्तो
अने देख करवावाणा शत्रु बन्नेय तेमना स्वरूपने प्राप्त
थई गया. जे लक्ष्मीने प्राप्त करवा माटे मोटा-मोटा
देवताओं प्रयत्न करता रहे छे तेओ ज भगवाननी सेवामां
नित्य-निरंतर लागेलां रहे छे. भगवाननु नाम एक वापत
संबलवायी के उच्चारण करवायी ज बधां ज अमंगणोनो
नाश करी दे छे. ऋषिओना वंशजोमां जेटला पश्च ग्रयलित
धर्म छे, बधाना स्वापक भगवान ज छे. परीक्षित! आवी

જ્યતિ જનનિવાસો દેવકીજન્મવાર્દો
યદુવરપર્વતસ્વૈર્ભિરસ્યન્તર્ધર્મમ् ।

સ્થિરચરવૃજિનનનઃ સુસ્મિતશ્રીમુખેન
પ્રજપુરવનિતાનાં વર્ધયન્, કામદેવમ् ॥ ૪૮ ॥

ઈતિं પરસ્ય નિજવત્તર્મરિરક્ષયાડડતા-
લીલાતનોસ્તાનુરૂપવિડમ્બનાનિ ।
કર્માણિ કર્મકષણાનિ યદૂતમસ્ય
શ્રૂયાદમુખ્ય પદયોરનુવૃત્તિમિચ્છન્ ॥ ૪૯ ॥

મર્યાદાડનુસવમેધિતયા મુકુંદ-
શ્રીમતકથાશ્રવણકીર્તનચિન્તયૈતિ ।
તદ્ગામ દુસ્તરકૃતાન્તજવાપવર્ગ
ગ્રામાદ્, વનં ક્ષિતિભુજોડપિ યયુર્ધટર્થાઃ ॥ ૫૦ ॥

સ્થિતિમાં તેઓ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારી હે એમાં આ કઈ મોટી વાત છે? ॥ ૪૭ ॥ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ સધણા જીવોના આશ્રયરસ્થાન છે. જોકે તેઓ સદા-સર્વદા સર્વત્ર ઉપસ્થિત જ રહે છે, છતાં 'દેવકીજની કૂઝે જન્મ' એ તો માત્ર કહેવા પૂરતું જ છે. યદુવંશી વીરો પાર્વદોના રૂપમાં તેમની સેવા કરતા રહેતા હતા. તેમણે પોતાના બાહુભળથી અપર્મનો નાશ કરી દીધો છે. પરીક્ષિત! ભગવાન સ્વભાવથી જ ચરાચર જગતનું હૃદય મિટાવતા રહે છે. તેમનું મંદ હાસ્યથી ઝીલેલું સુંદર મુખારવિંદ પ્રજની સ્ત્રીઓ અને નગર-સ્ત્રીઓના હદ્યમાં પ્રેમભાવને પ્રદીપા કરે છે. વાસ્તવમાં સંપૂર્ણ જગત પર તેઓ વિજયી છે. તેમનો જ્ય થાઓ! જ્ય થાઓ! ॥ ૪૮ ॥

પરીક્ષિત! પ્રવૃત્તિથી અતીત પરમાત્માએ પોતાના દ્વારા સ્થાપિત ધર્મ-મર્યાદાની રક્ષા માટે દિવ્ય લીલા-શરીર ગ્રહણ કર્યું અને તેને અનુરૂપ અનેક અદ્ભુત ચરિત્રોનો અલિનય કર્યો. તેમનું એક-એક કર્મ સ્મરણ કરવાવાળાઓનાં કર્મ-બંધનોએ કાપી નાખે છે. જે પાદવશ્રેષ્ઠ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણકમળોની સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે, તેણે તેમની લીલાઓનું જ શ્રવણ કરવું જોઈએ. ॥ ૪૯ ॥ પરીક્ષિત! જ્યારે મનુષ્ય પ્રતિક્ષણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની મનને હરનારી લીલા-કથાઓનું વધુમાં વધુ શ્રવણ-કીર્તન અને ચિંતન કરવા લાગે છે, ત્યારે તેની આ જ ભક્તિ તેને ભગવાનના પરમપામમાં પહોંચાડી હે છે. જોકે, કાળની ગતિથી પર થલું બહુ કઠળા છે, પરંતુ ભગવાનના ધામમાં કાળની દાળ જળતી નથી અર્થાત ત્યાં તેનું કંઈ ચાલતું નથી. તે ત્યાં સુધી પહોંચી જ શકતો નથી. તે જ ધામની પ્રાપ્તિ માટે અનેક સાધારો પોતાના રાજપાટ છોડીને તપસ્યા કરવાના ઉદેશથી જંગલમાં ચાલ્યા ગયા. તેથી મનુષ્યે તેમની કથાનું જ શ્રવણ કરવું જોઈએ. ॥ ૫૦ ॥

—★—

ઈતિ શ્રીમતાગવતે મહાપુરાણો વૈયાસિક્યામણાદશસાહલ્યાં પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં દશમસ્કન્ધે ઉત્તરાર્ધ
શ્રીકૃષ્ણચરિતાનુવર્ણનાં નામ નવતિતમોડધ્યાય: ॥ ૬૦ ॥

દસમા સ્કન્ધના ઉત્તરાર્ધ-અંતર્ગત શ્રીકૃષ્ણચરિતાનુવર્ણનાં નામનો નેવુંમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

॥ ઈતિ દશમસ્કન્ધોત્તરાર્ધ: ॥

દસમા સ્કન્ધનો ઉત્તરાર્ધ સમાપ્ત.

—★—

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તु

श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः

श्रीमद्भागवत-महापुराण

अग्नियारभो स्कंध

निरस्तनिजिलाशानं शानाशानविलक्षणम् ।
पूर्णानन्दं किमपि तत्त्वीलरत्नमहं भजे ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीमद्भागवत-महापुराण

अग्नियारभो स्कंध

पठेलो अद्याय

यद्युवंशने ऋषिओनो शाप

श्रीभादरायडिलवाय

कृत्वा दैत्यवधं कृष्णः सरामो यद्युभिर्वृतः ।
भुवोऽवतारयद् भारं जविष्ठं जनयन् क्लिम् ॥ १ ॥

ये कोपिताः सुभद्रु पाषुडुसुताः सपत्नै-
दुर्दूतलेलनक्यग्रहणादिभिस्तान् ।
कृत्वा निमित्तमितरेतरतः समेतान्
हत्वा नृपान् निरहरत् क्षितिभारभीशः ॥ २ ॥

भूभारराजपृतना यद्युभिर्निरस्य
गुम्भैः स्वभादुभिरचिन्तयद्प्रभेयः ।
मन्येऽवनेननु गतोऽप्यगतं हि भारं
यद् याद्वं कुलमहो अविष्ट्वमास्ते ॥ ३ ॥

नेवान्यतः परिभवोऽस्य भवेत् कथञ्चि-
न्मत्संशयस्य विभवोत्तदनस्य नित्यम् ।
अन्तःक्लिं यद्युकुलस्य विधाय वेषु-
स्तम्भास्य वक्लिमिव शान्तिमुपैभि धाम ॥ ४ ॥

ऐवं व्यवसितो राजन् सत्यसङ्कल्प ईश्वरः ।
शापव्याजेन विप्राणां सञ्जले स्वकुलं विभुः ॥ ५ ॥

स्वमूर्त्या लोकलावङ्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृष्णाम् ।
गीर्भिस्ताः स्मरतां चित्तं पदैस्तानीक्षतां कियाः ॥ ६ ॥

व्यासपुत्र भगवान् श्रीशुक्लेवज्ञ कहे छे - परीक्षित! भगवान् श्रीकृष्णो बलरामज्ञ अने अन्य यादवो साथे मणीने अनेक हैत्योनो संहार करीने कौरवो अने पांडवोमां अत्यंत प्रब्रह्म क्लहउत्पन्न करावीने पृथ्वीनो भार उतारी दीधो. ॥ १ ॥

जे पांडवोने तेमना हुश्मन् कौरवोसे क्षपटपूर्वक जुगार रमीने, तेमनो तिरस्कार करीने तथा द्रौपदीना केश खेचवा वगेरे आत्माचारो द्वारा अत्यंत कोपित करी दीधा हता, ऐवा ते पांडवोने निमित्त बनावीने भगवान् श्रीकृष्णो कौरवो अने पांडवो - बन्ने पक्षोमां एकठा थयेला राजाओने परस्पर भरावी नाख्या. आ प्रमाणे भगवाने पृथ्वीनो भार उतारी दीधो. ॥ २ ॥

अप्रभेय-स्वरूप भगवान् श्रीकृष्णो पोताना बाहुबलीथी रक्षायेला यादवो द्वारा पृथ्वीनो भार रूप ऐवा राजाओ अने तेमना सैन्यनो विनाश करीने विचार कर्यो के अरे! आ यादवकुण, जे अन्य कोईनाथी पक्ष छती शकाय ऐवु नथी, ते तो हछ ज्ञवित छे, त्यां सुधी पृथ्वीनो भार ओछो थयो होदा छितां पक्ष हु ऐवु मानु छु के, हछ पृथ्वीनो भार उतारी नथी. ॥ ३ ॥

मारा आश्रयमां रहेला होवाथी आ यद्युवंशीओनो पराजय बीजा कोई प्रकारे थर्द शक्तो नथी; आ लोको पूरेपूरा उद्धत थता जाय छे, अपार वैभवने कारणो तेओ कोईनी आशामां रहेता नथी. तेथी जेम वांसमां परस्परना घर्षणाथी उत्पन्न थयेलो अजिन वांसना जंगलने बाणी नाखे छे, ते जे प्रमाणे आ यादवोमां परस्पर क्लह उत्पन्न करीने पछी हु पोताना शांतस्वरूप परमधाममां जहीश. ॥ ४ ॥ हे राजन्! सत्यसंकल्प सर्वसमर्थ प्रभुओ आवो निश्चय कर्यो अने ते सर्वव्यापी परमात्माओ ब्राह्मणोना शापने निमित्त बनावीने पोताना कुणनो संहार करी नाख्यो. ॥ ५ ॥ भगवान् श्रीकृष्ण संपूर्ण त्रिलोकने सौन्दर्य तेमज्ज माधुर्यनु दान करवावाणा छे. तेओ सौन्दर्य अने माधुर्यनो भंडार छे. भगवाननु श्यामसुंदर स्वरूप ऐटलुं सुंदर हतुं, ऐटलुं मनोहर हतुं के, जे कोई तेमने एक वार जोई ले तेनां नेत्रो हमेशने माटे भगवानमां जे परोवाई जतां. भगवाननी वाष्णी ऐटली मधुर हती के, तेमनुं जे कोई चित्तन करतुं तेनु चित्त पछी भगवानमां जे स्थिर थर्द जतुं, तेमनुं सुमधुर

आचिद्य कीर्ति सुश्लोकां वितत्य ह्यञ्जसा नु कौ।
तमोऽनया तरिष्यन्तीत्यगात् स्वं पदभीश्वरः ॥ ७॥

चक्रेवाच

भ्रष्टाणां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपसेविनाम् ।
विप्रशापः कथमभूद् वृष्णीनां कृष्णयेत्साम् ॥ ८॥

यज्ञिभितः स वै शापो यादेशो द्विजसत्तम् ।
कथमेकात्मानां भेद अतत् सर्वं वदस्व मे ॥ ९॥

श्रीशुक उवाच^१

भिभ्रद् वपुः सकलसुन्दरसन्निवेशं
कर्माचरन् भुवि सुमङ्गलमामकामः ।
आस्थाय धाम रममाणा उदारकीर्तिः
संहर्तुमैष्यत कुलं स्थितकृत्यशेषः ॥ १०॥

कर्माणि पुष्पनिवहानि सुमङ्गलानि
गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा ।
कालात्मना निवसता यदुदेवगेहे
पिङ्गारकं समगमन् मुनयो निसृष्टाः ॥ ११॥

विश्वामित्रोऽसितः कृष्णो हुर्वासा भृगुरजिराः ।
कृश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादयः ॥ १२॥

कीड़जस्तानुप्रकृत्य कुमारा यदुनन्दनाः ।
उपसङ्गृह्य प्रश्नुरविनीता विनीतवत् ॥ १३॥

वंशीवादन अने त्रिभंगी भनोहर चाल एवी भोहक हती के,
बधां ज प्राणीओ पोतानी कियाओने पश्च भूली जता अने
कर्मधंधो छोड़ीने तेमना तरक आकर्षित थई जता। (आ
प्रमाणो नेत्रोने आकृष्ट करीने तेमना स्थूल शरीरने, चित्तने
आकृष्ट करीने तेमना सूक्ष्मशरीरने अने कियाओने आकर्षित
करीने तेमनी कर्मवासनाओना बीजनो नाश करीने तेमना
कारणशरीरने; बधांने पोतानी तरक घेचीने पूर्वपश्च तेमने
कर्मधंधनथी मुक्त करी देता।) भगवाने आ प्रमाणो पोतानी
पवित्र कीर्तिनो पृथ्वी पर विस्तार कर्या। भगवाननी ते
लीलाओनु गान करीने ज मनुष्य सहजउपे आ अशानउपी
अंधकारने पार थई जशे। परमदयाणु भगवान श्रीकृष्ण आ
प्रमाणो पोतानी पवित्र कीर्तिनो विस्तार करीने पोताना
निजधाममां गया। ॥ ८-९ ॥

— राजा परीक्षिते पूष्ट्यु — आ यादवो तो ब्राह्मणभक्त
हता, दानेश्वर हता अने उत्तम जनोनी आदरपूर्वक सेवा
करवावाणा हता, अने तेमनु चित्त पश्च दंमेशां श्रीकृष्ण साथे
जोड़येलुं रहेतुं हतुं; तेमध्यां तेमने ब्राह्मणो शाप शाथी थयो,
क्या कारणे थयो अने ते शाप केवो हतो? बीजुं, ते बधायादवोमां
परस्पर सद्भाव हतो, तेमध्यां तेमनामां एवो लेहभाव केम
उत्पन्न थयो अने आपसमां कूट केम पड़ी, आ बधुं आप मने
कहेवानी कूपा करो। ॥ ८-१० ॥

श्रीशुकदेवज्ञाने कहुं — भगवान श्रीकृष्णनो श्रीविग्रह
समग्र सौन्दर्यनो समूह हतो, ते प्रभुओ आ पृथ्वी पर अनेक
भंगलमय कल्याणकारी कर्मानु आचरण कर्युं तेओ स्वयं
पूर्वकाम छे. पोताना परमधाममां रहीने पोतानामां ज रमण
करवावाणा उदारकीर्ति प्रभुओ पोताना कुणो संहार करवानो
संकल्प कर्या, ‘पृथ्वीनो भार उतारवामां मात्र आ ज कार्य बाकी
रही गयुं छे’ एवो तेमणे विचार कर्या। ॥ १० ॥

भगवान श्रीकृष्णो अनेक भंगलमय अने पुष्पदायी कर्मा
कर्या, जेनु गान करनारनां बधां पाप नष्ट थई जाय छे. आवां
पवित्र कर्मा करीने हवे तेओ काणउपे वसुदेवज्ञाना धरमां
निवास करता हता; ते ज वधते तेमणे केटलाक मुनिओने
षिङ्गारक क्षेत्रमां (प्रभास क्षेत्रमां) मोक्ष्या. भगवान द्वारा
मोक्षलवाथी तेओ त्यां गया. ते मुनिओमां विश्वामित्र, असित,
कृष्ण, हुर्वासा, भृगु, अंगिरा, कृश्यप, वामदेव, अत्रि, वसिष्ठ,
नारद वर्गेरे हता। ॥ ११-१२ ॥

एक दिवसनी वात छे, थोड़ा यादवकुमारो रमतां-रमतां

१. श्रीबाहद्यजित्वाच।

* भगवान बधां प्राणीओना साचा सुकृद छे. प्राणीओनो उद्धार करवा माटे ज तेओ अवतार-लीला करे छे. मनुष्य ते लीलाओ द्वारा सहजउपे
भगवानानु मनन-चित्तन-स्मरण करीने आ मृत्युरुपी संसारथी पार उत्तरी शके छे, अमां पश्च भगवाननी अपार कूपा ज छे. तेथी भगवानना
नामनो जप, स्वदृपनु चित्तन अने लीलाओनु स्मरण करवानो अल्पास वधारवो जोઈओ. भगवाने श्रीमद्भगवद्गीता (१०/८)मां कहुं छे—
मन्त्रिता मद्भगवद्गीता बोधयन्तः परस्परम् । कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति य रमन्ति य ॥

निरंतर मारामां भन राखनारा अने मारामां ज प्राणोने अर्पण करवावाणा भक्तो भारी बक्तिनी चर्चा द्वारा परस्पर भारो प्रभाव जाणीने
तथा गुण अने प्रभावसंहित भारे कथन करीने संतुष्ट थाप छे अने मुख वासुदेवमां ज निरंतर रमण करे छे.

તे વેષયિત્વા સ્ત્રીવેષે: સાખ્યં જામ્બવતીસુતમ् ।
એષા પૃથ્યાતિ વો વિપ્રા અજર્વાલ્યસિતેકણા ॥ ૧૪ ॥

પ્રષ્ટું વિલજ્જતી સાક્ષાત् પ્રભૂતામોધર્શાના: ।
પ્રસોષ્યની પુત્રકામા કિસ્વિત્ર સર્જનયિષ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

એવં પ્રલભ્યા મુનયસ્તાનૂચુ: કુપિતા નૃપ ।
જનયિષ્યતિ વો મન્દા મુસલં કુલનાશનમ् ॥ ૧૬ ॥

તચ્છુત્વા તે ડતિસન્ત્રસ્તા વિમુચ્ય સહસોદરમ् ।
સાખ્યદદેશુસ્તસ્મિન્ મુસલં ખલ્વયસમયમ्^૧ ॥ ૧૭ ॥

કિં કૃતં મન્દભાગ્યૈર્ન: કિં વદિષ્યન્તિ નો જના: ।
ઈતિ વિબ્લિતા ગેહાનાદાય મુસલં યયુ: ॥ ૧૮ ॥

તચ્યોપનીય^૨ સદસિ પરિમ્લાનમુખશ્રિય: ।
રાશ આવેદ્યાભ્યકુ: સર્વયાદવસત્રિધૌ ॥ ૧૯ ॥

શ્રુત્વાડમોધં વિપ્રશાપં દશ્વા ચ મુસલં નૃપ ।
વિસ્મિતા ભયસન્ત્રસ્તા બભૂવુર્વારકૌકસ: ॥ ૨૦ ॥

તચ્યૂર્ધ્યિત્વા^૩ મુસલં યદુરાજ: સ આહુક: ।
સમુદ્રસલિલે પ્રાસ્યલ્લોહું ચાસ્યાવશેષિતમ् ॥ ૨૧ ॥

કશ્ચિન્મત્સ્યોડગ્રસીલ્લોહું ચૂર્ણાનિ તરલૈસ્તત: ।
ઉદ્ધિમાનાનિ વેલાયાં લગ્નાન્યાસન્ કિલૈરકા: ॥ ૨૨ ॥

મત્સ્યો ગૃહીતો મત્સ્યઘૈર્લેનાન્યૈ: સહાર્ણવે ।
તત્સ્યોહરગતં લોહુહૈ^૪ સ શાલ્યે લુભ્યકોડકરોત્ ॥ ૨૩ ॥

આ મુનિઓની પાસે પહોંચી ગયા. તે બધા ઉદ્દ હતા, પરંતુ બનાવટી નાન્તા બતાવીને તેમણે તે બ્રાહ્મણોને પ્રશ્ન પૂછ્યો. ॥ ૧૩ ॥

તેઓ યાદવકુમાર જામ્બવતીના પુત્ર સાખ્યને સ્ત્રીનો વેષ પહેરાવીને લઈ ગયા. તેમણે બ્રાહ્મણોને કહું કે, આ શ્યામનયના સુનદરી ગર્ભવતી છે. હે વિપ્રો! તે પ્રસવની તૈપારીમાં છે અને પુત્રની હિંદુવાળી છે. તે સ્વયં આપને પૂછવામાં શરમાય છે. આપનું જ્ઞાન અમોદ છે, તેથી આપ કહો કે, આ સ્ત્રીથી પુત્ર જન્મશે કે પુત્રી? ॥ ૧૪-૧૫ ॥

હે રાજન! આ પ્રમાણે તે કુમારોએ મુનિઓ સાથે કપટ કર્યું ત્યારે કોપેલા મુનિવરો બોલ્યા કે, અરે મંતમતિ પદુકુમારો! ‘આ સ્ત્રી તમારા કુણનો સંહાર કરનાર મુશળને જન્મ આપશો.’ ॥ ૧૬ ॥

આવું સાંભળીને તેઓ અત્યંત ભય પામ્યા અને તુરત સાખ્યના પેટને છોડીને જોયું તો તેમાંથી ખરેખર લોખંડનું મુશળ નીકળ્યું. ॥ ૧૭ ॥

તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, અમારું ભાગ્ય બહુ જ ખગબછે, અમે લોકોએ આ શું કર્યું, હવે લોકો અમને શું કહેશે? આ પ્રમાણે દુઃખી થઈને તેઓ મુશળને લઈને વેર આવ્યા. ॥ ૧૮ ॥

અને બધા યાદવો સમક્ષ તે મુશળને મૂકીને રાજા ઉત્ત્રસેનને બધી જ હકીકત જણાવી. તે વખતે તેમના મુખની કંતિ નિસ્તેજ બની ગઈ હતી. ॥ ૧૯ ॥

બ્રાહ્મણોનો શાપ અમોદ (અફર) છે, હે રાજન! બધા દારકાવાસીઓ બ્રાહ્મણોના શાપને સાંભળીને અને મુશળને જોઈને થણા જ આશ્રયચકિત થયા અને ભયથી પ્રૂજવા લાગ્યા. ॥ ૨૦ ॥

પદુરાજ ઉત્ત્રસેને તે મુશળનું ચૂર્જા કરાવી નાખ્યું અને તેને સમુદ્રના જળમાં ફેંકાવી દીધું. જે તેનો શેષ લોઢાનો ટુકડો હતો, તે ચૂર્જાનથી શક્યો, તેને તેવો જ સમુદ્રમાં ફેંકાવી દીધો. ॥ ૨૧ ॥

થોડા દિવસોમાં મુશળનું ચૂર્જા સમુદ્રની લહેરો દ્વારા સમુદ્રના કિનારે આવી ગયું, તેમાંથી નેતર નામનું ઘાસ ઊંઘું અને લોઢાના ટુકડાને એક માછલી ગળી ગઈ. ॥ ૨૨ ॥

તે માછલી કોઈ માછલી પકડનારની જાળમાં બીજી માછલીઓ સાથે પકડાઈ ગઈ, અને તેને કોઈ પારધીએ ખરીદી લીધી. તે માછલીના પેટમાંથી લોખંડનો ટુકડો નીકળ્યો, તેને પારધીએ તેના બાણના અગ્રભાગ પર લગાડી દીધો.* ॥ ૨૩ ॥

૧. ખલ્વયોમયમ् । ૨. તે બોપનીય । ૩. તે ચૂર્ધ્યિત્વા । ૪. લોહ શૂલેષુ ।

* તે બાળકોએ મુનિઓની ડેકડી ઉદાહરા માટે સાખ્યના પેટ ઉપર કષાં બાંધી દીપાં હતાં, પરંતુ બાદિવશ તે લોખંડનું મુશળ થઈ ગયું. આ પ્રમાણે પેતાના ફૃત્ય ઉપર પછીથી પશ્ચાત્યાપ કરવા લાગ્યા.

* માછલીના પેટમાં આવો લોઢાનો ટુકડો મળે છે તેને બાણના અગ્રભાગે લગાડી દેવામાં આવે તો અસાધ્ય રિકાર પણ સાધ્ય બની જાય છે અને બાજુ અમોદ થઈ જાય છે. આ બધું જે થયું તે બગવાનની હિંદુ જ હતી.

भगवान्ज्ञातसर्वार्थं ईश्वरोऽपि तदन्यथा ।

कर्तुं नैच्छ्रद्धं विप्रशापं कालरूप्यन्वयमोदत् ॥ २४ ॥

भगवान् बधी वात जाणे છે, તેઓ સર्वस्वर्थ છે. પ્રाह्लાદોના શાપને પણ વિફળ કરવા સમર્થ હોવા છતાં પણ તે કાળસ્વરૂપ ભગવાને પ્રાહ્લાદોના શાપને અનુમોદન આપ્યું. ॥ २४ ॥

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहेत्यामेकादशस्कन्धे विप्रशापो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
अग्निपारमा स्कंध-अंतर्गत यद्युवंशने ऋषिओનો શાપ નામનો પહેલો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

बीજો અધ્યાય

वसुदेवज्ञनी પાસે નારદજીનું આવવું અને તેમને જનકરાજ તથા નવ યોગીશ્વરોનો સંવાદ સંભળાવવો

श्रीशુક ઉવાચ

ગોવિન્દભુજગુમાયાં દ્વારવત્યાં કુરૂદ્વષ્ટ |
અવાત્સીતારદોડભીક્ષણાં કૃષ્ણોપાસનલાલસઃ ॥ १ ॥

કો નુ રાજનિન્દ્રિયવાન् મુકુન્દચરણાભુજમ् ।
ન ભજેત् સર્વતોમૃત્યુરૂપાસ્યમમરોતમૈ: ॥ २ ॥

તમેકઢા તુ દેવર્ધિ વસુદેવો ગૃહાગતમ् ।
અર્થિતં સુખમાસીનમભિવાદૈદમભ્રવીત् ॥ ३ ॥

વસુદેવ ઉવાચ?

માગવન् ભવતો યાત્રા સ્વસ્તયે સર્વદેહિનામ् ।
કૃપણાનાં યથા પિત્રોરૂતમશ્લોકવર્ત્મનામ् ॥ ४ ॥

ભૂતાનાં દેવચરિતં દુઃખાય ચ સુખાય ચ ।
સુખાયૈવ હિ સાધૂનાં ત્વાદશામચ્યુતાત્મનામ् ॥ ५ ॥

મજન્નિયે યથા દેવાન्^१ દેવા અપિ તથૈવ તાન् ।
છાયૈવ કર્મસચિવા: સાધવો દીનવત્સલા: ॥ ६ ॥

श્રીશુકદેવજીએકલું—હે કુરુનંદન! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના બાહુભણથી સુરક્ષિત દારકાપુરીમાં નારદજી શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શનની લાલસાથી જ વારંવાર ત્યાં આવીને રહ્યા કરતા હતા. ॥ १ ॥

હે રાજન! ચારે તરફથી મૃત્યુથી ઘેરાયેલી એવી કઈ વ્યક્તિ છે જે શ્રદ્ધાદિ મોટા-મોટા દેવતાઓના પણ ઉપાસ્ય ભગવાનના ચરણકમળના દિવ્ય મધુર મકરંદ રસનો, અલૌંડિક રૂપમાપુરીનો આનંદદાયી સ્પર્શ અને મંગળમય ધ્વનિનું આ હન્દિયોથી સેવન કરવા ન હોય? ॥ २ ॥

એક દિવસની વાત છે, દેવર્ધિ શ્રીનારદજી વસુદેવજીને દેર પધાર્યા. વસુદેવજીએ તેમનું આદરપૂર્વક અભિવાદન કર્યું. શ્રીનારદજી સુખપૂર્વક આસન પર બિરાજવા પછી તેમની પૂજા કરી, કરીથી પ્રષાદ કરીને વસુદેવજીએ આ પ્રમાણે કહું. ॥ ३ ॥

વસુદેવજીએ કહું—હે ભગવન! (હે નારદજી) આપ પુરુષશ્લોક ભગવાનના જ માર્ગનું અવલંબન કરનારા મહાપુરૂષ છો. આપની યાત્રા બધા પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે જ હોય છે. જે પ્રમાણે નાનાં બાળકો પોતાના મા-આપ પર જ અવલંબિત હોય છે, તેમના માટે માતા-પિતાનું આગમન પરમ કલ્યાણકારી હોય છે, તે જ પ્રમાણે આપ જેવા મહાપુરૂષોની યાત્રા તમામ પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે જ હોય છે. ॥ ४ ॥

અન્ય દેવતાઓનો વ્યવહાર પ્રાણીઓના દુઃખ માટે પણ હોય છે અને સુખ માટે પણ, (દેવતાઓની પૂજા વિધિ પ્રમાણે થાય તો તેઓ પ્રસન્ન થાય છે, પરંતુ પૂજામાં નુઠિ રહી જાય તો તેઓ નારાજ પણ થઈ જાય છે.) પરંતુ આપ જેવા પવિત્રતામાં અને ભગવદ્ભક્ત સંત-મહાત્માઓનો વ્યવહાર તમામ પ્રાણીઓના હિત માટે જ હોય છે. ॥ ५ ॥

અન્ય લોકો દેવતાઓની જે રીતે ઉપાસના કરે છે તે જ પ્રમાણે દેવતાઓ તેમને ફળ પ્રદાન કરે છે. તેઓ છાયા જેવા છે. દેવતાઓની મનુષ્ય જે રીતે ઉપાસના કરે છે તે જ રીતે

१. પ્રાચીન પ્રત્યાં ‘વસુદેવ ઉવાચ’ નથી । ૨. દેવાંસ્તાંસ્તાવૈવ વિમલસરા: ।

બ્રહ્મંસ્તથાપિ પૃથ્વીમો ધર્માનુભાગવતાંસ્તવ ।
યાજ્ઞુત્વા શ્રદ્ધયા મત્યો મુચ્યતે સર્વતોભયાત् ॥ ૭ ॥

અહું કિલ પુરાણાં પ્રજ્ઞાર્થો ભુવિ મુક્તિદમ् ।
અપૂજ્યં ન મોક્ષાય મોહિતો દેવમાયયા ॥ ૮ ॥

યથા વિચિત્રવ્યસનાદુઃ ભવદ્વિર્વિશ્વતોભયાત् ।
મુચ્યેમહ્યજ્ઞસૈવાઙ્મા તથા નઃ શાધિ સુપ્રત ॥ ૯ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

રાજત્રેવં કૃતપ્રશ્નો વસુદેવેન ધીમતા ।
પ્રીતસ્તમાહ દેવર્ષિહર્ષિ: સંસ્મારિતો ગુણૈ: ॥ ૧૦ ॥

નારદ ઉવાચ

સમ્યગેતદુઃ વ્યવસિતં ભવતા સાત્વતધર્મ ।
યત્પૃથ્વિસે ભાગવતાનુધર્માસ્તવિશ્વભાવનાનુ ॥ ૧૧ ॥

શ્રુતોઽનુપઠિતો ધ્યાત આદતો વાઽનુમોદિત: ।
સધ: પુનાતિ સદ્ગર્મો દેવ વિશ્વદુહોડપિ હિ ॥ ૧૨ ॥

ત્યા પરમકલ્યાણ: પુષ્યશ્રવણકીર્તન: ।
સ્મારિતો ભગવાનદ્વ દેવો નારાયણો મમ ॥ ૧૩ ॥

અત્રાધ્યુદાહરનીમભિહાસં પુરાતનમ् ।
આર્થભાણાં ચ સંવાદ વિદેહસ્ય મહાત્મન: ॥ ૧૪ ॥

પ્રિયગ્રતો નામ સુતો ભનો: સ્વાયમ્ભુવસ્ય ય: ।
તસ્યાજીનીપ્રસ્તતો નાભિપ્રાઈષભસ્તત્સુત: સ્મૃત: ॥ ૧૫ ॥

તમાદુર્વાસુદેવાંશં મોક્ષધર્મવિવક્ષયા ।
અવતીણિ સુતશંતં તસ્યાસીદુઃ બ્રહ્મપારગમ् ॥ ૧૬ ॥

દેવતાઓ તેમને ફળ આપે છે, પરંતુ સાધુ-મહાત્માઓનો સ્વભાવ ડેતુરહિત અને દીનજનો પર કૃપા કરવાનો જ હોય છે. ॥ ૬ ॥

હે બ્રહ્માન! હવે અમે ભાગવતધર્મના સંબંધમાં આપને પૂછીએ છીએ, જેને શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરીને મનુષ્ય બધા પ્રકારના ભયથી મુક્ત થઈ જાય છે. ॥ ૭ ॥

ભગવાન વિષ્ણુ મુક્તિ આપનારા છે. પૂર્વકાળમાં મેં તે મોક્ષદાતા ભગવાનની ઉપાસના મોક્ષ માટે ન કરતાં, તેમને પુત્રરૂપે પ્રાપ્ત કરવા માટે કરી હતી, કારણ કે, તે સમયે હું તેમની માયામાં મોહિત હતો. ॥ ૮ ॥

હે સુપ્રત! આ કેવી વિચિત્ર વાત છે કે સંસારનાં દુઃખો પણ સુખ જેવાં જ લાગે છે, આવાં આ વિચિત્ર દુઃખોથી કે જે બધી રીતે દુઃખદાયી છે, તે દુઃખોથી હું સરળતાપૂર્વક કઈ રીતે નિશ્ચિતરૂપે મુક્ત થઈ શકું - એવો સરળ ઉપાય જણાવો. ॥ ૯ ॥

શ્રી શુકદેવજીએ કહું - હે રાજન! બુદ્ધિશાળી વસુદેવજીએ જ્યારે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે દેવર્ષિ નારદ ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણોનું સ્મરણ કરતાં-કરતાં તન્મય થઈ ગયા. થોડી કાણ બાદ સ્વસ્થ થઈને પ્રેમ અને આનંદવિભોર થઈને કહેવા લાગ્યા. ॥ ૧૦ ॥

શ્રીનારદજીએ કહું - હે યદુવંશશિરોમણિ! આ પ્રકારનો આપનો નિશ્ચય બહુ જ શ્રેષ્ઠ છે કે, જે આપ સમગ્ર વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારા ભાગવતધર્મના સંબંધમાં પૂછી રહ્યા છો. ॥ ૧૧ ॥

હે વસુદેવજી! આ ભાગવતધર્મ એક એવી વસ્તુ છે જેને કાન દ્વારા સંબળવાથી, વાણી દ્વારા ઉચ્ચારણ કરવાથી, ચિત્ત દ્વારા સ્મરણ કરવાથી, હંદ્યથી તેનો આદર અને અનુમોદન કરવાથી મનુષ્ય તે જ કાણે પવિત્ર થઈ જાય છે. આ, ભાગવતધર્મનો પ્રભાવ એવો છે કે, તેનું અવલંબન કરવાથી કોઈ ગમે એટલો દુષ્ટ કેમ ન હોય, તેને પણ તે તત્કાળ પવિત્ર કરી દે છે. ભગવાન પરમ કલ્યાણરૂપ છે, તેમનાં નામોનું શ્રવણ અને કીર્તન ખૂબ જ પુષ્પદાયી છે. આવા દેવોના દેવ આદિપુરુષ ભગવાન નારાયણનું આપે મને સ્મરણ કરાવ્યું. ॥ ૧૨-૧૩ ॥

આ સંદર્ભમાં એક પ્રાચીન ઈતિહાસ ઉદાહરણરૂપે આપને કહું છું. તેમાં મહાત્મા વિદેહરાજ નિમિ અને ઋષભદેવજીના નવ પુત્રોનો (યોગીશ્વરોનો) સંવાદ છે. ॥ ૧૪ ॥

પૂર્વકાળમાં સ્વાપંબુર મનુના પુત્ર પ્રિયપ્રત હતા, તેમના આજનીપ્રિયા, આજનીપ્રિયાના નાભિ અને નાભિના પુત્ર ભગવાન ઋષભદેવ થયા. ॥ ૧૫ ॥

તે ઋષભદેવજીને ભગવાન વસુદેવના જ અંશાવતાર માનવામાં આવ્યા છે. તેમણે મોક્ષધર્મનો ઉપદેશ આપવા માટે જ અવતાર લીધો હતો. તેમને સો પુત્રો થયા, તે બધા જ વેદોના પારદર્શી વિદ્વાન હતા. તેમનામાં ભરત બધાથી મોટા હતા.

तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः ।
विष्णातं वर्षभेतद् पश्चाम्ना भारतमहुतम् ॥ १७ ॥

स भुक्तभोगां त्यक्तेभां निर्गतस्तपसा हरिम् ।
उपासीनस्तत्पदवीं लेभे वै जन्मभिस्त्रिभिः ॥ १८ ॥

तेषां नव नवदीपपतयोऽस्य समन्ततः ।
कर्मतन्त्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः ॥ १९ ॥

नवाभवन् महाभागा मुनयो व्यर्थशंसिनः ।
श्रमणा वातरशना आत्मविद्याविशारदाः ॥ २० ॥

कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः ।
आविर्णोत्रोऽथ दुमिलश्चमसः करभाजनः ॥ २१ ॥

त अते भगवदूपं विश्वं सदसदात्मकम् ।
आत्मनोऽव्यतिरेकेषापश्यन्तो व्यवरन् महीम् ॥ २२ ॥

अव्याहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाथ-
ग-पर्वयक्तनरकिन्नरनागलोकान् ।
मुक्ताश्चरन्ति मुनियारणभूतनाथ-
विद्याधरद्विजगवां भुवनानि कामम् ॥ २३ ॥

त एकदा निमेः सत्रमुपज्ञमुर्यदस्त्वया ।
वितायमानमृषिभिरजनाभे महात्मनः ॥ २४ ॥

तान् देहवा सूर्यसङ्काशान् महाभागवतान् नृपः ।
पञ्चमानोऽग्नयो विप्राः सर्व ऐवोपतस्थिरे ॥ २५ ॥

विदेहसानलिप्रेत्य नारायणपरायणान् ।
ग्रीतः सम्पूज्याऽच्युते आसनस्थान् यथार्हतः ॥ २६ ॥

तान् रोचमानान् स्वरुच्याऽब्रह्मपुत्रोपमान् नव ।
पृथग्यु परमग्रीतः प्रश्नयावनतो नृपः ॥ २७ ॥

भरतश्च पश्च भगवान् नारायणना उपासक हता, तेमना नाम परथी ज आ देश भारतवर्षना नामे प्रसिद्ध हे ॥ १६-१७ ॥

राजर्षि भरते समग्र लूमंडणनुं राज कर्यु अने पछी राज्यनो त्याग करीने भगवाननी आराधना माटे, तपस्या करवा वनमां चाल्या गया, वनमां तेमज्जे भगवाननी उपासना करी; परंतु त्रीज्ञ जन्ममां तेमने भगवाननी प्राप्ति थई. (आ ज राजर्षि भरतने भीज्ञे जन्म हरणयोनिमां भज्यो, पछी त्रीज्ञ जन्ममां भ्रात्रयोनिमां आवीने जडभरतना नामे प्रसिद्ध थया, आवी कथा जाण्णीती हे.) ॥ १८ ॥

ऋष्णनदेवज्ञना सो पुत्रोमांधी नव पुत्रो नव दीपोना अधिपति थया, के जे भारतवर्षनी चारे बाजु स्थित हे अने एक्यासी पुत्रो कर्मकांडना रथयिता अग्निहोत्री अर्थात् कर्मार्गना प्रवर्तक भ्रात्राश थया ॥ १९ ॥

बाजीना नव परमार्थ-तत्त्वना प्रयारक महान् भाग्यशाली ऐवा संन्यासी थया, तेओ दिगंबर संन्यासी हता अने आत्मविद्यामां पारंगत हता, तेमनां नाम आ प्रमाणे हे, कवि, हरि, अंतरिक्ष, प्रबुद्ध, पिप्पलायन, आविर्णोत्र, दुमिल, चमस अने करभाजन ॥ २०-२१ ॥

आ बधा महात्माओ आ जड-येतनात्मक समग्र विश्वने भगवाननुं ज स्वरूप मानता हता अने तेने पोतानाथी अलग जोता न हता अर्थात् सर्वत्र एक परमात्मानुं ज तेमने दर्शन थतुं हतुं, आ प्रमाणे सर्वत्र आत्मभाव राखीने एक परमात्मानुं ज विश्वब्रह्मांडमां दर्शन करता रहीने सर्वत्र विचरण करता हता ॥ २२ ॥

तेमनी गति त्रिलोकमां विना रोक-टोक सर्वत्र हती; तेओ देवताओ, गंधर्वां, यक्षो, मनुष्यो, उपरांत नागलोक वगेरे कोई पक्ष स्थानमां स्वरूपन्द विचरण करता हता, आ सिवाय तेओ बीज्ञ पक्ष मुनिओ, चारणो, भूतपतिओ, विद्याधरो, भ्रात्रयो तथा गायोनां स्थानोमां पक्ष अबाधितपक्षे विचरण करता हता ॥ २३ ॥

एकवार ते (नव योगीश्वरो) विचरण करतां-करतां निमिराजना यज्ञमां स्वाभाविक रीते जही पहोच्या, त्यां अजनाम घंडमां (भारतवर्षमां) महात्मा निमि, मोटा-मोटा ऋषिओ द्वारा यज्ञ करावी रख्या हता ॥ २४ ॥

आ परमभागवत महानुभावो के जे ओ पोताना तेज्जी सूर्य जेवा प्रकाशित थई रख्या हता, ते योगीश्वरोने जोहीने यज्ञ करावनार निमिराजा, प्रगटकुपे अग्निदेव, ऋत्विज वगेरे भ्रात्रयो बधाअे उभा थई तेमनुं स्वागत कर्यु ॥ २५ ॥

निमिराजाओ ते नव योगीश्वरोने भगवान् नारायणनां ज स्वरूप जाणीने अति प्रसन्नतापूर्वक तेमने उचित आसन आप्यां अने विधिपूर्वक तेमनुं पूजन कर्यु ॥ २६ ॥

ते बधा योगीश्वरो पोतानी कातिथी साक्षात् भ्रात्रयोना मानसपूत्र सनकाहि जेवा प्रकाशित थई रख्या हता, निमिराजाओ

વિદેહ ઉવાચ

મન્યે ભગવતઃ સાક્ષાત् પાર્થદાન् વો મધુદ્વિષઃ ।
વિષણોર્ભૂતાનિ લોકાનાં પાવનાય ચરન્તિ હિ ॥ ૨૮ ॥

દુર્લભો માનુષો દેહો દેહિનાં ક્ષણમદ્ગુરઃ ।
તત્ત્રાપિ દુર્લભં મન્યે વૈકુણ્ઠપ્રિયર્દર્શનમ् ॥ ૨૯ ॥

અત આત્મનિંક કેમં પૃથ્વામો ભવતોઽનધા: ।
સંસારે ઇસ્મિન્ ક્ષણાર્થોડપિ સત્સઙ્જ: શેવધિર્નૃષામ् ॥ ૩૦ ॥

ધર્માન્ ભાગવતાન્ ખૂલ યદિ ન: શ્રુતયે ક્ષમમ् ।
યૈ: પ્રસન્ન: ^૧ પ્રપન્નાય દાસ્યત્યાત્માનમધ્યજ: ॥ ૩૧ ॥

શ્રીનારદ ઉવાચ

એવં તે નિમિના પૃથ્વા વસુદેવ મહાત્મા: ।
પ્રતિપૂજયાખુવન્ પ્રીત્યા સસદસ્યત્રિજં નૃપમ् ॥ ૩૨ ॥

કવિરૂપાચ

મન્યે ઇકૃતશ્ચિત્પ્રમચ્યુતસ્ય
પાદાભુજોપાસનમત્ર નિત્યમ् ।
ઉદ્ઘિનભુદ્રેરસદાત્મભાવાદ
વિશ્વાત્મના યત્ર નિવર્તતે ભી: ॥ ૩૩ ॥

યે વૈ ભગવતા પ્રોક્તા ઉપાયા વ્યાત્મલબ્ધ્યે ।
અજ્જઃ પુંસામવિહૃપાં વિદ્ધિ ભાગવતાન્ હિતાન્ ॥ ૩૪ ॥

પાનાસ્થાય નરો રાજન્ ન પ્રમાદેત કર્હિયિત् ।
પાવન્ નિમીલ્ય વા નેત્રે ન સમલેન પતેદિહ ॥ ૩૫ ॥

વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને અત્યંત પ્રેમથી તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યો ॥ ૨૭ ॥

✓ વિદેહરાજ નિમિશે કહ્યું - હું આપ સર્વને સાક્ષાત્
ભગવાન મધુસૂદનના પાર્થદો જ માનું છું. ભગવાન વિષ્ણુના
સેવક સમગ્ર લોકોને પવિત્ર કરવા માટે જ વિચરણ કરતા રહે
છે ॥ ૨૮ ॥

આ મનુષ્ય-જીવન પ્રાણીઓ માટે ખૂબ જ દુર્લભ છે અને
ક્ષણબંગુર પણ છે, તેમાં પણ ભગવાનના પ્રિયભક્તોનો
દર્શનલાભ પ્રાપ્ત થાય તે તો વિશેષ દુર્લભ છે ॥ ૨૯ ॥

તેથી હે ત્રિલોકપાવન મહાત્માઓ! હું આપ સર્વને પરમ
કલ્યાણ સંબંધી પ્રશ્ન પૂછું છું. કારણ કે, આ સંસારમાં અર્થાં
ક્ષણનો પણ સત્ત્વાંગ મનુષ્યને માટે શ્રેષ્ઠ ખજાનો છે ॥ ૩૦ ॥

જો આપ મને યોગ્ય અધિકારી માનતા હો તો કૃપા કરીને
ભાગવતધર્મના સંબંધમાં જણાવો. ભાગવતધર્મથી પ્રસન્ન
થઈને અજ્ઞના પ્રભુ પોતાના શરણાગત ભક્તને સ્વયં પોતાની
જાતનું પણ દાન આપી દે છે ॥ ૩૧ ॥

શ્રીનારદજાએ કહ્યું - હે વસુદેવજ! આ પ્રમાણે તે
મહાત્મા યોગીશ્વરોને નિમિશાજાએ પ્રશ્ન કર્યો. ત્યારે તેમના
પ્રશ્નનો આદર કરીને તે સભામાં બેઠેલા સદસ્યો, ઋત્વિજો અને
રાજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ॥ ૩૨ ॥

પ્રથમ મહાત્મા શ્રી કવિજાએ કહ્યું - (આત્મિક
કલ્યાણ માટે આપે પ્રશ્ન કર્યો છે, તે માટે અનન્ય શરણાગતિ
જ સર્વોપરિ સાધન છે). આ સંબંધમાં અચ્યુત ભગવાનના
ચરણોનું શરણ લેવું એ જ શાશતરૂપે ભયરહિત અને સર્વોપરિ
સાધન હું માનું છું; કારણ કે જેમની સાંસારિક પદાર્થોમાં
આત્મબુદ્ધિ અને સુખબુદ્ધિ છે એવા લોકો પણ જો ભગવાનને
શરણે જાય છે તો તેના ફળસ્વરૂપે તેમનું અશાન દૂર થઈ જાય
છે અને સંસારમાં દુઃખનો અનુભવ કરીને તેઓ વિરક્ત થઈ
જાય છે. તેમને આધ્યાત્મિક પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને
તેમનો બય સંપૂર્ણપણે નિવૃત્ત થઈ જાય છે.^x ॥ ૩૩ ॥

તેઓનો સર્વત્ર આત્મભાવ હોવાથી બધી જગાએ
સમાનરૂપે નિરંતર પરમાત્માનો જ અનુભવ થવા લાગે છે.
ભલા-ભોળા અશાની મનુષ્યોને ખૂબ જ સરળતાથી પોતાની
સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ માટેના જે ઉપાયો ભગવાને પોતાના શ્રીમુખે
કહ્યા છે - તે જ ભાગવતધર્મ છે એવું સમજો ॥ ૩૪ ॥

રાજન! આ ભાગવતધર્માનું અવલંબન કરીને મનુષ્ય
ક્ષારેય વિઘ્નોથી પીડા પામતો નથી અને આંખ બંધ કરીને
દોડવા છતાં પણ અર્થાત્ વિધિ-વિધાનમાં ઊણાપ રહી જવા
છતાં પણ તેનું ન તો પતન થાય છે કે ન તે ફળથી વંચિત રહી
જાય છે ॥ ૩૫ ॥

૧. પ્રપન્નાય ભગવાન્ । x ગીતા - ૨/૬૫.

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा^१
बुद्ध्याऽत्मनावाऽनुसृतस्वभावात् ।
करोति यद् यत् सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयेत् तत् ॥ ३६ ॥

भयं द्वितीयाभिनिवेशातः स्या-
दीशादपेतस्य विपर्योऽस्मृतिः ।
तन्माययाऽतो बुध आभजेत् तं
भक्त्यैक्येशं गुरुटेवतात्मा ॥ ३७ ॥

अविद्यमानोऽप्यवभाति हि द्वयो-
र्थातुर्धिया स्वज्ञमनोरथौ यथा ।
तत् कर्मसङ्कल्पविकल्पकं मनो
बुधो निरुन्ध्याऽभयं ततः स्यात् ॥ ३८ ॥

शूद्रवन् शुभमाणि रथाजपाणे-
र्जन्मानि कर्माणि च चानि लोके ।
गीतानि नामानि तदर्थकानि
गायन् विलङ्घो विचरेदसङ्गः ॥ ३९ ॥

ओक्तं रवप्रियनामकीर्त्या
ज्ञातानुरागो हुतचित्त उच्चैः ।
हस्तयथो रोहिति रीति गाय-
त्युन्मादवशृत्यति लोकभाष्यः ॥ ४० ॥

मनुष्यं पोतानां शरीरं, वाणीं, मनं, हृन्दियों, बुद्धि, अहंकार अथवा पोताना स्वभाव अनुसारं ते पश्च कर्म करे ते तमाम, परमपिता भगवानने समर्पित करी हे - आ खूब ४ सरण उपाय हे ॥ ३६ ॥

भगवान सिवाय अन्य पदार्थो जेवा के - शरीर, धर वगेरेमां तादात्म्य राखवाथी अर्थात् असत पदार्थोनी सत्ता मानीने तेना साथे खूब संबंध राखवाथी ज भय उत्पन्न थाय हे; आवी स्थितिमां ते परमात्माथी विमुख थઈ जाय हे अने ते भगवश अनात्म-वस्तुओमां आत्मबुद्धि करी ले हे, जेना कारणो ते पोताना निःस्वरूपने भूली जाय हे. भगवाननी मायाने कारणो ज आवुं थाय हे. तेथी बुद्धिमान मनुष्योंने आवा अज्ञानथी मुक्त थवा माटे अनन्य भक्तिथी ओक परमात्मानुं ज शरणा लेवुं जोઈहो. आना माटे गुरुमां भगवद्बुद्धि राखवी ॥ ३७ ॥

वास्तवमां परमात्मतावं ज सत्य वस्तु हे, परंतु सांसारिक पदार्थोनुं चिंतन करनारने (ते ते पदार्थोनुं चिंतन करवाथी) बुद्धिमां तेनी प्रतीति थाय हे अने मनुष्य तेने सत मानी ले हे, ते ज कारणो ते असत पदार्थोनी सत्ता स्वीकारी ले हे; परंतु वास्तवमां जे रीते स्वप्नावस्थानां दृश्ये जागी गया पठ्ठी ते मिथ्या होवानो बोध थाय हे, ते ज प्रमाणो सांसारिक विषयोना संदर्भमां जाग्रत अवस्थामां करेला मनोरथो पश्च मिथ्या ज हे; तेथी बुद्धिमान मनुष्ये सांसारिक विषयोनुं चिंतन करनार मनने भटकवा देवुं न जोઈहो. आवो प्रपास करतां ज तेने अभयपद अर्थात् परमपदनी प्राप्ति थई जरो ॥ ३८ ॥

मनने भगवानमां परोववानो उपाय बतावतां योगीश्वर कवित्तु कडे हे के, संसारमां भगवानना जन्म अने तेमनां लीला-चरित्रोनी अनेक कथाओ प्रसिद्ध हे. ते कथाओनुं लाज-संकोश छोडीने गान करतां रहेवुं जोઈहो. कोई पश्च व्यक्ति, वस्तु अने स्थान प्रत्ये आसक्ति न राखवी ॥ ३९ ॥

जे मनुष्य आ प्रमाणोनुं दिशुद्ध प्रत, नियम ले हे, तेना हृष्यमां परम ग्रिय प्रभुना नाम-कीर्तनथी भगवान प्रत्ये अनुराग अने प्रेम अंकुरित थाय हे. तेनु चित्ता द्रवित थई जाय हे. हवे ते साधारणा लोकोनी स्थितिथी उपर उठी जाय हे. लोकोनी मान्यताओ अने धारणाओथी पर थई जाय हे. हंभथी नहि, परंतु स्वभावथी ज देवा जेवो थईने भगवाननी लीला जोઈ-जोઈने आनंदमग्न थईने खड़गाट हसवा लागे हे, तो क्यारेक गोपीजनोनी जेम 'प्रभु! आप क्यां हो?' ऐवुं कहीने हैयाकाट रुद्दन करे हे. क्यारेक मोटा अवाझे भगवानने पोकारवा लागे हे, तो क्यारेक मधुरस्वरे भगवानना गुज्जगान गाय हे. क्यारेक-क्यारेक ज्यारे ते पोताना ग्रियतमने (भगवानने) पोतानी आंज सामे होवानो अनुभव करे हे, त्यारे तेमने प्रसन्न करवा माटे नृत्य पश्च करवा लागे हे - आम तेनी बधी कियाओ लोकातीत होय हे ॥ ४० ॥

१. मनसेन्द्रियैर्वा ।

એ વાયુમણિં સલિલં મહીં ચ
જ્યોતિરીષિ સત્ત્વાનિ દિશો દ્રુમાદીનું ।
સરિત્સમુદ્રાંશુ હરે: શરીરં
યત્ કિર્ય ભૂતં પ્રણમેદનન્ય: ॥ ૪૧ ॥

ભક્તિ: પરેશાનુભવો વિરક્તિ-
રન્યત્ર ચૈષ ત્રિક એકકાલ: ।
પ્રપદ્યમાનસ્ય યથાડશનતઃ સ્યુ-
સુષ્ટિ: પુષ્ટિ: ક્ષુદ્રપાયોડનુઘાસમ् ॥ ૪૨ ॥

ઈત્યચ્યુતાઽદ્વિં ભજતોડનુવૃત્તા
ભક્તિવિરક્તિર્ભગવત્પ્રબોધ:
ભવન્તિ વૈ ભાગવતસ્ય રાજ-
સતઃ પરાં શાન્તિમુપૈતિ સાક્ષાત् ॥ ૪૩ ॥

રાજોવાચ

અથ ભાગવતં ખૂત યદ્રમો યાદશો નૃષામ् ।
યથા ચરતિ યદ્ ખૂતે યૈલિઙ્ગર્ભગવત્ત્રિય: ॥ ૪૪ ॥

હરિલેવાચ

સર્વભૂતેષુ ય: પશ્યેદ્ ભગવદ્બાવમાત્મનઃ ।
ભૂતાનિ ભગવત્યાત્મન્યૈ ભાગવતોત્તામ: ॥ ૪૫ ॥

ઈથરે તદ્ધીનેપું બાલિશેપું દ્વિષત્સુ ચ ।
પ્રેમમૈત્રીકૃપોપેક્ષા ય: કરોતિ સ મધ્યમ: ॥ ૪૬ ॥

અર્ચાયામેવ હરયે પૂજાં ય: શ્રદ્ધયેહતે ।
ન તન્દકતેષુ ચાન્યેષુ સ ભક્તઃ ગ્રાકૃતઃ સ્મृતઃ ॥ ૪૭ ॥

૬ રાજન! આ આકાશ, વાયુ, અર્જિન, જળ, પૃથ્વી, ગ્રહ-નક્ષત્ર, પ્રાણી, દિશાઓ, વૃક્ષ-વનસ્પતિ, નદી-સમુદ્ર, બધાં જ ભગવાનનાં જ શરીર છે. બધાં રૂપોમાં સ્વયં ભગવાન જ પ્રગટરૂપે છે એવું સમજ્ઞને તે જે કોઈ તેની સામે દેખાય-પછી તે દેખાનાર ચાહે પ્રાણી હોય કે અપ્રાણી - તેને ભગવદ્બાવથી પ્રણામ કરે છે. ॥ ૪૧ ॥

જેમ ભોજન કરનારને ગ્રાસે-ગ્રાસે તુષ્ટિ (સુખ), પુષ્ટિ (જીવનશક્તિનો સંચાર) અને કુધા-નિવૃત્તિ-આ ત્રણે એકસાથે થાય છે; એવી જ રીતે ભગવાનું શરણ લઈને તેમની ભક્તિ કરે છે તેને કાણો-કાણો ભગવાન પ્રત્યે પ્રેમ, પોતાના પ્રેમાસ્પદ પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ અને તે સિવાય અન્ય પદાર્થો પ્રતિ વૈરાગ્ય - આ ત્રણે એક સાથે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ ૪૨ ॥

રાજન! આ પ્રમાણે જે પ્રતિકાણ પોતાની એક-એક વૃત્તિ દ્વારા ભગવાનના ચરણકમળની ભક્તિ કરે છે તેને ભગવાન પ્રેમમધી ભક્તિ, સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય અને પોતાના પ્રિયતમ ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન - આ બધું અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે; એટલું જ નહિ, તે ભાગવત થઈ જાય છે. અને જ્યારે આ સર્વ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે સ્વયં પરમ શાંતિનો અનુભવ કરે છે. (તેથી કલ્યાણની કામનાવાળા મનુષ્યે ભગવાનના શરણો થઈ જવું જોઈએ. આ સર્વોત્તમ અને સરળ ઉપાય છે.) ॥ ૪૩ ॥

નિમિરાજાને પૂછ્યું - યોગીશ્વરો! હવે આપ કૃપા કરીને કહો કે આવા પરમ ભગવદીયનું લક્ષણ કેવું હશે? તેના ધર્મ શું છે? તેનો સ્વભાવ કેવો હોય છે? તેનું લોકો સાથે બવહારમાં આચરણ કેવું હોય છે? તે બોલે છે કેવું? અને ક્રાંતિને કારણો તે ભગવાનનો પ્રિય બની જાય છે? ॥ ૪૪ ॥

નવ યોગીશ્વરોમાં બીજા શ્રીહરિલું બોલ્યા - રાજન! સર્વશ્રેષ્ઠ ભગવદ્બક્તનું લક્ષણ કહું છું, સાંભળો. જે સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં એક જ આત્મા છે એવી ભાવના કરીને ભગવાનની જ સત્તાને જુએ છે તથા સંપૂર્ણ પ્રાણીઓને આત્મરૂપ ભગવાનમાં જુએ છે, તે ઉત્તમ ભાગવત છે. પરંતુ જે ભગવાન સાથે પ્રેમ અને તેમના ભક્તો સાથે મિત્રતા કરે છે તથા દુઃખી અને અશ્વાનીઓ પર કૃપા કરે છે, પરંતુ ભગવાન સાથે દેષ કરનારની ઉપેક્ષા કરે છે, તે મધ્યમ કોટિનો ભક્ત છે. ॥ ૪૫-૪૬ ॥

આથી પણ અલગ જે ભગવાનના અર્ચા-વિશ્રાંતિ (મૂર્તિ) વગેરેની પૂજા તો શ્રદ્ધાથી કરે છે, પરંતુ ભગવાનના ભક્તોમાં તેને શ્રદ્ધા નથી, તો અન્ય લોકોમાં તો તેની શ્રદ્ધા થશે જ કઈ રીતે? આવો ભક્ત પ્રાકૃત છે, તે નિન્દશ્રેષ્ઠીનો ભક્ત છે. ॥ ૪૭ ॥

गृहीत्वाऽपीन्द्रियेरथान् यो नदेष्टि न हृष्टि ।
विष्णोर्मायाभिं पश्यन् स वै भागवतोत्तमः ॥ ४८ ॥

देहेन्द्रियप्राणमनोविषयां यो
जन्माप्यपशुल्पतर्थकृच्छ्रे:
संसारधर्मरविमुक्त्यमानः
स्मृत्या हरेभागवतप्रधानः ॥ ४९ ॥

न कामकर्मबीजानां पस्य चेतसि सम्भवः ।
वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥ ५० ॥

न पस्य जन्मकर्मल्यां न वार्णाश्रमज्ञातिभिः ।
सज्जतेऽस्मिन्नहंभावो देहे वै स हरेः प्रियः ॥ ५१ ॥

न पस्य स्वः पर इति विजेष्यात्मनि वा लिङ्गा ।
शर्वभूतसमः शान्तः स वै भागवतोत्तमः ॥ ५२ ॥

त्रिभुवनविभवहेतवेऽप्यकुष्ठ-
स्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ।
न चक्षति भगवत्पदारविन्दा-
लवनिमिषार्थमपि यः स वैष्णवाश्रयः ॥ ५३ ॥

भगवत् उरुविकमाऽप्रिशाखा-
नभमणिचन्द्रिकया निरस्तत्त्वे ।
हृष्टि कथमुपसीदतां पुनः स
प्रभवति चन्द्र ईर्वोदितेऽकृतापः ॥ ५४ ॥

विसृज्जति हृष्टयं न पस्य साक्षा-
दरिरवशालिहितोऽप्यघीघनाशः ।
प्रणायरशनया धृताऽप्रिपदः
स भवति भागवतप्रधान उक्तः ॥ ५५ ॥

इति श्रीमहाभगवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां एकादशस्कन्दे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
अग्नियारभा संख-अंतर्गत बीजो अध्याय समाप्त.

गुणातीत अवस्थानुं वर्णन करतां तेमणो कहुं के, जे इन्द्रियो द्वारा विषयोने ग्रहण करतो रहीने तेमनी प्राप्ति के अमाप्तिमां न तो इर्षित यापछे के न देख करे छे तथा आ समग्र विश्वने भगवाननी माया समझे छे ते उत्तम भागवत छे ॥ ४८ ॥

— जन्म-मृत्यु शुधा-तृष्णा, भय अने हुः अ वर्गेरे सांसारिक धर्मो शरीर, इन्द्रियो, प्राण, मन अने बुद्धिमां आवे छे अने जापछे, परंतु भगवाननो भक्त भगवाननी स्मृतिमां मन रहीने तेनाथी व्यष्टित नथो, ते उत्तमकक्षानो भागवत्तर छे. जेना मनमां विषयभोगनी ईच्छा, कर्म-प्रवृत्ति अने तेमना बीजहुपी वासनाओनो ज उद्य नथो थतो, जे एकमात्र भगवान वासुदेवमां ज निवास करे छे, ते उत्तम भगवद्भक्ता छे ॥ ४८-५० ॥

जे भक्त जन्म अने कर्मने लीपे अथवा वर्षा, आश्रम अने ज्ञातिना करणे अथवा शरीरना करणे क्यांय पक्ष अहंता-ममता करतो नथो अने आ वधामां आसक्त थतो नथो ते भगवानने घरेखर बहु ज प्रिय छे ॥ ५१ ॥

जेना धन तथा शरीर वर्गेरेमां आसक्ति नथो ते 'आ मारूं छे अने आ परायुं छे' - आ मकारनो भेदभाव नथो राखतो तथा जे सर्वत्र समलालधी एकमात्र परमात्माने ज जुओ छे; कोई पक्ष पठना अथवा संकल्पयी व्यञ्जन थतां हमेशां शांत रहे छे, ते घरेखर भगवाननो उत्तम भक्त छे ॥ ५२ ॥

राजन्! जेमणो पोतानां मन, इन्द्रियो अने शरीर वर्गेरेने पोताना वशमां नथी क्यां तेवा मोटा-मोटा देवताओ वर्गेरे पक्ष भगवानना चरणारविन्दने शोषता ज रही जापछे, परंतु तेओ पक्ष भगवाननी कृपा विना तेमने प्राप्त करी शकता नथी. परंतु भगवानना प्रेमी भक्तानुं चिता निरंतर ते चरणोनुं सान्निध्य अने सेवामां ज परोवायेलुं रहे छे; त्यां सुन्ही के कोई तेने त्रिभुवननी राजलक्ष्मीनुं प्रलोभन आपी हे तो पक्ष तेनो भगवत्स्मृतिनो तार तूटतो नथी. अना विशे शुं कहेलुं? ते तो ते राजलक्ष्मी तरक ध्यान ज आपतो नथी; आवा भक्तो माटे भगवान अरथी क्षमा माटे पक्ष औजल (धृपाता) थता नथी अने ते भक्त पक्ष भगवानथी औजल नथी थतो. आवो भगवद्भक्ता वैष्णवोमां अग्रगण्य छे, सर्वथी श्रेष्ठ छे. (गीता - ६/३०) ॥ ५३ ॥

भगवाननुं पराक्रम अपार छे, अवा ते प्रभुना चरणोनी आंगणीओनी नपमणि-चन्द्रिकाथी जे शरणागत भक्तोना हृष्यनो संताप एक वार दूर थही गयो छे, अवा ते भक्तो भगवाननी भक्तिमां ज आनंदित थता रहे छे. भगवानना चरणोनी अनन्य शरणागति छोडीने ते क्यांय पक्ष जता नथी. जेम चन्द्रोदय थवाथी सूर्यनो ग्रन्थ ताप संभवतो नथी तेम तेने ऐला काम-कोष वर्गेरे शशुओं ग्रन्थावित करी शकता नथी ॥ ५४ ॥

भगवानना नामनुं विवशताथी पक्ष उच्चारण करवामां आवे तो ते समग्र पापोना समूहनो तत्काल नाश करी हे छे. अवा स्वयं भगवान श्रीहरि तेना हृष्यने एक क्षमा माटे पक्ष छोडता नथी. करणा के, तेहो प्रेमनी दोरीथी भगवानना चरणकमणने बांधी दीधा छे. घरेखर, आवो पुरुष ज भगवानना भक्तोमां भोग्ने छे, ते महापुरुष छे ॥ ५५ ॥

=★=

—★—

ત્રીજો અદ્યાચ

માયા, માયાથી પાર થવાના ઉપાય તથા ભ્રલ અને કર્મયોગનું નિરૂપણ

રાજોવાચ

પરસ્ય વિષ્ણોરીશસ્ય માયિનામપિ મોહિનીમ् ।
માયાં વેદિતુમિદ્ધામો ભગવન્તો બૃવન્તુ ન: ॥ ૧ ॥

નાનુતૃપ્યે જુધન् યુધમદ્વયો હરિકથામૃતમ् ।
સંસારતાપનિસ્તમો મર્યાસ્તાપભેષજમ् ॥ ૨ ॥

અનાદરિક ઉવાચ

એતિમભૂતાનિ ભૂતાત્મા મહાભૂતૈર્મહાભુજ ।
સસર્જોદ્યાવચાન્યાદઃ સ્વમાત્રાત્મપ્રસિદ્ધયે ॥ ૩ ॥

એવं સુષ્ઠાનિ ભૂતાનિ પ્રવિષ્ટ: પગ્યધાતુભિ: ।
એકધા દશધાડભૂતાનં વિભજજુધતે ગુણાન् ॥ ૪ ॥

ગુણીગુણાન્સ ભુજજાન આત્મપ્રદ્યોતિતે: પ્રભુ: ।
મન્યમાન ઈંદ્ર સુષ્ઠમાત્માનભિહ સજજતે ॥ ૫ ॥

કર્માણિ કર્મભિ: કુર્વન્સ સનિમિતાનિ દેહભૂત ।
તરાતુ કર્મફલાં ગૃહન્સ ભ્રમતીહ સુખેતરમ् ॥ ૬ ॥

ઈતથં કર્મગતીર્ગછન્સ બહુભ્રવહા: પુમાન્સ ।
આભૂતસમ્પલવાતુ સર્ગપ્રલયાવશનુતેઽવશ: ॥ ૭ ॥

ધાતૂપાલવ આસશે વ્યક્તાં દ્વિષગુણાત્મકમ् ।
અનાદિનિધન: કાલો દ્વિષકતાયાપકર્ષતિ ॥ ૮ ॥

નિમિશાજાએ પૂછ્યું — ભગવન्! સર્વશક્તિમાન પરમકારણ ભગવાન વિષ્ણુની માયા મોટા-મોટા માયાવીઓને પણ મોહિત કરી દે છે, તેને કોઈ જાણી શકતું નથી; હું તે પ્રભુની માયાનું સ્વરૂપ જાણવા ઈચ્છાં છું, કૃપા કરીને આપ મને જણાવો. ॥ ૧ ॥

આ મનુષ્ય સંસારના ત્રિવિષ તાપથી સંતપ્ત છે, તે તાપથી છૂટવા માટે ભગવાનનું કથારૂપી અમૃત જ એકમાત્ર ઔષધ છે. આપના દ્વારા ભગવત્કથારૂપી અમૃતનું પાન કરતાં મને તુલિ થતી નથી અને હજુ વધારે સાંબળવાની ઉત્કંઠા વધતી જાય છે. ॥ ૨ ॥

ત્રીજા યોગીશ્વર શ્રી અંતરિક્ષાજીએ કહ્યું — હે મહાબાહો! આદિપુરુષ ભગવાન નારાયણ પ્રાણીમાત્રના આત્મા છે; તેમણે જ આ પંચમહાભૂતોથી નાના-મોટા બધા પ્રકારના પ્રાણીઓનું સર્જન કર્યું છે તથા પોતાના જીવોને વિષય-ભોગ પ્રદાન કરવા માટે અનેક પ્રકારના પદાર્થો પ્રસ્તુત કર્યા તથા પોતાના આત્મસ્વરૂપના શાનના વિસ્તાર માટે તે સ્વર્યં અનેકરૂપોમાં થઈ ગયા. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ સુષ્ટિ એકમાત્ર પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. ॥ ૩ ॥

આ પ્રમાણે પરમાત્માએ બધા પ્રાણીઓનું નિર્માણ કર્યું અને પંચમહાભૂતોથી નિર્મિત તે શરીરોમાં અંતર્યામીરૂપે સ્વર્યં પ્રવિષ્ટ થઈ ગયા; એક મન અને દશ ઈન્દ્રિયો દ્વારા પોતાને વિલક્તા કરીને તે સ્વર્યં જ તે ગુણોનો ઉપભોગ કરે છે, પરંતુ તેઓ તે ગુણોમાં આસક્ત થતા નથી. તેમના દ્વારા જ પ્રકારિત આ ગુણો જ ગુણોમાં વરતી રહ્યા છે, પરંતુ જે જીવ તેમના દ્વારા નિર્માણ કરેલા વિશ્વ-પ્રપંચમાં આત્મબુદ્ધિ કરીને આ બધું ‘હું જ છું, આ મારું છે’ આ પ્રકારનો સંબંધ જોડીને પોતાને કર્તા-ભોક્તા માને છે ત્યારે તે બંધનમાં પડે છે; આ જ માયા છે. ॥ ૪-૫ ॥

આ પ્રમાણે આ દેહાભિમાની મનુષ્ય કર્મન્દ્રિયોથી સકામભાવે કર્મ કરતો રહીને તે તે કર્મ પ્રમાણે ફળનો ઉપભોગ કરતો રહીને સુખહુઃભમાં ફસાઈને જન્મ-મરણના ચક્કરમાં બટકતો રહે છે, તે મુક્ત થઈ શકતો નથી. ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે આ જીવ અહંકાર કરવાને કારણે કેટલીયે અશુલ યોનિઓને પ્રાપ્ત થતો રહે છે. મહાભૂતોના પ્રલય સુધી જન્મ પછી મૃત્યુ અને મૃત્યુ પછી જન્મ - આ પ્રમાણે પરવશ થઈને જન્મ-મરણના ચક્કરમાં સતત બટકતો રહે છે - આ બધી ભગવાનની માયા છે. ॥ ૭ ॥

X (જ્યારે પંચમહાભૂતોના પ્રલયનો સમય નશક આવે છે ત્યારે અનાદિ અને અનંત કાળ પોતે જ સ્વૂળ તથા સૂક્ષ્મ દ્વિષ અને ગુણરૂપ આ સમસ્ત દશ્ય-જગતને અવ્યક્તાની તરફ

शतवर्षा^१ विनावृष्टिर्भविष्यत्युल्पणा भुवि ।
तत्कालोपचितोष्णाको लोकांस्त्रीन् प्रतपिष्ठति ॥ ८ ॥

पातालतत्त्वमारभ्य सङ्कर्षणमुभानलः ।
दहन्त्रूर्ध्वशिखो विष्वग् वर्षते वायुनेरितः ॥ ९० ॥

सांवर्तको^२ मेघगणो वर्षति स्म शतं समाः ।
धाराभिर्द्वित्तिहस्ताभिर्लीयते सलिले विराट् ॥ ९१ ॥

ततो विराजमुत्सुक्य वैराजः पुरुषो नृप ।
अव्यक्तं विशते सूक्ष्मं निरिन्धन ईवानलः ॥ ९२ ॥

वायुना हतगन्धा भूः सलिलत्वाय कल्पते ।
सलिलं तद्धृतरसं ज्योतिष्टवायोपकल्पते ॥ ९३ ॥

हतरुपं तु तमसा वायौ ज्योतिः प्रलीयते ।
हतस्पर्शोऽवकाशेन वायुर्नभसि लीयते ॥ ९४ ॥

कालात्मना हतगुणं नस्त आत्मनि लीयते ।
इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सह वैकारिकैर्नृप ।
प्रविशन्ति हृष्टज्ञानं स्वगुणैरहमात्मनि ॥ ९५ ॥

ऐषा माया भगवतः सर्गस्थित्यन्तकारिष्ठी ।
निवर्णा वर्णिताऽस्माभिः किं भूयः श्रोतुभिर्यति ॥ ९६ ॥

राजेवाच

पथेतामेश्वरीं मायां दुस्तरामकृतात्मभिः ।
तरन्त्यग्नः स्थूलविष्यो महर्षं ईदमुच्यताम् ॥ ९७ ॥

अर्थात् पोताना मूणदृपमां खेचे छे. ओटलो के, बधाने पोतानामां लीन करी ले छे. ते समये लगातार सो वर्ष सुधी भयंकर हुकान पडे छे. पृथ्वी पर भयंकर गरमी वधी जाय छे तथा ते वयेली भयंकर गरमीथी जडो लोक संतप्त थवा लागे छे. ॥ ८-९ ॥

ते समये संकर्षणा (आटिशेष भगवानना) मुखमांथी प्रयंड अजिनी ज्वाणाओ नीकणे छे, वायुना सहयोगथी ते अजिन-ज्वाणाओ पाताणलोकथी बाणवानो आरंभ करे छे अने उंची-उंची ज्वाणाओ चारे बाजु केलाईने समय विश्वने बाणवानो आरंभ करे छे. ॥ १० ॥

• ए प्रयंडतापमानना परिष्णामेसो वर्षो सुधी प्रलयकाणा सांवर्तक मेघ छाथीनी सूक्ष्म जेवी जाडी-जाडी धारा ओथी जग्नवृष्टि करे छे, त्यारे आ विराट विश्व जग्नमां इबी जाय छे. ॥ ११ ॥

हे राजन! जे प्रमाणे लाकडां समाप्त थई जतां अजिन पोताना अव्यक्ता स्वरूपमां स्थित रहे छे, ते ज प्रमाणे आ विराट स्वरूपवाणा परमात्मा पोताना विराट शरीरनो त्याग करीने पोताना अव्यक्तरूपमां रहे छे. ते प्रलयकाणा समयमां पृथ्वीनी गंध तन्मात्राओने वायु खेची ले छे अने पृथ्वी जग्नमां इबी जाय छे. ए ज प्रमाणे जग्नी रस तन्मात्राने पश्च वायु खेची ले छे त्यारे जग्न पोताना कारण अजिनमां विलीन थई जाय छे. ॥ १२-१३ ॥

अंधकार द्वारा अजिनी तन्मात्रानुं हरक्ष थई जतां ज्योति (अजिन) तत्त्व वायुमां लीन थई जाय छे, आ ज प्रमाणे वायुना गुण ऐवी स्पर्श तन्मात्रानुं ज्यारे आकाश द्वारा हरक्ष करी लेवामां आवे छे, त्यारे वायु आकाशमां लीन थई जाय छे. ॥ १४ ॥

काणस्वरूप ईश्वर ज्यारे आकाशना गुण ऐवी शब्द-तन्मात्रानुं हरक्ष करी ले छे, त्यारे आकाश अंडकारमां लीन थई जाय छे, साथेसाथे इन्द्रियो, मन, बुद्धि - आ बहु पश्च पोतपोतानी इन्द्रियोना अविष्टाता देवताओनी साथे ज अंडकारमां लीन थई जाय छे, पछी अंडकार पश्च पोताना मूणस्वरूप महतात्ममां लीन थई जाय छे. ॥ १५ ॥

आ प्रमाणे भगवान ज त्रिगुणमयी माया द्वारा आ सृष्टिनी उत्पत्ति, स्थिति अने संहार करता रहे छे अनुं वर्णन में कर्म, हवे आप शुं सांबणवा ईश्वरो छो? ॥ १६ ॥

३६ निमिराज्ञाए पूष्यं - हे महर्षि! भगवाननी मायाने पार करवी ते लोकोने माटे बहु कठ्ठा छे जेमधो पोताना मनने वश कर्म नथी. तेथी आप ऐवो कोई सहेलो उपाय बतावो जेथी सामान्य लोको पश्च अनायासे आ मायाने पार करी शके. ॥ १७ ॥

१. शतवर्षास्यनावृष्टिः । २. सांवर्तकः ।

પ્રબુદ્ધ ઉવાચ

કર્માણ્યારભમાણાનાં દુઃખહત્યૈ સુખાય ચ ।
પશ્યેત् પાકવિપર્યાસં મિથુનીચારિષાં નૃણામ् ॥ ૧૮ ॥

નિત્યાર્તિદેન વિતેન દુર્લભેનાત્મમૃત્યુના ।
ગૃહાપત્યાત્મપશુભિઃ કા પ્રીતિઃ સાધિતેશ્વલે: ॥ ૧૯ ॥

એવં લોકં પરં વિદ્યાશશરં કર્મનિર્ભિતમ् ।
સતુલ્યાતિશયધ્વંસં યથા મહૂઢલવર્તિનામ् ॥ ૨૦ ॥

તસ્માદ् ગુરું પ્રપદેત જિજ્ઞાસુ: શ્રેય ઉત્તમમ् ।
શાબ્દે પરે ચ નિષ્ણાતાં બ્રહ્માણ્યુપશમાશ્રયમ् ॥ ૨૧ ॥

તત્ત્ર ભાગવતાનું ધર્માનું શિક્ષેદું ગુર્વાત્મદૈવત: ।
અમાયયાદ્યનુવૃત્તા યૈસ્તુષ્યેદાત્માદદત્તમદો હરિ: ॥ ૨૨ ॥

સર્વતો મનસોઽસક્તમાદૌ સર્જં ચ સાધુષુ ।
દ્યાં મૈત્રીં પ્રશ્રયં ચ ભૂતેષ્યદ્વા યથોચિતમ् ॥ ૨૩ ॥

શૌચં તપસિતિક્ષાં ચ મૌનં સ્વાધ્યાયમાર્જવમ् ।
બ્રહ્મચર્યમહિસાં ચ સમત્વં દન્દસરજ્ઞયો: ॥ ૨૪ ॥

હવે ચોથા યોગીશ્વર શ્રીપ્રબુદ્ધજી બોલ્યા – લોકો કામનાઓથી બંધાઈને અનેક પ્રકારનાં કર્મો એવું વિચારીને કરે છે કે એનાથી અમારાં દુઃખ દૂર થશે અને અમે સુખી થઈ જશું, પરંતુ પરિષામ વિપરીત જ આવે છે. આ પ્રમાણે જે સકામ કર્મોમાં ઇસાયેલા લોકો છે, તેમનાં તે કર્મના વિપરીત પરિષામને જોઈને વિચારકુશળ પુરુષે તે સકામ કર્મોથી નિવૃત થઈ જવું જોઈએ. ॥ ૧૮ ॥

ધન સદા પીડાદાધી છે, અનેક દુઃખોથી જોડાયેલું છે, તેને પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી જ છે અને મળી પણ જાય તો ક્યારેક પોતાના મૃત્યુનું કારણ નાની જાય છે. આ જ પ્રમાણે ઘર, પુત્ર, સંબંધીઓ, પણ, ધન વગેરે પણ અનિત્ય અને નાશવાન છે, આવા નાશવાન પદાર્થોથી શાશ્વત શાંતિ કરી રીતે મળી શકે? ॥ ૧૯ ॥

આ જ પ્રમાણે આ બધા સકામકર્મના સંપાદન દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલું સ્વર્ગ વગેરે પણ અનિત્ય અને નાશવાન છે, એવું નક્કી જાણો; કેમકે, ત્યાં પણ પરસ્પર સ્પર્ધાની ભાવના અને ઈર્ધા-દ્વેષનો ભાવ રહે છે, જેમકે અહીંના રાજાઓ પર અન્ય રાજા પ્રત્યે હરીકાઈ કરવાની ધૂન સવાર થઈ જાય છે. તેથી આ પ્રકારના રાગ-દ્વેષના વાતાવરણમાં સુખ-શાંતિ કરી રીતે મળી શકે? ॥ ૨૦ ॥

તેથી સર્વોત્તમ કલ્યાણની ગ્રાફિ માટે જિજ્ઞાસુએ એવા ગુરુનું શરણ લેવું જોઈએ કે જે શબ્દભ્રત અને પરભ્રતભ્રમાં નિષ્ણાત હોય તથા પરભ્રત પરમાત્મામાં જ જેણે શાંતિનો આશ્રય લીધો હોય. ॥ ૨૧ ॥

તે ગુરુદેવને પોતાના જ્યોતિ આત્મા અને ઈષ્ટદેવ જ માનવા. તેમની પાસે રહીને ભાગવત ધર્મોનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો. પોતાની પ્રત્યેક ડિયા દ્વારા તેમની નિષ્ઠપટભાવે અને સરળભુદ્ધ દ્વારા સેવા કરવી. આવું કરવાથી ભગવાન બહુ જ જલ્દી પ્રસન્ન થાય છે. ભગવાન તો કૃપામૂર્તિ છે; ભક્તો પર કૃપા કરવાનો મોક્ષ જોતા જ રહે છે, વધારે શું કહું, તેઓ ભક્તોને સ્વયં પોતાની જાતને પણ દાનમાં આપી દે છે. ॥ ૨૨ ॥

સર્વપ્રથમ બધી જગ્યાએથી મનથી પૂર્ણપણે અનાસક્ત થઈ જાય, સાધુ સંતોમાં તથા ભક્તો પ્રતિ મેમ રાખે. યથાયોગ્ય રીતે સામાન્ય પ્રાણીઓના પ્રતિ દયા, સમાનભાવવાળાઓ સાથે મિત્રતા અને વડીલો પ્રત્યે વિનમ્રતા કરતાં શીખવું. ॥ ૨૩ ॥

સર્વપ્રથમ અંદરની શુદ્ધિ, સ્વપર્મના આચરણરૂપી તપ, સહિષ્ણુતા, ભગવત્સ્વરૂપનું મનન, સત્ત-શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય અને નામજ્યપ, સરળતા, બ્રહ્મચર્ય, અહિસા, કોઈના પણ પ્રત્યે નોહ ન કરવો, હંડી-ગરમી, સુખ-દુઃખ વગેરે હંદોમાં હર્ષ-શોક ન કરવો. ॥ ૨૪ ॥

सर्वत्रात्मेश्वरान्वीक्षां त्रैवल्यमनिकेतताम् ।
विविक्तयोरवसनं सन्तोषं येन त्रेनयित् ॥ २५ ॥

श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिन्दामन्यत्र चापि हि ।
मनोवाक्कर्मदण्डं च सत्यं शमदभावपि ॥ २६ ॥

श्रवणं कीर्तनं ध्यानं हरेरङ्गुत्कर्मणः ।
जन्मकर्मगुणानां च तद्येऽभिलयेष्टितम् ॥ २७ ॥

हृष्टं हां तपो जमं वृत्तं परच्यात्मनः प्रियम् ।
दारान् सुतान् गृहान् प्राणान्^१ यत् परस्मै निवेदनम् ॥ २८ ॥

अवं कुष्ठात्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहठम् ।
परिश्यां योभयत्र महत्सु नृषु साधुषु ॥ २९ ॥

परस्परानुकथं पावनं भगवद्यशः ।
मिथो रतिर्भिरस्तुष्टिर्निवृत्तिर्भिर आत्मनः ॥ ३० ॥

स्मरन्तः स्मारयन्तश्च भिथोऽधौघाहरं हरिम् ।
भक्त्या सञ्ज्ञात्या भक्त्या बिभृत्युत्पुलकां तनुम् ॥ ३१ ॥

कृविद् रुदन्त्यच्युतयिन्नया कृविद्-
द्वसन्ति नन्दन्ति वदन्त्यलीकिकाः ।
नृत्यन्ति गायन्नयनुशीलयन्त्यजं
भवन्ति तृष्णीं परमेत्य निर्वताः ॥ ३२ ॥

ओक ज आत्मा सर्वत्र व्याख्य हे — आवा भावधी आत्मानी सत्ताने सर्वत्र जोवी, अकांत अने पवित्र स्थानमां रहेवुं, धरनी ममता न राखवी, पवित्र अने सादां-सरण वस्त्रो पहेरवां, संन्यासी होय तो वल्ल पहेरवुं, जे कांઈ मणे तेमां ज संतुष्ट रहेवुं ॥ २५ ॥

भगवत्प्राप्तिनो भार्ग देखाइनारां शास्त्रोमां श्रद्धा, दोई पश्च अन्य शास्त्रानी निन्दा न करवी, मन, वाक्षी अने शरीरनो संयम राखवो, सत्य बोलवुं, शम-मननो निग्रह करवो, अर्थात् मनने शांत राखवुं, हम—हिन्दियोनो निग्रह करवो ॥ २६ ॥

— अद्भुत कर्म करनारा श्रीहरिनां जन्म, कर्म अने गुणोनुं श्रवण, कीर्तन अने ध्यान करवुं अने वधी डियाओ तेमना माटे ज करवी. जप, पश्च, दान, सदाचार अने आ सिवाय बीजा जे पोताने प्रिय पदार्थो होय तथा ए ज प्रमाणे पोतानां स्त्री, पुत्र, धर अने प्राणोने अर्थात् सर्व कांઈ भगवानने अर्पण करवुं ॥ २७-२८ ॥

जेना श्रीकृष्ण ज आत्मा हे, तेवा मनुष्यो साथे भित्रता करवी. संत-महापुरुषोनी पश्च सेवा करवी; ए ज प्रमाणे सामान्य लोकोनी पश्च सेवा करवी, जेमके क्यांड कुदरती आहत आवी जाय तो तेमनी अथवा दोई भूम्युं-तरस्युं अथवा हुःजी होय तो एवा लोकोनी भूम्युं श्रद्धा अने प्रेमथो निष्कामबावे सेवा करवी. भगवानना परम पवित्र पश्चाना संबंधमां ज अेक-बीजा साथे वातचीत करवी अने आ प्रमाणे साधकोंमे जेगा. मणी परस्पर प्रेम राखवो, प्रसन्न रहेवुं तथा प्रपंच (छण-कपट)धी निवृत्त थईने आपसमां ज आध्यात्मिक शांतिनो अनुभव करवो ॥ २९-३० ॥

राजन्! श्रीकृष्ण पापोना समूहोने एक बाणमां भस्म करी हे हे. तेथी सतत तेमनुं ज स्मरण करवुं अने अेक-बीजाने स्मरण कराववुं. आ प्रकारनी साधना-भजितानु अनुष्ठान करतां-करतां प्रेम-भजितानो उद्य थई जाय हे. आ भजिताथी तेमनुं शरीर प्रेम-पुलकित थतुं रहे हे ॥ ३१ ॥

भगवानना आवा भक्तो क्यारेक तो आ प्रकारनी— ‘हजु सुधी अच्युत भगवाननां दर्शन मने थया नहीं’ आवी यिता करतां करतां क्यारेक २३ हे, क्यारेक हसे हे, क्यारेक आनंदमग्न थई जाय हे अने क्यारेक भगवान साथे वार्तालाप करता होय एम बोलवा लागे हे, क्यारेक नाचे हे अने क्यारेक गाय हे अने क्यारेक भगवाननी लीलाओनु अनुसरण करे हे अने क्यारे बिलकुल युप थई जाय हे. आम करतां करतां हेवटे ते परमात्माने ग्राप्त करीने

१. माशान् परस्मै च ।

ઈતિ ભાગવતાનું ધર્માનું શિક્ષનું ભક્ત્યા તદુત્થયા ।
નારાયણપરો માયામજસ્તરતિ દુસ્તરામ् ॥ ૩૫ ॥

ચાંડેવાય

નારાયણાભિધાનસ્ય બ્રહ્મણઃ પરમાત્મનઃ ।
નિષ્ઠામહીથ નો વક્તું યૂયં હિ બ્રહ્મવિતમાઃ ॥ ૩૬ ॥

પિણ્ણલાયન ઉવાય

સ્થિત્યુદ્વાપ્રલયહેતુરહેતુરસ્ય
યત્સ્વાખાગરસુધુમિષુ સદ્ બહિશ્વ ।
દેહન્દ્રિયાસુહદ્યાનિ ચરણિ યેન
સર્જીવિતાનિ તદવેહિ પરં નરેન્દ્ર ॥ ૩૭ ॥

નૈતન્મનો વિશતિ વાગુત ચક્ષુરાત્મા
પ્રાણોન્દ્રિયાણિ ચ યથાઙ્નલમર્યિષઃ સ્વાઃ ।
શબ્દોઽપિ બોધકનિષેધતયાઽતમમૂલ-
મથોક્તમાઽ યદે ન નિષેધસિદ્ધિઃ ॥ ૩૮ ॥

સત્ત્વં ૨૪સ્તમ ઈતિ ત્રિવૃદ્દેકમાદૌ
સૂત્રં મહાનહમિતિ પ્રવદ્ધણિ જીવમ् ।
જ્ઞાનકિયાર્થફલરૂપતયોરુશક્તિ
બ્રહ્મૈવ ભાતિ સદસાચ્ય તયોઃ પરં યત્ ॥ ૩૯ ॥

પરમાનંદમાં દૂબી જાય છે. (જેમ ગોપીજનો ભગવાનના પ્રેમમાં દૂબેલા રહેતાં હતાં) આ પ્રમાણે જે ભાગવતધર્મના જ્ઞાનથી સંપૂર્ણ બને છે તે તેના દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિથી નારાયણમાં લીન થઈ જાય છે તથા તે ભક્તિના પ્રભાવથી તે દુસ્તર માયાને સરળતાથી પાર કરી જાય છે. (આ ભગવાનની ભક્તિનો મહિમા છે.) ॥ ૩૨-૩૩ ॥

૪ નિમિરાજાએ પૂછ્યું — હે સત્તપુરુષો! આપ બધા પરમાત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણારાઓમાં સર્વક્ષેપ છો. તેથી મને એ જણાવો કે, જે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું ‘નારાયણ’ નામથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેમનું સ્વરૂપ શું છે? ॥ ૩૪ ॥

હે પાંચમા યોગીશ્વર શ્રીપિણ્ણલાયનજીએ કહ્યું — રાજન! જે પરમ પરમાત્મા આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયનું કારણ છે, પરંતુ તેમનું કોઈ કારણ નથી. જે જગત, સ્વરૂપ અને સુષુપ્તિ—ત્રણે અવસ્થાઓમાં સાક્ષીરૂપે રહે છે તથા બહાર પણ રહે છે, જેના કારણે આ શરીર, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ અને હૃદય સારી રીતે કામ કરે છે અને જેની સત્તાથી તે પોતપોતાનું કામ કરે છે, તેને જ તમે પરમ સત્પતત્ત્વ નારાયણ સમજો. ॥ ૩૫ ॥

જેમ અજિનની જવાળાઓ ઉત્પન્ન તો અજિનથી જ થાય છે, પરંતુ પોતાના સ્વરૂપ અજિને તે પ્રકાશિત કરી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે વાણી, નેત્ર, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો અને અંત:કરણ આ બધાનો મૂળ આધાર તથા પરમ પ્રકાશક તો એકમાત્ર પરમાત્મા જ છે, પરંતુ તે બધાં પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં (એ જ રીતે) અસમર્થ હોય છે. વેદો પણ પોતાના કારણસ્વરૂપ પરમાત્મતાનું તેને બોધ કરાવનાર સાધનોનું તાત્પર્યરૂપે ‘નેતિ નેતિ’ કહીને પણ ‘તે આ છે’ એવા પ્રકારનું વર્ણન કરતા નથી. કેમકે, પરમાત્મતાની સત્તા વિના નિષેધની પણ સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. બધાનો નિષેધ કરતાં-કરતાં જે તત્ત્વ શેષ રહે છે તેને જ પરમતાત્વ ‘નારાયણ’ જાણો. ॥ ૩૬ ॥

સુદીના આદિમાં એકમાત્ર બ્રહ્મ જ છે, તેમનાથી જ સત્ત્વ, ૨૪ અને તમ એવી ત્રિગુણાત્મિકા મૂળ પ્રકૃતિ થઈ. પ્રકૃતિમાં કોણ થવાથી મહત્ત્તમ ઉત્પન્ન થયું, તેનાથી જ સૂત્રાત્મા હિરણ્યગર્ભની ઉત્પત્તિ થઈ, પછી અહંકારથી જ મન અને ઈન્દ્રિયોના અધિક્ષાતા દેવતા, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો તથા વિષયો વગેરે ઉત્પન્ન થયા. પછી તે પરમાત્મા જ જીવરૂપે આ બધાં તત્ત્વોમાં પ્રવેશી ગયા, આ પ્રમાણે આ બધાના રૂપમાં એકમાત્ર તે જ અનંતશક્તિ-સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે; આ પ્રમાણે સત-અસત અર્થાત્ કાર્ય અને કારણ બન્ને એકમાત્ર બ્રહ્મ જ છે તથા

नात्मा जग्नन न मरिष्यति नैधतेऽसौ
न क्षीयते सवनविहृ^१ व्यभिचारिणां हि ।
सर्वत्र शशदनपाप्युपलभिष्मात्रं
प्राणो यथेन्द्रियबलेन विकल्पितं सत् ॥ ३८॥

अहुतेषु पेशिषु तरुष्विनिश्चितेषु
प्राणो हि श्वमुपधावति तत्र तत्र ।
सत्रे यदिन्द्रियगणेऽहमि च प्रसुते
कृतस्थ आशयमृते^२ तदनुस्मृतिर्नः ॥ ३९॥

पर्वद्वज्ञनाभयरण्डैषायोरुभक्त्या
चेतोमलानि विधमेष्ट गुणकर्मजनि ।
तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यते आत्मतत्त्वं
साक्षाद् यथाऽमलदेशोः सवितृप्रकाशः^३ ॥ ४०॥

राजेवाच

कर्मयोगं वदत नः पुरुषो येन संस्कृतः ।
विपूयेहाशु कर्माणि नेष्ठर्म्यं विन्दते परम् ॥ ४१॥

ऐनाथी ५२ जे डाँड पळा छे ते पळा श्राब जे छे ॥ ३७ ॥

१ ते परश्वरस्वरूप आत्मा न जन्मे छे, न मरे छे,
न तेनी वृद्धि थाय छे के न ते हीङ्गा थाय छे अर्थात् आत्मा
ज विकारोथी रहित छे. परिवर्तन थनारी तमाम वस्तुनी
भूत, भविष्य, वर्तमान - यधी अवस्थाओंने ते आशवावाणो
छे, सर्वव्यापी छे, अविनाशी छे अने ज्ञानस्वरूप छे. जेम
प्राण तो एक जे छे, परंतु स्वानभेद्यी तेनां अनेक नाम
थहि जाय छे, ए ज रीते एक ज ज्ञान इन्द्रियोना भेदने
कारणे अलग-अलग नामयी आशवामां आवे छे. अर्थात्
इन्द्रियोना भेद्यी ज्ञेवा-सांभगवा वगेरे डियाओनुं नाम
अलग-अलग थहि जाय छे. ते ज प्रभाणे एक ज
आत्मसत्ताने विविध प्रकारे आशवामां आवे छे. अंडज,
ज्यायुज, उद्भिज्ज, स्वेदज - आ चार प्रकारना ज्ञव छे,
बधा ज्ञवोमां प्राण तेमनी साथे जाय छे. ज्यारे ज्ञव गाढ
निद्रामां सूर्झ जाय छे त्यारे इन्द्रियो सहित अहंकार पळा
निश्चेत थहि जाय छे, परंतु साक्षीडपे आत्मा निर्विकाररूपमां
स्थित रहे छे, ते आत्मानी सत्ताने कारणे ज निद्रामांथी
उठ्या पछी ऐवी स्मृति थाय छे के 'हुं गाढ निद्रामां सूतो
हतो.' आ स्मृति ज सुखुप्ति अवस्थामां आत्मानी सत्ताने
सिद्ध करे छे. (गीता - ५/२६) ॥ ३८-३९ ॥

ज्यारे भगवान् कमलनाभना चरणोमां तीव्र भक्ति
थहि जाय छे, त्यारे ते भक्ति ज गुण-कर्माथी उत्पन्न
थयेला चित्तना तमाम मल-विकेप अने आवरणादोषने घोर्छ
नाए छे. आ रीते चित्त शुद्ध थहि जतां आत्मतापनो
साक्षात्कार आपमेणे थहि जाय छे ॥ ४० ॥

निमिराजाए प्रश्न कर्यो - हे पोगीश्चरो! हवे आप
मने कर्मयोगनुं वर्णन संभगावो के जेना आचरणथी मनुष्य
परम नेष्ठर्म्यसिद्धिने प्राप्त करी ले छे अने पोतानां विविध
प्रकारनां कर्मोजे तुरत ज घोर्छ नाए छे. अर्थात् जे
कर्मयोगना आचरणथी मनुष्य कर्मबंधनथी मुक्त थहिने
परमशास्त्रिने प्राप्त थाय छे ॥ ४१ ॥

१. निष्ठनविहृ, व्यभिचारीणां । २. आशयमृते । ३. सवितुः प्रकाशः ।

એવं પ્રશ્નમૃષીન् પૂર્વમપુચ્છં પિતુરન્તિકે ।
નાભુવન् બ્રહ્મણા: પુત્રાસ્તત્ર કારણમુચ્યતામ् ॥ ૪૨ ॥

આવિર્ભૂત ઉવાચ-

કર્મકર્મવિકર્મતિ વેદવાદો ન લૌકિકઃ ।
વેદસ્ય ચેશ્વરાત્મત્વાત् તત્ત્વ મુહ્યન્તિ સૂરયઃ ॥ ૪૩ ॥

પરોક્ષવાદો વેદોઽયં બાલાનામનુશાસનમ् ।
કર્મમોક્ષાય કર્માણિ વિધતે હૃગં યથા ॥ ૪૪ ॥

નાયરેદ્ય યસ્તુ વેદોક્તાં સ્વયમજોડજિતેન્દ્રિયઃ ।
વિકર્મણા હૃધર્મેણ મૃત્યોમૃત્યુમુપૈતિ સઃ ॥ ૪૫ ॥

વેદોક્તમેવ કુર્વાણો નિઃસર્જોડર્પિતમીશરે ।
નૈષકર્માં લભતે સિદ્ધિ રોચનાર્થી ફલશ્રુતિઃ ॥ ૪૬ ॥

ય આશુ હૃદયગ્રન્થિં નિર્જિહીર્પુ: પરાત્મનઃ ।
વિધિનોપયરેદ્ય દેવં તન્ત્રોક્તેન ચ કેશવમ् ॥ ૪૭ ॥

લઘ્યાનુગ્રહ આચાર્યાત् તેન સંદર્શિતાગમઃ ।
મહાપુરુષમભ્યર્થેન્મૂત્રાભિમત્યાડકત્મનઃ ॥ ૪૮ ॥

* જેમની સક્રામ કર્માના અનુષ્ઠાનમાં આચાર્યા હોય તેઓ કણની આકાંક્ષાથી યજ્ઞાદિ કર્મા સક્રામબાવે કરે છે અને તેના ફળસ્વરૂપે રૂપર્ગાદિ લોકોને પ્રાપ્ત પણ થાય છે, આચાર્યા તેમની વેદવાણીમાં શ્રદ્ધા દઢ થાય છે. આમ કરતાં-કરતાં ભગવાનની કૃપાથી ક્યારેક તેમને પરમાત્મતત્ત્વના જિજ્ઞાસા પણ થઈ જાય છે અને તેમનું કાર્ય પણ થઈ જાય છે.

એક વાર આ જ પ્રશ્ન મેં મારા પિતા મહારાજ હક્કાફાળની સામે બ્રહ્માણના માનસપુત્ર સનકાદિ ઋષિઓને કર્યો હતો, પરંતુ તેમણે સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપ્યો. તેનું શું કારણ? કૃપા કરી મને કહો. ॥ ૪૨ ॥

હવે છઢા યોગી શ્રીઆવિર્ભૂતજીએ કહ્યું - કર્મ (શાસ્ત્રવિહિત કર્મ), અકર્મ (નિષિદ્ધ કર્મ) અને વિકર્મ (વિહિત કર્માનું ઉલ્લંઘન) આ ત્રણેનું વિધાન વેદોએ કર્યું છે, લોકોએ નથી કર્યું. વેદ પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે. પરંતુ વેદની વાણીમાં વિદ્ધાનો પણ મોહિત થઈ જાય છે,

(તેથી તમારી બાલ્યાવસ્થાને જોઈને - તમને અધિકારી ન માનીને સનકાદિ ઋષિઓએ તમારા પ્રશ્નનો (ઉત્તર ન આપ્યો.) આ વેદ પરોક્ષવાદાત્મક છે. અર્થાતું જેમાં શબ્દાર્થ કંઈક જુદો દેખાય અને તાત્પર્ય કંઈક જુદું હોય - તેને પરોક્ષવાદ કહે છે. વેદ કર્માની નિવૃત્તિ માટે કર્મનું વિધાન કરે છે, જેમ બાળકને મીઠાઈ વગેરેની લાલચ આપીને દવા આપીએ છીએ, તે જ પ્રમાણે આ અજ્ઞાનીઓને સ્વર્ગ વગેરેનું પ્રલોભન આપીને શ્રેષ્ઠ કર્મમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. ॥ ૪૩-૪૪ ॥

જે સ્વયં અજ્ઞાની છે અને જિતેન્દ્રિય નથી અને વેદવિહિત કર્માનું આચરણ નથી કરતો તે વિહિત કર્માનું ઉલ્લંઘન કરવાથી પાપનો ભાગીદાર થાય છે. તેના ફળસ્વરૂપે મૃત્યુ પછી મૃત્યુને જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાતું જન્મ-મરણના ચક્કરમાં ભટકતો રહે છે, મુક્ત થતો નથી. ॥ ૪૫ ॥

જે વક્તિ વેદવિહિત કર્મા કરતો રહીને, ભગવાનને અર્પણ કરીને અનાસક્તભાવથી કર્મ કરે છે તે નૈષકર્મરૂપી, પરમ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. વેદોમાં સ્વર્ગાદિ જેવા ફળનું પણ વર્ણન છે, તેનું તાત્પર્ય ફળની સત્યતામાં નહીં, પરંતુ સામાન્ય અધિકારીને કર્મમાં રૂપ્ય ઉત્પન્ન કરવાનું જ છે. રાજન! જે પુરુષ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ આત્માના વિષયમાં અજ્ઞાનની ગ્રંથિને મૂળમાંથી કાપી નાખવા ઈચ્છે છે, તેણે વેદ અને ધર્મશાસ્ત્રો અનુસાર - બન્ને પ્રકારે ભગવાનની આરાધના કરવી. ॥ ૪૬-૪૭ ॥

સર્વપ્રથમ સેવા વગેરે દ્વારા ગુરુદીક્ષા પ્રાપ્ત કરવી, પછી તેમના દ્વારા અનુષ્ઠાનની વિધિ શીખી પોતાને ભગવાનનો જે વિગ્રહ ત્રિય લાગે, અભીષ્ટ લાગે તેના માધ્યમથી ભગવાન પુરુષોત્તમની પૂજા કરવી. ॥ ૪૮ ॥

शुचिः सभुभमासीनः प्राणसंयमनादिभिः ।
पिष्ठं विशेष्य संन्यासकृतरक्षोऽर्थेऽद्विम् ॥ ४८ ॥

अर्चादौ हृदये चापि यथालब्धोपचारकैः ।
द्रव्यक्षित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् ॥ ५० ॥

पादादीनुपकल्प्याथ सन्तिष्ठाप्य समाहितः ।
हृदादिभिः कृतन्यासो मूलमन्त्रेण चार्येत् ॥ ५१ ॥

साङ्गोपाङ्गां सपार्षदां तां तां मूर्तिं स्वमन्त्रतः ।
पादार्थाचमनीयादैः^१ स्नानवासोविभूषणैः ॥ ५२ ॥

गन्धमाल्याक्षतस्तज्जिभर्घूपटीपोपहारकैः ।
साङ्गं सम्पूज्य विधिवत् स्तवैः स्तुत्या नमेऽद्विम् ॥ ५३ ॥

आत्मानं तन्मयं ध्यायन् मूर्ति सम्पूज्येऽहरे ।
शेषामापाय शिरसि स्वधाम्युद्वास्य सत्कृतम् ॥ ५४ ॥

ऐवम् न्यक्तोपादावतिथो हृदये च यः ।
^२ पूजतीश्वरमात्मानमयिरान्मुच्यते हि सः ॥ ५५ ॥

स्नानादिथी शरीरने अने संतोष वगेरेथी अंतःकरणने
शुद्ध करवुं, त्यारबाट भगवाननी प्रतिमा सामे बेसीने
प्राणायाम वगेरे द्वारा बूतशुद्धि - नाडी-शोधन करी त्यार
पछी विधिपूर्वक मंत्र, देवता वगेरेना न्यासथी अंगरक्षा
करीने पूजा करवी ॥ ४८ ॥

हृदयमां भगवाननुं ध्यान कर्या पछी अर्चा-विश्राहमां
'प्रत्यक्ष भगवान छे' ऐवी भावना करवी. यथासमय प्राप्त
पूजा-सामग्रीने शुद्ध तथा पवित्र करवी, पृथ्वीने मार्जनादिथी
अने स्वयं स्नानादिथी शुद्ध थઈने भगवाननी प्रतिमाने-
जेमां भगवाननी पूजा करवानी छे तेने पक्षा तैयार राखवी.
बधी पूजासामग्री तैयार राखीने आसनशुद्धि करवी. त्यार
पछी पाद, अर्थ, धूप, दीप, नैवेद्य वगेरेने पक्षा सामे
राखी, पछी हृदयादित्यास, अंगन्यास अने करन्यास करीने
मूणमंत्र द्वारा भगवाननुं पूजन करवुं ॥ ५०-५१ ॥

पोतपोताना उपास्य भगवानना श्रीविश्राहनी हृदयादि
अंगो, उपांगो, आयुषो अने पार्षदो सहित ठिठडेवना
मूणमंत्रथी पाद, अर्थ, आयमन, मधुपुर्क, स्नान, वस्त्र,
आलूपक्ष, गंध, पुष्प, छही, अक्षतथी^३ तिलक, माणा, धूप,
दीप अने नैवेद्य वगेरेथी विधिपूर्वक पूजा करवी अने पछी
स्तोत्रो द्वारा स्तुति करीने सपरिवार भगवान श्रीहरिने
नमस्कार करवा ॥ ५२-५३ ॥

पोताने भगवानमय बनावीने ध्यानपूर्वक भगवाननी
प्रतिमानुं पूजन करवुं. पूजा पछी निर्माल्यने माथे चढावी
अने आदर सहित भगवानना श्रीविश्राहने तेमना स्थान
पर पक्षरवी पूजा समाप्त करवी ॥ ५४ ॥

आ प्रमाणे जे मनुष्य अज्ञि, सूर्य, जग, अतिथि
अने पोताना हृदयमां आत्मरूप श्रीहरिनी पूजा करे छे
ते तुरंत मुक्त थई जाय छे ॥ ५५ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहेश्वरं संहितायां एकादशरक्ष्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
अग्नियारभा संख-अंतर्गत नीजो अध्याय समाप्त.

—★—

१. व्यादीरीनावासोविभूषणैः । २. यजेद्वा० ।

^३ विष्णु भगवाननी पूजामां चोभानो उपयोग गात्र तिलक-अलंकारमां ज करवो जोहींगे, पूजामां नहीं - 'नाक्षत्रेऽर्थेऽविष्णु
न देत्वा महेऽपरम् ।'

૭ ચોથો અદ્યાચ

ભગવાનના અવતારોનું વર્ણન

રાજોવાચ

યાનિ યાનીહ કર્માણિ યૈર્યે: સ્વચ્છન્દજન્મભિ: ।
ચકે કરોતિ કર્તા વા હરિસ્તાનિ ખુવન્નુ ન: ॥ ૧ ॥

દુષ્પિલ ઉવાચ^૧

યો વા અનન્તસ્ય ગુણાનન્તા-
નનુકમિષ્યન્ સ તુ બાલબુદ્ધિ: ।
રજાંસિ ભૂમેર્ગણયેત્ કથળિયત્
કાલેન નૈવાભિલશક્તિધામન: ^૨ ॥ ૨ ॥

ભૂતૈર્યદા પરચભિરાત્મસૃષ્ટિ:
પુરં વિરાજં વિરચય્ તસ્મિન્ ।
સ્વાંશેન વિષઃ પુરુષાભિધાન-
મવાપ નારાયણ આદિદેવ: ॥ ૩ ॥

યત્કાય એષ ભુવનત્રયસત્ત્વિશો^૩
પરચેન્દ્રિયૈસ્તનુભૂતામુભયેન્દ્રિયાણિ ।
શાનં સ્વતઃ શ્વસનતો બલમોજ ઈહા
સત્ત્વાદિભિ: સ્થિતિલયોઽવ આદિકર્તા ॥ ૪ ॥

આદાવભૂચ્છતધૂતી રજસાડસ્ય સર્ગ
વિષણુ: સ્થિતૌ કતુપતિર્દ્વજ્ધર્મસેતુ: ।
રદ્રોઽપ્યયાય તમસા પુરુષ: સ આદ્ય
ઈત્યુદ્વસ્થિતિલયા: સતતં પ્રજાસુ ॥ ૫ ॥

નિમિરાજાએ પૂછ્યું - હે યોગીશ્વરો! ભગવાન પોતાના ભક્તોની ભક્તિને વશ થઈને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક પ્રકારના અવતાર લઈને અનેક પ્રકારની લીલા કરે છે. કૃપા કરીને આપ ભગવાનની તે લીલાઓનું વર્ણન કરો જે તેઓ અત્યાર સુધીમાં કરી ચૂક્યા છે, કરી રહ્યા છે અને ભવિષ્યમાં કરવાના છે. ॥ ૧ ॥

સાતમા યોગીશ્વર શ્રી દુમિલજીએ કહ્યું - રાજન! ભગવાન અનંત છે, તેમના ગુણો પણ અનંત છે. આવા તે અનંત ભગવાનના ગુણોનું કમશા: સંપૂર્ણપણે વર્ણન કોઈ કરી શકે એમ નથી. જો કોઈ એવું વિચારે કે 'હું ભગવાનના ગુણોનું કમશા: પૂરેપૂરું વર્ણન કરી શકું છું' તો ખરેખર તે મંદબુદ્ધિ છે. પૃથ્વી પરના રજકષોને ગણી શકવા બિલકુલ અસંભવ છે, પરંતુ કદાચ તે પણ કોઈ ભલે ગણી લે, પરંતુ સમસ્ત શક્તિઓના આશ્રયાને ભગવાનના અનંત ગુણોનો પાર કોઈ પામી શકતું નથી. ॥ ૨ ॥

ભગવાને પોતે સર્જલાં પૃથ્વી, જળ, અઞ્જિ, વાયુ અને આકાશ - વગેરે પાંચ ભૂતોથી સુણિની રચના કરી. તેમણે જ વિચાર બ્રહ્માંડનું નિર્માણ કરીને લીલામાત્રથી પોતાના અંશરૂપે અંતર્યામી થઈ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તે આદિદેવ નારાયણને જ 'પુરુષ' નામે કહેવામાં આવ્યા છે. ॥ ૩ ॥

આ સમગ્ર ત્રિલુલન ભગવાનનું જ રૂપ છે. તેમની જ શક્તિથી સમસ્ત ટેઠધારી પ્રાણીઓની જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મન્દ્રિયો બની છે. તે જ બધાં પ્રાણીઓમાં અંતર્યામીરૂપે રહેલા છે. તેમની ઉપસ્થિતિથી જ બધાંમાં જ્ઞાનશક્તિનો સંચાર થાપ છે, તેઓ જ પ્રાણરૂપે બધાંમાં રહેલા છે. તેમની જ શક્તિથી બધાંને શારીરિક અને માનસિક બળ મળે છે અને ડિયા કરવાની શક્તિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓ જ આદિકર્તા ભગવાન નારાયણ સત્ત્વાદિ ત્રણે ગુણો દ્વારા સંસારની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે. આ બધો તેમનો લીલા-વિલાસ જ છે. ॥ ૪ ॥

તે જ આદિપુરુષ ભગવાન નારાયણ સર્વપ્રથમ વિશ્વની રચના માટે રજોગુણ દ્વારા બ્રહ્માના રૂપમાં પ્રગટ થયા તથા તે જ યજોના અધિપતિ ભગવાન નારાયણ સત્ત્વગુણનો સ્વીકાર કરીને બ્રાહ્મણો અને ધર્મની મર્યાદા રાખવા માટે તથા વિશ્વના બરણ-પોષણ માટે વિષ્ણુરૂપ બન્યા. તે જ આદિપુરુષ નારાયણ તમોગુણ દ્વારા રૂપરૂપે આ સુણિનો સંધાર કરે છે. આ પ્રમાણે આ પ્રપંચની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય ત્રણેય તેમના દ્વારા નિરંતર થતાં રહે છે. ॥ ૫ ॥

૧. દુષ્પિલ ઉવાચ । ૨. સત્ત્વધામન: । ૩. વસ્ત્રિવિષઃ: ।

धर्मस्य दक्षहुषितर्यजनिष्ठ मूर्त्या^१
नारायणो नर ऋषिप्रवरः प्रशान्तः।
नैष्कर्म्यलक्षणमुवाच यथार कर्म
योऽध्यापि यास्त ऋषिवर्यनिषेविताऽग्निः ॥ ६॥

ईन्द्रो विशद्गुर्य मम धाम जिघृक्षतीति
कामं न्ययुद्गुर्त सगृष्णं स बद्युपाख्यम्।
गत्वाऽप्सरोगणावसन्तसुमन्दवातैः
स्त्रीप्रेक्षणेषुभिरविष्यदत्नभिष्मः ॥ ७॥

विशाय शक्तिमकममादिदेवः
प्राह प्रहस्य गतविस्मय अेज्मानान्।
माते भैष्ट भो मदन मारुत देववध्यो
गृनीत नो बलिमशून्यमिमं कुरुध्यम् ॥ ८॥

ईत्यं बुवत्यभयदे नरदेव देवाः
स्त्रीऽनप्रशिरसः सदृष्णं तमूच्युः।
नेतद् विलो त्वयि परेऽविकृते विचित्रं
स्वारामधीरनिकरानतपादप्ने ॥ ९॥

त्वां सेवतां सुरकृता बहुदोऽन्तरायाः
स्वांको विलङ्घ्य परमं प्रज्ञतां पहं ते।
नान्यस्य बर्हिषि बलीन् दृष्टः स्वभागान्
धते पहं त्वमविता यदि विष्णमूर्धिं ॥ १०॥

१. मूर्त्या २. मा लैर्विलो।

→ दक्ष प्रज्ञपतिनी एक पुत्रीनुं नाम हतुं मूर्ति. ते धर्मनां पत्नी हतां. तेमने त्वां ऋषिश्रेष्ठ, शांतमूर्ति नर-नारायणना उपमां आपे अवतारलीघो. आ अवतारभां आपे आत्मतत्त्वना साक्षात्कार करावनारा 'भगवद्-आराधनाऽपी' कर्मनो उपदेश आप्यो, के जे कर्मबंधनयी मुक्त करनारो अने निष्कामभावने ग्राप्त करावनारो छे. आपे पोते ते विष्णिथी कर्मानुं आचरण कर्यु अने आज्ञे पश्च लोक-कल्याणना हेतुथी आप बदरिकाश्रममां नर-नारायणरूपे विराज रह्या छो. मोटा-मोटा ऋषि-मुनिओ आपना चरणकमणी सेवा करे छे. ॥ ६॥

एक समयनी वात छे - नर-नारायणना उत्र तपने जोईने ईन्द्रने शंका वर्ष ते, आ लोको तपस्या करीने मारा स्वर्गने छीनवी लेवा ईच्छे छे, त्यारे तेषो तेमनी तपस्यामां विष्ण नाभवा माटे कामदेवने तेना सैन्य साथे बदरिकाश्रममां मोडल्यो. कामदेव भगवान नर-नारायणनो महिमा जागतो न हतो, तेथी ते सैन्य साथे अर्थात् अप्सराओ, वसंतऋहतु तथा मंद सुगंवित वायुनी साथे त्वां जीठने स्त्रीओनां कटाक्षबालोथी तेमने धायल करवा लाय्यो. ॥ ७॥

भगवान नारायण जागी गया के आ बधु ईन्द्रनुं करतृत छे. कामदेवनुं सैन्य भगवान नर-नारायणना ग्रभावने जागीने भयथी कांपवा लाय्यु. कोईपछ प्रकारना आश्वर्य विना आपे प्रसन्नवदने अलयदान आपतां कामदेवने कह्युं ते, 'हे मदन! वायुदेव अने अप्सराओ! अमे आपनुं स्वागत करीए छीए. तमो गबराया विना अमारा आश्रमना अतिथि तरीके अमारा आतिथ्यनो स्वीकार करो. आ आश्रमने अतिथिरहित न करो. ॥ ८॥

राजन्! ज्यारे नर-नारायण ऋषिओओ तेमने अलयदान आपतां आ ग्रभाणे कह्युं त्यारे कामदेव वगेरेनां मस्तकी शरमथी जूकी गयां. कामदेवे दयाणु भगवान नर-नारायणने कह्युं, 'ग्रस्तु! आ आपना माटे कोई आश्वर्यनी वात नथी, तेमडे, आप परब्रह्मस्वरूप छो अने निर्विकार छो. मोटा-मोटा आत्मज्ञानी अने विकेकी महत्वाओ निरंतर आपना चरणकमणीं ग्रहाम करे छे. ॥ ९॥

जे लोको देवताओनी आराधना माटे पश्च वगेरेमां देवताओना. नामे तेमने हविर्भाग अर्पण करे छे तेमना अनुष्ठानमां तो देवताओ विष्ण नाभता नथी, परंतु आपना भक्तो ज्यारे आपनी भक्ति करे छे त्यारे तेमां देवताओ अनेक विष्णो नापे छे. तेओ अेवुं विचारे छे ते, आ भक्त अमारा स्वर्गने ओणंगीने परमपदने ग्राप्त थई रह्यो छे! परंतु ग्रस्तु! आपना भक्तोनुं रक्षणा आप ज करो छो. तेथी आपना भक्तोनां विष्णोना मस्तक पर आपे पश्च मूर्ती दीघो छे तेवा आपना हारा रक्षित भक्तो आपना परमपदने ग्राप्त थाय छे. ॥ १०॥

કુતૃદ્વિકાલગુણમારુતજૈબ્રહ્મેશન્યા-
નસ્માનપારજલધીનતિતીર્થ કેચિત્ત.
કોષસ્ય યાન્તિ વિફલસ્ય વશાં પદે ગો-
મેજજાન્તિ દુશ્રતપશ વૃથોત્સુજાન્તિ ॥ ૧૧ ॥

ઈતિ પ્રગૃષ્ણાતાં તેષાં સ્ત્રિયોડત્યદ્વાતદર્શનાઃ ।
દર્શયામાસ શુશ્રૂષાં સ્વર્યિતાઃ કુર્વતીર્વિભુઃ ॥ ૧૨ ॥

તે દેવાનુચરા દેષ્ટ્વા સ્ત્રિયઃ શ્રીરિવ રૂપિણીઃ ।
ગન્ધેન મુમુહુસ્તાસાં દૃપૌદ્યાર્થહતશ્રિયઃ ॥ ૧૩ ॥

તાનાહ દેવદેવેશઃ પ્રણાતાન् પ્રહસન્તિવ ।
આસામેકતમાં વૃદ્ધધં સવણાં સ્વર્ગભૂષણામ् ॥ ૧૪ ॥

ઓમિત્યાદેશમાદાય નત્વા તં સુરવન્દિનઃ ।
ઉર્વશીમાસરઃશ્રેષ્ઠાં પુરસ્કૃત્ય દિવં યયુઃ ॥ ૧૫ ॥

ઈન્દ્રાયાનભ્ય સહસ્ર શૃષ્ટવતાં ત્રિદિવૌકસામ् ।
ઓચુનારાયણાબલં શક્તાત્ત્રાસ વિસ્મિતઃ ॥ ૧૬ ॥

હંસસ્વરૂપ્યવદ્ધચ્યુત આત્મયોગં
દાઃ કુમાર ઋષભો ભગવાન् પિતા નઃ ।
વિષ્ણુઃ શિવાય જગતાં કલયાવતીર્ણ-
સ્તેનાહૃતા મધુલિદા શુતયો હયાસ્યે ॥ ૧૭ ॥

ગુમોડયે મનુરિલૌષધયશ માત્સ્યે
કૌડે હતો દિતિજ ઉદ્ધરતામ્ભસઃ ક્ષમામ् ।
કૌર્મે ધૂતોડદ્રિરમૃતોન્મથને સ્વપૃષ્ઠે
ગ્રાહાત્ પ્રપન્મિભરાજમમુચદાર્તમ् ॥ ૧૮ ॥

કેટલાક લોકો એવા છે કે જે કૃષ્ણા, તૃપા, ઠંડી, ગરમી,
વરસાદ અને પવનની આંધી, જિંહવાના સ્વાદ અને સંસારના
ભોગોને પણ સહી લે છે, જે સહન કરવું ખૂબ કઠણ છે. આ
પ્રમાણે તે અપાર મહાસાગર જેવા વેગોને તો પાર કરી લે છે,
પરંતુ નિષ્ફળ એવા કોષ નામના તદન નાના ખાબોચિયામાં
ઇબી જાય છે. અને આ રીતે પોતાની કઠોર તપસ્યાને વર્થ
ગુમાવી દે છે.' ॥ ૧૧ ॥

જ્યારે કામદેવ, વસંત વગેરેએ ભગવાનની સુતિ કરી
ત્યારે સર્વશક્તિમાન ભગવાને પોતાના યોગબળથી તેમની
સામે જ કેટલીયે અનેક પ્રકારના આભૂત્યાશોથી વિન્દૂચિત ઉત્તમ
પ્રકારની દિવ્ય અંગનાઓને પ્રગટ કરી. તે બધી જ ભગવાનની
સેવા કરી રહી હતી. ॥ ૧૨ ॥

જ્યારે દેવરાજ ઈન્દ્રના સેવકોએ લક્ષ્મી જેવી સ્વરૂપવાન
સ્ત્રીઓને જોઈ ત્યારે આ સ્ત્રીઓના અત્યાર્થિક સૌનંદર્યની સામે
આ બધાં જાંખાં પડી ગયાં અને પ્રગટ થયેલી સ્ત્રીઓના
શરીરમાંથી પ્રસરતી દિવ્ય ગંધથી મોહિત થઈ ગયાં. ॥ ૧૩ ॥

તેમનાં મસ્તક વિનાગ્રતાથી જૂદી ગયાં ત્યારે દેવાધિદેવ
ભગવાને હસતાં-હસતાં તેમને કહું કે 'તમે લોકો આ બધી
સ્ત્રીઓમાંથી કોઈ એકને, જે તમને યોગ્ય લાગે, લઈ લો. તે
તમારા સ્વર્ગની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરનારી હશે. ॥ ૧૪ ॥

દેવરાજ ઈન્દ્રના અનુયરોએ 'જેવી આજ્ઞા' એમ કહીને
ભગવાનના આદેશનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમને પ્રણામ કરીને
સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ અપસરા ઉર્વશીને લઈને સ્વર્ગલોકમાં ચાલ્યા
ગયા. ॥ ૧૫ ॥

ત્યાં જઈને કામદેવે સ્વર્ગના બધા દેવોની સામે ભરી
સભામાં ભગવાન નર-નારાયણના બળ-પ્રભાવનું વર્ણન કર્યું.
ઈન્દ્ર પોતાના કરતૂતને યાદ કરીને ભયલીત બની ગયો તથા
ભગવાનના પ્રભાવને જોઈને આશ્રયચક્તિ થઈ ગયો. ॥ ૧૬ ॥

ભગવાન નારાયણો જ હંસરૂપમાં પ્રગટ થઈને
આત્મયોગના વિષયમાં ઉપદેશ આપ્યો તથા તેમણે જ દાતાત્રેય,
સનત્કુમારો તથા અમારા પિતા ઋષભદેવના રૂપમાં
આત્મયોગના સંબંધમાં ઉપદેશ આપ્યો. તે જ ભગવાન
જગતના કલ્યાણ માટે પોતાના અંશથી અવતાર લે છે. તેમણે
જ હયશ્રીવ અવતાર લઈને મધુકેટભ નામના અસુરોનો સંહાર
કરીને તેમના દ્વારા ચોરાયેલા વેદોનો ઉદ્ધાર કર્યો. ॥ ૧૭ ॥

પ્રલયના સમયે મત્સ્યાવતાર ધારણ કરીને તેમણે જ
સત્યપ્રત મનુની, પૃથ્વીની અને ઔષધિઓની રક્ષા કરી. વરાહ
અવતાર ધારણ કરીને હિરણ્યાકાનો સંહાર કરીને રસાતળમાં
ઝૂબેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો. કુર્માવતારમાં સમુદ્રમંથનના સમયે
પોતાની પીઠ પર મંદરાચળને ધારણ કર્યો. આર્ત બનેલા
શરણાગત ગજેન્દ્રને આહની ચુંગાલમાંથી છોડાવ્યો. ॥ ૧૮ ॥

संस्तुन्यतोऽज्ञिपतिताऽश्रुमणानुषीश
शक्तं च वृत्रवधतस्तमसि प्रविष्टम् ।
देवस्त्रियोऽसुरगृहे पिहिता अनाथा
जघ्नेऽसुरेन्मभयाय सतां नृसिंहे ॥ १८ ॥

देवासुरे युधि च दैत्यपतीन् सुरार्थे
हत्याऽन्तरेषु भुवनान्यदधात् कलाभिः ।
भूत्याऽथ वामन ईमामहरद् बलेः क्षमां
याच्याच्छ्लेन समदादितेः सुतेष्यः ॥ २० ॥

निःक्षत्रियामकृत गां च त्रिःसमकृत्यो
रामस्तु हेष्यकुलाप्ययभार्गवाजिनः ।
सोऽज्ञिं बबन्ध दशवक्त्रमहन् सलङ्घं
सीतापतिर्जयति लोकमलधनकीर्तिः ॥ २१ ॥

भूमेर्भरावतरणाय पदुष्यज्ञमा
जातः करिष्यति सुरैरपि हुष्कराणि ।
वादैर्विमोहयति पदाकृतोऽतदर्हान्
शूद्रान् कलौ कितिभुजो न्युहनिष्यदन्ते ॥ २२ ॥

ऐवंविधानि कर्माणि जन्मानि च जगत्पते ।
भूरीषि भूरियशसो वर्णितानि भडाभुज ॥ २३ ॥

एक समयनी वात छे - वालजिल्य ऋषिओ तपस्या करतां-करतां अत्यंत हुर्बल थई गया. तेओ ज्यारे कश्यपमुनि माटे समिधा लावी रहा हता त्यारे गायनी भरी जेटला खाडामां पडी गया, जाणो-केलेओ समुद्रमां ज पडी गया होय! तेमणे भगवाननी सुति करी, तो भगवाने ज तेमनो उद्धार कर्यो. वृत्रासुरनो वध करवाथी ईन्द्रने ब्रह्महत्या लागी हती अने ते तेना भयथी भागीने छुपाई गया त्यारे भगवाने ईन्द्रनी ते हत्याथी रक्षा करी. देवताओनी स्त्रीओने दिरङ्ग्यकशिपुओ पोताना भडेलमां केद करी राखी हती त्यारे नरसिंहरूपथी तेने भारीने ते स्त्रीओने असुरनी चुंगालमांथी छोडावी अने प्रह्लाद वगेरे संतोने निर्बन्ध कर्यो. ॥ १८ ॥

भगवाने ज देवताओनी रक्षा माटे देवासुर-संग्राममां दैत्यपतिओनो नाश कर्यो अने जुदा-जुदा मन्वन्तरोमां पोतानी शक्तिथी अनेक अंशावतार धारणा करीने त्रिभुवननी रक्षा करी. त्यार पछी वामन अवतार द्वारा याचनाना बहाने आ पृथ्वीने दैत्यराज बलि पासेथी लहीने आदितिना पुत्रो (देवताओ)ने आपी. ॥ २० ॥

परशुराम अवतार धारणा करीने तेमणे पृथ्वीने एकवीस वार क्षत्रियो विनानी करी दीधी आवा भार्गव राम तो हेष्यवंशानो प्रलय करवा माटे जाणो भुगुवंशमां अग्निरूपे प्रगट थया हता. तेमणे ज रामावतारमां समुद्र पर सेतु बांधीने दशमुख रावणाने तेना सैन्य सहित भायो. शोक अने भयनो नाश करनारी जेमनी कीर्ति छे ऐवा सीतापति श्रीरामनो सदा जय थाओ. ॥ २१ ॥

हे राजन्! अजन्मा होवा छतां पश्च भगवान भूमिनो भार उतारवा माटे पदुवंशमां जन्म लेशे तथा मोटा-मोटा देवताओ पश्च के काम करवा असमर्थ छे, ऐवी अलौकिक लीला करशे. आगण जतां भुद्धरूपे अवतार लेशे. पश्चना अनन्धिकारीओ द्वारा पक्षकार्य थतां जोहीने तेमने अनेक प्रकारना तड़-वितड़ी भोहित करशे अने कलियुगना अंतमां कल्प अवतार लहीने शूद्र राजाओनो वध करशे. ॥ २२ ॥

महाभाषु विदेहराज! भगवाननी कीर्ति अनंत छे, महात्माओं जगत्पति भगवाननां ऐवां-ऐवां अनेक जन्म अने कर्मानु विपुलभाग्रामां गान कर्यु छे. आ प्रमाणे में जूब ज संकेपमां भगवाननी दिव्य लीलाओनु पर्हान कर्यु छे. (भगवान अनंत छे, तेमनां जन्म-कर्म पश्च अनंत छे.) ॥ २३ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते भडापुराणे पारमहस्यां संहितायां एकादशस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
अग्नियारमा स्कंध-अंतर्गत चोथो अध्याय समाप्त.

—★—

પાંચમો અદ્યાય

ભક્તિહીન મનુષ્યોની ગતિ અને ભગવાનની પૂજાવિધિનું વર્ણન

રાજોવાચ

ભગવાનં હરિં પ્રાયો ન ભજન્યાત્મવિતમાઃ ।
તેષામશાન્તકામાનાં કાનિષ્ઠાડવિજિતાત્મનામ् ॥ ૧ ॥

ચમસ ઉવાચ

મુખબાહૂરૂપાદેભ્યः પુરુષસ્યાશ્રમૈઃ સહ ।
ચત્વારો જશિરે વર્ણા ગુણોર્વિપ્રાદ્યઃ પૃથક् ॥ ૨ ॥

ય એધાં પુરુષં સાક્ષાત્તપ્રભવમીશ્વરમ् ।
ન ભજન્યવજ્ઞાનન્તિ સ્થાનાદ्^૧ ભ્રષ્ટાઃ પતન્યધઃ ॥ ૩ ॥

દૂરેહરિકથાઃ કેચિદ् દૂરેચાચ્યુતકીર્તનાઃ ।
સ્ત્રિયઃ શૂદ્રાદ્યશ્વૈવ તેઽનુક્રમ્યા ભવાદેશામ् ॥ ૪ ॥

વિપ્રો રાજન્યવૈશ્યૌ ચ હરેઃ પ્રામાઃ પદાન્તિકમ् ।
શ્રીતેન જન્મનાથાપિ મુલ્યન્યામનાયવાદિનઃ ॥ ૫ ॥

કર્મણ્યકોવિદાઃ સ્તબ્ધા મૂર્ખાઃ પદિતમાનિનઃ ।
વદન્તિ ચાટુકાનુ મૂકા ચયા માધ્યા ગિરોત્સુકાઃ ॥ ૬ ॥

રજસા ઘોરસકૃત્પાઃ કામુકા અહિમન્યવઃ ।
દામિકા માનિનઃ પાપા વિહસન્યચ્યુતપ્રિયાન् ॥ ૭ ॥

નિમિરાજાએ પૂછ્યું – તે આત્મવેત્તા યોગીશ્વરો! જે લોકોએ પોતાની ઠંડ્યિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો નથી, સાથે-સાથે તેમનું ચિત્ત પણ બોગોની લાલસામાં અશાંત બનેલું છે, આવા લોકો પ્રાપ્ત: ભગવાનની ભક્તિ કરતા નથી. તો આવા લોકોની શી ગતિ થાય છે? ॥ ૧ ॥

આઠમા યોગીશ્વર શ્રીચમસ્તુળાએ કહ્યું – રાજન्! વિરાટપુરુષ પરમાત્માનાં જ મુખ, બાહુ, ઊરુ તથા ચરણોથી ચાર વર્ણ અને આશ્રમોની ઉત્પત્તિ તે-તે ગુણો અને કર્મો પ્રમાણે થઈ છે; ભગવાનના મુખથી સત્ત્વપ્રધાન બ્રાહ્મણોની, બાહુથી સત્ત્વ-રજ મિશ્રિત ક્ષત્રિયોની, જાંધમાંથી રજોગુણ અને તમોગુણ મિશ્રિત વૈશ્યવર્ણની તથા ચરણોથી તમોગુણપ્રધાન શૂદ્રોની ઉત્પત્તિ થઈ છે. એ જ પ્રમાણે હદ્ય, જાંધ, વક્ષઃસ્થળ અને મસ્તકથી બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આશ્રમની પણ ઉત્પત્તિ થઈ છે. આ પ્રમાણે વર્ણાશ્રમના વિભાગવાણું સમગ્ર વિશ્વ ભગવાનથી જ ઉત્પન્ન થયું છે. ॥ ૨ ॥

આ ચારેય વર્ણોના લોકોમાંથી જે લોકો પોતાના જ પિતા પરમાત્માને ભજતા નથી, એટલું જ નહિ, તેમની અવગણના - અનાદર કરે છે અને પરિણામે પોતાના સ્થાનથી અદ્ય થઈને અધોગતિને પામે છે. ॥ ૩ ॥

એવા લોકો જે ભગવાનની કથા-સત્તસંગ વગેરેથી વંચિત છે અને ભગવાનના સંકીર્તનાદિથી ઘડ્યા દૂર છે, એવા બધા શૂદ્રાદિ આપ જેવા ભગવદ્બક્તોની કૃપાને પાત્ર છે. ॥ ૪ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય – આ દ્વિજાતિ છે. તેથી વેદાધ્યયન વગેરે સંસ્કારોથી સમ્પન્ન હોવાથી ભગવાનનું સાંનિધ્ય પામવાની વિશેષ યોગ્યતા ધરાવે છે. આવો વિશેષ અધિકાર મળવા છતાં તેમાંના ડેટલાક લોકો અજ્ઞાનવશ વેદોમાં વર્ણવેલાં સકામ કર્માના અનુષ્ઠાન અને ફળના વર્ણનથી અમિત થઈને મોહિત થતા રહે છે. ॥ ૫ ॥

તે લોકો કર્માનું રહસ્ય તો જાડતા નથી, બલ્કે અલિમાની અને મૂર્ખ હોય છે અને પોતાને જ પંડિત માને છે. આવા અલિમાની મૂર્ખ લોકો જે લોભામણી મધુરવાણીને કલ્યા કરે છે, જેને સાંભળીને અજ્ઞાની લોકો સ્વેચ્છાચારી બને છે. ॥ ૬ ॥

આવા લોકો રજોગુણથી ભરેલા હોય છે, તેમના મનોરથો પણ બયંકર હોય છે. તેમની કામનાઓ અનંત હોય છે, તેઓ સર્પ જેવા અપાર કોણી હોય છે. આવા દમ્ભી આચરણવાળા ઘમંડી અને પાપાચારી લોકો ઉલટા ભગવાનના ભક્તોની ડેકડી ઉડાવે છે. ॥ ૭ ॥

૧. સ્થાનકાણા:

वदन्ति तेऽन्योन्यमुपासितस्त्रियो
गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाशिषः ।
यज्ञसुष्ठानविधानदक्षिणं
वृत्ते परं धन्ति पशुनतद्विदः ॥ ८ ॥

श्रिया विभूत्याऽभिजनेन विद्यया
त्यागेन उपेष्टा बलेन कर्मणा ।
ज्ञातस्मयेनान्यवियः सहेश्चरान्
सतोऽवभन्यन्ति हरिप्रियान् भवाः ॥ ९ ॥

सर्वेषु शशतानुभृत्स्ववस्थितं
पथा अभ्यात्मानमभीष्मीश्वरम् ।
वेदोपगीतं च न शृणुतेऽबुधा
मनोरथानां प्रवदन्ति वार्तया ॥ १० ॥

लोके व्यवायाभिष्मध्यसेवा
नित्यास्तु जन्मोर्न हि तत्र चोदना ।
व्यवस्थितिसेषु विवाहयश-
सुराश्रद्धरासु निवृत्तिरिष्टा ॥ ११ ॥

पनं च धर्मेऽक्षयं यतो वै
शानं सविद्वानमनुप्रश्नान्ति ।
गृहेषु पुञ्जन्ति कुलेवरस्य
मृत्युं न पश्यन्ति हुरन्तवीर्यम् ॥ १२ ॥

यद् ध्राशाभक्षो विहितः सुराया-
स्तथा पशोचालभनं न हिंसा ।
अेवं व्यवायः प्रश्न्या न रत्या
इमं विशुद्धं न विदुः स्वधर्मम् ॥ १३ ॥

* आवा स्त्रीलंपट लोको परस्पर संसार-सुखनी वर्थ शर्यमां पोतानो समय नष्ट करे छे अने स्त्री-सहवासमां ज तेमनुं सर्वाधिक सुख सीमित रहे छे. तेवा अज्ञानी लोको अन्नदान अने दक्षिणा विनाना अविधिपूर्वक पश्चो करे छे. पोतानी आज्ञविका माटे पशुओंनी हत्या करीने पोतानी ठन्डियो तुप्त करे छे. आवा लोको पश्चोनी उपासनाना नामे हिंसा आहिनुं पाप पोताना खातामां उमेराय छे, ते वातने पश्चा ज्ञाता नथी. ॥ ८ ॥

आवा हुएलोको धन-वैभव, उच्चुं कुण, विद्या, दान, सौदर्य, बण अने कर्म वगेरेना कारणो घमंडथी बहेकी जाय छे अने महान्य थाईने भगवाननी अने भगवानना उप्र भक्तोनी तथा संत-मात्माओंनी निंदा करे छे. ॥ ९ ॥

* श्रीते आकाश समानउपे सर्वत्र व्यापा छे ते ज श्रीते परमात्मा तमाम देहाशीओंनी अंदर-बहार सर्वत्र परिपूर्ण छे. वेदोंमे पश्चा आ वातनुं वारंवार समर्थन क्युं छे. परंतु ते अज्ञानी लोको आ सधानी वातोने सांबणता नथी. आनाथी विपरीत अनेक ग्रकारना मनोरथोनी वर्थ वातो परस्पर कहे-सांबणे छे. ॥ १० ॥

छवोनी मैथुन, भांस अने मध्यसेवन तरफ स्वाभाविक ज प्रवृत्ति होय छे. आ त्रष्णोप्रवृत्तिओ पतन करनारी छे. शास्त्रमां लग्न पछी ऋतुकाणगां स्त्री-सहवास अने सौत्रामणि पश्चमां सुराने मात्र सूघवानुं जे विधान बतायुं छे, तेमां शास्त्रनो अलिप्राय आ बधी चीजोंथी हुर रहेवानो ज छे. लोकोनी जे आ पदार्थो प्रत्ये लोलुपता छे तेने सीमित करवा माटे ज शास्त्रे तेना सेवननी सीमा बांधी दीधी छे. ॥ ११ ॥

धननो श्रेष्ठ उपयोग ए छे के, तेने धार्मिक कार्योमां वापरवामां आवे, कारण के, धर्मथी शान माप्त थाय छे, शानथी परमात्मतत्वनो अनुभव अने परमशांति भगे छे. परंतु जे लोको धनने मात्र घर बनाववामां तथा अन्य सांसारिक कामोमां भर्य करे छे ते लोको आ शरीरने भरभी जनारा अपंकर काणने ज्ञोता नथी. ॥ १२ ॥

सौत्रामणि पश्चमां सुराने सूघवानुं ज विधान करवामा आयुं छे (तेने पीवानुं नहि), पश्चमां पशुनो स्पर्श करवानुं ज विधान छे (तेने मारवानुं नहि), ए ज श्रीते मैथुन पश्चा संतति-परंपरा माटे ज मान्य छे (रति माटे नहि). आ जे विशुद्ध धर्मो छे तेने तेअो ज्ञाता नथी. ॥ १३ ॥

યे તનેવંબિદોડસત્તઃ સત્ત્વાઃ સદભિમાનિનઃ ।
પશૂનુદુલિન્નિ વિસત્ત્વાઃ પ્રેત્ય ખાદન્નિ તે ચ તાન् ॥ ૧૪ ॥

દ્વિષનઃ પરકાયેષુ સ્વાત્માનં હરિમીશ્વરમ् ।
મૃતકે સાનુભન્યેડસ્મિનુભજ્ઞનેહાઃ પતન્યધઃ ॥ ૧૫ ॥

યે કૈવલ્યમસમ્પ્રાણા યે ચાતીતાશ મૂઢતામ् ।
તૈવર્ગિકા વ્યક્તાણિકા આત્માનં ઘાતયન્તિ તે ॥ ૧૬ ॥

એત આત્મહનોડશાન્તા અશાને શાનમાનિનઃ ।
સીદન્યકૃતકૃત્યા વૈ કાલધ્યસ્તમનોરથાઃ ॥ ૧૭ ॥

હિત્યાડત્યાયાસરચિતા ગૃહાપત્યસુહચ્છ્રિયઃ ।
તમો વિશાન્યનિયન્તો વાસુદેવપરાડ્યમુખાઃ ॥ ૧૮ ॥

રાજોવાચ

કસ્મિનું કાલે સ ભગવાનું કિંવર્ણઃ કીટશો નૃભિઃ ।
નામા વા કેન વિધિના પૂજયતે તદિહોચ્યતામ् ॥ ૧૯ ॥

કરભાજન ઉવાચ

કૃતં તેતા દ્વાપરં ચ કલિરિત્યેષુ કેશવઃ ।
નાનાવર્ણાભિધાકારો નાનૈવ વિધિનેજ્યતે ॥ ૨૦ ॥

કૃતે શુક્લશ્વતુર્બાહુર્જટિલો વલ્કલામ્બરઃ ।
કૃષ્ણાજિનોપવીતાક્ષાનુભિદ્રદ્દાદકમણ્ડલુ ॥ ૨૧ ॥

મનુષ્યાસ્તુ તદા શાન્તા નિર્વચાઃ સુહદઃ સમાઃ ।
યજન્તિ તપસા દેવં શમેન ચ દમેન ચ ॥ ૨૨ ॥

આ પ્રકારનો જે વિશુદ્ધ ધર્મ છે, તેને ન જાણનારા ધર્માં લોકો પોતાની વાતને પકડી રાખે છે અને પોતાની જ વાતોમાં શ્રદ્ધા રાખીને નિર્દ્યતાપૂર્વક મુંગા પશુઓની હત્યા કરે છે. મર્યા પછી તે જ પશુ તે મારનારને ખાય છે. ॥ ૧૪ ॥

આવા લોકો આ મરણધર્મ શરીરમાં તથા પોતાના પરિવારમાં જ પોતાની મમતાને બાંધી રાખે છે. તેઓ અન્ય લોકોનો દેષ કરે છે; ‘ભગવાન શ્રીહરિ જ બધાંનો આત્મા છે,’ એ વાતને તે જાણતા નથી. ॥ ૧૫ ॥

આવા મૂઢલોકોને મોક્ષ તો દૂર રહ્યો, તે તો મૂર્ખતાની સીમા પણ ઓળંગી ચૂક્યા છે અર્થાત્ મહામૂઢ છે. આવા લોકો ધર્મ, અર્થ અને કામ આ ત્રણ જ પુરુષાર્થ માને છે કે જે કાણાંગુર - નાશવાન છે. આ પ્રમાણે સકામ કર્માના ચક્કરમાં ફસાયેલા લોકો પોતાના જ આત્માને હણે છે. ॥ ૧૬ ॥

આ પ્રમાણે પોતાના જ આત્માને હણનારાઓને ક્યારેય શાંતિ મળતી નથી. તેમણે અશાનને જ જ્ઞાન માની લીધું છે. મનુષ્યશરીર પરમાત્માની પ્રાપ્તિને માટે મળ્યું છે, પરંતુ તે આવા અમૂલ્ય જીવનને પ્રાપ્ત કરીને પણ પરમ લાભથી વંચિત રહી જાય છે અને દુઃખ ભોગવતા રહે છે. તેમના મનોરથો ક્યારેય પૂરા થતા નથી. ॥ ૧૭ ॥

આવા લોકો ભગવાનની ભક્તિથી સંપૂર્ણપણે વિમુખ રહે છે. અતિશય કષ્ટ ઉઠાવીને ભારે પરિશ્રમથી જે તેમણે ઘર, પુત્ર, મિત્રવર્ગ, ધન-સંપત્તિ એકઠી કરી હોય છે તેને ન ઈચ્છવા છીતાં પણ છોડીને જવું જ પડે છે અને નરકોમાં જાય છે. (આ પ્રમાણે આપે ‘ભગવાનની ભક્તિ ન કરનારાઓની શી ગતિ થાય છે’ તેમ પૂછ્યું હતું, તે મેં ભતાયું.) ॥ ૧૮ ॥

✓ નિમિરાજાએ પૂછ્યું – હે યોગીશ્વરો! આપ કૃપા કરીને જણાવો કે, ભગવાન ક્યા સમયે ક્યા રંગ (વર્ણ) અને કઈ આકૃતિનો સ્વીકાર કરે છે અને મનુષ્યો ક્યાં નામોથી અને વિધિઓથી તેમની ઉપાસના કરે છે? ॥ ૧૯ ॥

નવમા યોગીશ્વર શ્રીકરભાજનજીએ કહ્યું – રાજન! સત્યુગ, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિ—આ ચાર પુરોમાં કેશવ ભગવાનનાં અનેક રંગ, નામ અને આકાર હોય છે તથા અનેક વિધિઓથી તેમની પૂજા કરવામાં આવે છે. ॥ ૨૦ ॥

સત્યુગમાં ભગવાનના શ્રીવિગ્રહનો રંગ ચેત હોય છે. તેમને ચાર ભુજાઓ અને મસ્તક પર જટા હોય છે તથા તેઓ વલ્કલ વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે. કાળા મૃગનું ચર્મ, પજોપવીત, રદ્રાક્ષની માળા, દંડ અને કમંડળ તેઓ ધારણ કરે છે. ॥ ૨૧ ॥

સત્યુગમાં મનુષ્યો ખૂબ જ શાંત, પરસ્પર વેરરહિત, બધાંના હિતેખી અને સમદર્શી હોય છે. તે લોકો ઈન્દ્રિયો અને મનને વશમાં રાખીને ધ્યાનદૂપી તપસ્યા દ્વારા સર્વના પ્રકારશક પરમાત્માની આરાધના કરે છે. ॥ ૨૨ ॥

हंसः सुपर्णो वैकुण्ठो धर्मो योगीश्वरोऽमलः ।
ईश्वरः पुरुषोऽव्यक्तः परमात्मेति गीयते ॥ २३ ॥

त्रेतायां रक्तवर्णोऽसौ चतुर्भाषुस्त्रिमेभलः ।
हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मा शुक्लवाद्युपलक्षणः ॥ २४ ॥

तं तदा भनुञ्जा देवं सर्वदेवमयं हरिम् ।
यज्ञन्ति विद्यया त्रया धर्मिष्ठा भृत्यवाहिनः ॥ २५ ॥

विष्णुर्यक्षः पृश्निगर्भः सर्वदेव उरुकमः ।
वृषाकपिर्जयन्तश्च उरुगाय ईतीर्थते ॥ २६ ॥

द्वापरे भगवाऽच्यामः पीतवासा निःशयुधः ।
श्रीवत्साद्विभिरुक्तैश्च लक्षणैरुपलक्षितः ॥ २७ ॥

तं तदा^१ पुरुषं मर्त्या भृत्याजोपलक्षणम् ।
यज्ञन्ति वेदतन्त्राभ्यां परं जिज्ञासवो नृप ॥ २८ ॥

नमस्ते वासुदेवाय नमः सङ्खर्षणाय च ।
प्रद्युम्नायानिरुद्धाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ २९ ॥

नारायणाय ऋषये पुरुषाय भृत्यात्मने ।
विश्वेश्वराय विश्वाय सर्वभूतात्मने नमः ॥ ३० ॥

ईति द्वापर उर्वीशा स्तुवन्ति जगदीश्वरम् ।
नानातन्त्रविधानेन कलावपि यथा शृणु ॥ ३१ ॥

कृष्णवर्णं त्विषाक्कृष्णं साङ्गोपाङ्गास्त्रपार्षदम्^२ ।
पश्चैः सङ्कीर्तनप्रायैर्यज्ञन्ति हि सुमेधसः ॥ ३२ ॥

ते युगमां लोको हंस, सुपर्ण, वैकुण्ठ, धर्म, योगीश्वर, अमल, ईश्वर, पुरुष, अव्यक्त अने परमात्मा—ऐ नामोद्वारा भगवानना गुणो अने लीलाओनुं गान करे छे ॥ २३ ॥

राजन्! त्रेतायुगमां भगवानना श्रीविग्रहनो रंग लाल होय छे. चार भुजा अने कटिप्रदेशमां त्रिष्ण मेखला होय छे. तेमना केश सोनेरी होय छे. तेआ वेदो वडे प्रतिपादित पश्चना रुपमां रखीने शुद्ध शुद्ध वगेरे पश्चपात्रोने धारणा करे छे ॥ २४ ॥

आ युगमां मनुष्यो पोताना धर्ममां निष्ठावाणा अने वेदोना अध्ययन-अध्यापनमां भूब्र प्रवीण होय छे. ते लोको ऋग्वेद, यजुर्वेद अने सामवेदरूपी वेदत्रयी द्वारा सर्वदेवस्वरूप देवाविदेव भगवान श्रीहरिनी आराधना करे छे ॥ २५ ॥

आ त्रेतायुगमां अधिकांश लोको विष्णु, पश्च, पृश्निगर्भ, सर्वदेव, उरुकम, वृषाकपि, ज्यन्त अने उरुगाय वगेरे नामोथी तेमना गुण अने लीला वगेरेनुं कीर्तन करे छे ॥ २६ ॥

राजन्! द्वापरयुगमां भगवानना श्रीविग्रहनो रंग श्यामवर्णनो होय छे. तेआ पीतांबर तथा शंभ, चक, गदा वगेरे पोतानां आयुषी धारणा करे छे. पक्षस्थण पर श्रीवत्सनुं चिह्न, भृगुलाम्भन, कौस्तुभभणि वगेरे चिह्नोथी ओणभाय छे ॥ २७ ॥

ते समये जिज्ञासु मनुष्यो महाराजाओनां चिह्नो—
७४, चामर वगेरेथी युक्त परमपुरुष भगवाननी वैदिक अने धर्मशास्त्रोभे सूचवेल विधिथी आराधना करे छे ॥ २८ ॥

ते लोको आ प्रमाणो भगवाननी स्तुति करे छे—‘हे ज्ञानस्वरूप भगवान वासुदेव तथा कियाशक्तिरूप संकरण! अमे आपने वारंवार नमस्कार करीओ छीओ. भगवान ग्रद्युम्न अने अनिरुद्धना इपमां अमे आपने नमस्कार करीओ छीओ. ऋषि नारायण, महात्मा नर, विश्वेश्वर, विश्वरूप अने सर्वभूतात्मा भगवानने अमे नमस्कार करीओ छीओ.’॥ २९-३० ॥

राजन्! द्वापरयुगमां लोको आ प्रमाणे जगदीश्वर भगवाननी स्तुति करे छे. आ ज प्रमाणे कणियुगमां पश्च अनेक धर्मशास्त्र प्रमाणे भगवाननी जेवी पूजा करवामां आवे छे, तेनुं वर्णन सांबणो ॥ ३१ ॥

कणियुगमां भगवाननो रंग कृष्ण (श्याम) होय छे, परंतु कान्तिथी ईन्द्रनीलभणि जेवा उज्ज्वल छोय छे अर्थात् तेमनुं रूप अत्यंत मनोहर होय छे. तेआ ज्ञवोने पोतानी तरक भेदीने आनंदित करे छे. तेआ फृद्यादि अंगो, उपांगो, अस्त्रो अने सुनांदादि पार्षदोथी वेरायेला रहे छे. आ युगमां श्रेष्ठ बुद्धिना लोको तेमनां नाम, गुण, लीला वगेरेना कीर्तननी अधानता होय एवा पश्चोथी आराधना करे छे ॥ ३२ ॥

१. तथा । २. साङ्गोपाङ्गं सपार्षदम् ।

થેયં સદા પરિભવણમભીષદોહં
તીર્થાસ્પદં શિવવિરિચ્છિનું શરણ્યમ્ ।
ભૃત્યાર્તિહં પ્રણતપાલ ભવાભ્યપોતં
વન્દે મહાપુરુષ તે ચરણારવિન્દમ્ ॥ ૩૩ ॥

લ્યક્તવા સુદુર્સ્તયજસુરેપ્સિતરાજ્યલક્ષ્મી^૧
ધર્મિષ્ઠ આર્થવચસા યદ્ગાદરણ્યમ્ ।
માયામૃગં દયિતયેપ્સિતમન્વધાવદ્
વન્દે મહાપુરુષ તે ચરણારવિન્દમ્ ॥ ૩૪ ॥

એવં યુગાનુરૂપાભ્યાં ભગવાન् યુગવર્તિભિઃ ।
મનુજૈરિજ્યતે રાજન् શ્રેયસામીશ્વરો હરિઃ ॥ ૩૫ ॥

કલિં સમાજ્યન્ત્યાર્યા ગુણશા: સારભાગિનઃ ।
યત્ર સંકીર્તનેનૈવ સર્વઃ સ્વાર્થોડભિલભ્યતે^૨ ॥ ૩૬ ॥

ન હૃતઃ પરમો લાભો દેહિનાં ભ્રાભ્યતામિહ ।
યતો વિન્દેત પરમાં શાન્તિં નશ્યતિ સંસૃતિઃ ॥ ૩૭ ॥

કૃતાદિષુ પ્રજ્ઞા રાજન્દુ કલાવિચ્છન્તિ સમભવમ્ ।
કલ્પી ખલુ ભવિષ્યન્તિ નારાયણપરાયણા: ॥ ૩૮ ॥

કવચિત્ કવચિન્મહારાજ દ્વિદેષુ ચ ભૂરિશઃ ।
તામ્રપણી નદી યત્ર કૃતમાલા પયસ્વિની ॥ ૩૯ ॥

કાવેરી ચ મહાપુરુષા પ્રતીચી ચ મહાનદી ।
યે પિબન્તિ જલં તાસાં મનુજ્ઞ મનુજેશ્વર ।
પ્રાયો ભક્તા ભગવતિ વાસુદેવમલાશયા: ॥ ૪૦ ॥

૧. ન્યાજલક્ષ્મી । ૨. સ્વાર્થોડપિ લભ્યતે ।

તે લોકો ભગવાનની આ પ્રમાણે સુન્તિ કરે છે - 'હે શરણાગતવત્સલ પ્રભુ! હે મહાપુરુષ! આપના ચરણકમળમાં અમે વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. આપના ચરણકમળ નિત્ય ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, ધ્યાન કરનારાઓનાં તમામ પ્રકારનાં દુઃખોનો આપ અંત કરવાવાળા છો, ભક્તોને ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રદાન કરવાવાળા છો, આપ તીર્થરૂપ છો. શિવ અને બ્રહ્મજી વળેરે દેવતાઓ હંમેશાં આપની વંદના કરે છે. આપ શરણ લેવા યોગ્ય છો. ભક્તોની બધા પ્રકારની વિધા-બાધાઓને દૂર કરવાવાળા છો. સંસાર-સાગરને પાર કરવા માટે નૌકા સમાન છે, એવા આપનાં ચરણકમળની અમે વારંવાર વંદના કરીએ છીએ. ॥ ૩૩ ॥

હે ધર્મની મર્યાદાના પાલક! હે મહાપુરુષ! અમે આપનાં ચરણકમળમાં વારંવાર પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. અધોધ્યાની રાજ્યલક્ષ્મી, જેના માટે દેવતાઓ પણ લાલસા સેવે છે, એવી અપાર રાજ્યલક્ષ્મીનો કે જેનો ત્યાગ કરવો અન્ય લોકો માટે અત્યંત કઠો છે, પરંતુ આપનાં આ ચરણકમળ પૂજ્ય પિતાશીના વચનનું પાલન કરવા માટે તેને છોડીને વનમાં ચાલ્યાં ગયાં. જ્યારે પ્રિયપત્ની સીતાએ માયામૃગની આપની પાસે ઈચ્છા કરી ત્યારે આપનાં આ ચરણકમળ તે માયામૃગની પાછળ-પાછળ દોડવાં લાગ્યાં; એવા આપના ચરણકમળને અમારા કોટિ-કોટિ પ્રજ્ઞામ છે. ॥ ૩૪ ॥

રાજન્! આ પ્રકારે વિભિન્ન યુગના લોકો પોતપોતાના યુગને અનુરૂપ નામ અને રૂપ દ્વારા વિભિન્ન પ્રકારે ભગવાનની આરાધના કરે છે. એમાં સંદેહ નથી કે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોકા બધા જ પુરુષાર્થોના એકમાત્ર સ્વામી તો શ્રીહરિ જ છે. ॥ ૩૫ ॥

ગુણોને જાણવાવાળા, ગુણગ્રાહી ઉત્તમ પુરુષો પ્રત્યેક યુગમાં કલિયુગની પ્રશંસા કરે છે. કારણ કે, આ યુગમાં માત્ર ભગવાનના નામ-સંકીર્તનથી જ બધા પુરુષાર્થો સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥ ૩૬ ॥

દેહાલિમાની જીવો, જે આ સંસારમાં આવાગમનરૂપી ચક્કર કાપતા રહે છે તેમના માટે ભગવાનનું નામ-સંકીર્તન એક એવું સરળ સાધન છે કે, જેનાથી પરમશાંતિ મળે છે અને આવાગમનના ફેરા સદાને માટે ટળી જાય છે. મનુષ્ય માટે આથી વિશેષ બીજો કોઈ લાભ નથી. ॥ ૩૭ ॥

રાજન્! સત્યયુગ વળેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલા લોકો પણ, 'તેમનો જન્મ કલિયુગમાં થાય' એવી કામના કરે છે. કેમકે, કલિયુગમાં ક્ર્યાંક-ક્ર્યાંક ભગવાન નારાયણના શરણાગત અને તેમના આશ્રયમાં રહેવાવાળા અનેક ભક્તો થશે. જ્યાં તામ્રપણી, કૃતમાલા, પયસ્વિની, પરમ પવિત્ર કાવેરી, મહાનદી અને પચ્ચિમવાહિની કૃતમાલા (વેગો) નામની નદીઓ વહે છે. હે રાજન્! જે લોકો આ પવિત્ર નદીઓનું જળ પીએ છે, તેમનું અંત:કરણ શુદ્ધ થઈ જાય છે અને તેઓ ભગવાન વાસુદેવના ભક્ત બની જાય છે. ॥ ૩૮-૩૯ ॥

હે રાજન્! કલિયુગમાં દ્વિવિદેશમાં (દક્ષિણ ભારતમાં) ઘણા ભક્તો થશે, અન્ય સ્થાનોમાં તો ક્ર્યાંક-ક્ર્યાંક થશે. જ્યાં તામ્રપણી, કૃતમાલા, પયસ્વિની, પરમ પવિત્ર કાવેરી, મહાનદી અને પચ્ચિમવાહિની કૃતમાલા (વેગો) નામની નદીઓ વહે છે. હે રાજન્! જે લોકો આ પવિત્ર નદીઓનું જળ પીએ છે, તેમનું અંત:કરણ શુદ્ધ થઈ જાય છે અને તેઓ ભગવાન વાસુદેવના ભક્ત બની જાય છે. ॥ ૩૯-૪૦ ॥

देवर्षिभूतामनृषां पितृषां
न उड्डो नायमृषी च राजन् ।
सर्वात्मना यः शरणं शरणं
गतो मुकुन्दं परिहत्य कर्तम् ॥ ४१ ॥

स्वपादमूलं भजतः प्रियस्य
त्यक्तान्यभावस्य हरिः परेशः ।
विकर्म यच्योत्पतिं कथञ्चिद्
धुतोति सर्वं हृषि सन्निविष्टः ॥ ४२ ॥

ना॒२६ उवाच

धर्मान् भागवतानित्यं श्रुत्वाथ भिथिलेश्वरः ।
ज्ञायन्तेयान् मुनीन् प्रीतः सोपाध्यायो व्यपूजयत् ॥ ४३ ॥

ततोऽन्तर्दिविरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः ।
राजा धर्मानुपातिष्ठवाप परमां गतिम् ॥ ४४ ॥

त्यमप्येतान् महाभाग धर्मान् भागवतामृतान् ।
आस्थितः श्रद्धया युक्तो निःसङ्गो यास्यसे परम् ॥ ४५ ॥

युवयोः खलु दम्पत्योर्यशसा पूरितं जगत् ।
पुत्रतामगमद् यद् वां भगवानीश्वरो हरिः ॥ ४६ ॥

दर्शनालिङ्गनालापेः शयनासनभोजने:१ ।
आत्मा वां पावितः कृष्णो पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतोः ॥ ४७ ॥

देरेण यं नृपतयः शिशुपालपौष्ट्र-२
शाल्वादयो गतिविलासविलोकनादैः ।
ध्यायन्त आकृतिष्यः३ शयनासनादौ४
तत्साम्यमापुरनुरक्तिष्यां पुनः उभम् ॥ ४८ ॥

शरण लेवायोग्य एकमात्र भगवान् ज छे. जे भक्त पूर्णिरुपे भगवानने शरण थाय छे ते देवो, ऋषिओ, पितृओ, परिवार अने अतिथि आ बधाना शरणमांधी मुक्त थई जाय छे. ते आ बधामां कोईनो पश्च दास बनतो नथी अने तेमनो ऋषी रहेतो नथी. ते बधी ज श्रमवासनाओथी अने कर्मबन्धनथी पूर्णिरुपे मुक्त थईने मुक्ति अने प्रेमास्पद भगवानने प्राप्त थई जाय छे. ॥ ४१ ॥

जे प्रेमीभक्त भगवाननी अनन्य भावथी शरणागति ले छे ते भक्तोनां पापकर्म लूंसाई जाय छे. कदाच कोई पापकर्म अथवा निषिद्ध कर्म थई जाय तो सर्वशर भगवान् श्रीहरि के जे बधाना हृष्यमां बिराजमान छे ते पोते तेना हृष्यमांधी पापवासनाओने धोईने तेने शुद्ध करी दे छे. ॥ ४२ ॥

नारदश्च कहे छे – वसुदेवज्ञ! भिथिलानरेश निमिराजा आ नव योगीश्वरो पासेथी आ प्रभाष्टे भागवतधर्मानुं वर्णान सांबणीने खूब ज आनंदित थया. तेमझे पोताना ऋत्विज अने आचार्योनी साथे ऋषभनंदन• नव योगीश्वरोनुं पूजन कर्यु. ॥ ४३ ॥

आ पछी आ बधा लोकोनी सामे ज ते सिद्ध महापुरुषो अंतर्धान थई गया. विदेहराज निमिभे तेमनी पासेथी सांबणेला भागवतधर्मानुं आचरण कर्यु अने परमगतिने प्राप्त थया. ॥ ४४ ॥

अत्यंत भाग्यवान् वसुदेवज्ञ! मे आपनी सामे जे भागवतधर्मानुं वर्णान कर्यु छे, तेनु तमे श्रद्धा साथे आचरण करशो तो अंतमां बधी आसक्तिओथी छूटीने भगवानना परमपदने प्राप्त थशो. ॥ ४५ ॥

वसुदेवज्ञ! तमारा अने देवकीज्ञना यशाथी संपूर्ण जगत् परिपूर्ण थई गयुं छे, केमके, सर्वशक्तिमान् भगवान् श्रीकृष्ण तमारा पुत्ररुपे पद्मार्यो छे. ॥ ४६ ॥

तमे लोकोभे भगवाननां दर्शन, आदिंगन तथा वातचीत करवी, तेमने पोढाडवा, बेसाडवा, लोजन करावतुं वगेरेना माध्यमधी वात्सल्य-स्नेहं करीने पोतानुं हृष्य शुद्ध करी लीधुं छे. अर्थात् तमे परम पवित्र थई गया छो. ॥ ४७ ॥

वसुदेवज्ञ! शिशुपाल, पौड्रक अने शाल्व वगेरे राजाओ तो श्रीकृष्णानुं सूतां, बेसतां, खातां, पीतां, ऊठतां, वेरभावथी स्मरण करता छता तो पश्च तेमनी चित्तवृत्ति श्रीकृष्णाकार थई गई अने तेओ सारुप्य-मुक्तिना अविकारी बनी गया. तो पछी आप ग्रेमभाव अने अनुरागथी श्रीकृष्णानुं चिंतन करता रह्या छो तो आपने श्रीकृष्णानी प्राप्ति थवामां कोई संदेह छे? ॥ ४८ ॥

१. शयनासनभोजने; २. शिशुपालशाल्वपौड्रादयो । ३. आकृतिष्यः । ४. शयनासनादौ ।

* आ ग्रन्ते नव योगीश्वरोनुं प्रकरण शरणागतिथी मार्गं थयुं अने आ ग्रसंगनो अंत पश्च शरणागतिमां ज छे अने अत्यन्तिक श्रेयापापिनुं सर्वात्म साधन पश्च शरणागति ज छे गेवु प्रतिपादित थयुं.

• आ योगीश्वरोना पिता भगवान् ऋषभदेव छे अने श्वोकमां 'ज्ञायन्तेयान्' शब्दथा तेमनी मातानुं नाम ज्ञयन्ती छे ऐम समज्ञुं.

માડપત્યબુદ્ધિમક્થા: કૃષ્ણો સર્વાત્મનીશ્વરે¹ ।
માયામનુષ્યભાવેન ગૂઢેશ્વર્યે પરેદવ્યયે ॥ ૪૮॥

ભૂભારાસુરરાજન્યહન્તવે ગુમયે સતામ્ ।
અવતીર્ણસ્ય નિર્વત્તૈ યશો લોકે વિતન્યતે ॥ ૫૦॥

શ્રીશુક ઉવાચ²

એતચુત્વા મહાભાગો વસુદેવોડતિવિસ્મિતઃ ।
દેવકી ચ³ મહાભાગા જહુર્મોહમાત્મનઃ ॥ ૫૧॥

ઈતિહાસમિં પુણ્યં ધારયેદ્ય: સમાહિતઃ ।
સ વિધૂયેહ શમલં ભ્રાન્ભૂયાય કલ્પતે ॥ ૫૨॥

—★—

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસ્કન્દ્યે પગ્યમોડધ્યાય: ॥ ૫ ॥
અગ્નિયારમો સુંધ-અંતર્ગત પાંચમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૭૯ અધ્યાય

દેવતાઓની ભગવાનને સ્વધામ સિધ્યાવવા માટે પ્રાર્થના તથા યાદવોને પ્રભાસકેત્ર
જવાની તૈયારી કરતા જોઈને ઉદ્ઘવજનું ભગવાન પાસે આવવું

શ્રીશુક ઉવાચ⁴

અથ ભ્રાન્ભાડતમજૈદૈવઃ પ્રજેશોરાવૃતોડભ્યગાત् ।
ભવશ્ય ભૂતમયેશો યથો ભૂતગણૈર્વૃતઃ ॥ ૧॥

ઈન્દ્રો મરુદ્વિર્ભગવાનાદિત્યા વસવોડશિનો ।
ઋભવોડજિરસો રૂદ્રા વિશ્વે સાધ્યાશ્ચ દેવતા: ॥ ૨॥

ગન્ધર્વાઽસરસો નાગઃ સિદ્ધચારણગુહિકા: ।
ऋષય: પિતરશૈવ સવિદ્યાધરકિશરા: ॥ ૩॥

દ્વારકામુપસગજગ્મ: સર્વે કૃષ્ણાદિદક્ષવઃ ।
વપુષા યેન ભગવાન્ । નરલોકમનોરમઃ ।
યશો વિતેને⁵ લોકેષુ સર્વલોકમલાપહમ્ ॥ ૪॥

વસુદેવજ! તમે શ્રીકૃષ્ણને માત્ર તમારા પુત્ર ૪ ન
સમજો. તેઓ સર્વાત્મા, સર્વશર, કારણાતીત અને અવિનાશી
છે. તેમજો લીલા માટે મનુષ્યરૂપ પ્રગટ કરીને પોતાનું ઐશ્વર્ય
છુપાવી રાખ્યું છે. ॥ ૪૮ ॥

તેઓ પૃથ્વીને ભારતૃપ રાજાના રૂપમાં રહેલા અસુરોનો
સંહાર કરવા અને સત્પુરુષોનું રક્ષણ કરવા અવતર્ય છે અને
તેમની કીર્તિનું ગાન કરીને જીવોને પરમશાંતિ અને મુક્તિ મળે
છે. ॥ ૫૦ ॥

શ્રીશુકદેવજ કહે છે - પ્રિય પરીક્ષિત! નારદજના
મુખેથી આ બધું સાંભળીને પરમ ભાગ્યવાન વસુદેવજ અને
પરમ ભાગ્યવતી દેવકીજ અત્યંત આનંદ સાથે વિસ્મિત થઈ
ગયાં. તેમનામાં જે કાંઈ માયા-મોહ શેષ હતાં તેને તેમજો તે જ
કણો છોડી દીધાં. ॥ ૫૧ ॥

રાજન્! આ ઈતિહાસ પરમ પવિત્ર છે. જે એકાગ્રચિતથી
આને હદ્યસ્થ કરે છે તે પોતાનો તમામ શોક-મોહ દૂર કરીને
બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૫૨ ॥

શ્રીશુકદેવજ કહે છે - પ્રિય પરીક્ષિત! એક
સમયની વાત છે, ભ્રમાજી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન.
કરવાની ઈચ્છાથી દ્વારકા આવ્યા. તેમની સાથે તેમના પુત્ર
સનકાદિ, બીજા દેવતાઓ, પ્રજાપતિની સાથે જ ભગવાન
શંકર પણ ભૂતગણોની સાથે આવ્યા. ઈન્દ્ર મરુદ્વાણોને
લઈને આવ્યા. બાર આદિત્યો, આઠ વસુઓ, બનો
અચ્છિનીકુમારો, ઋભુ, અંગિરાત્રાણિના વંશજ ઋષિ, એકાદશ
રૂદ્રો, વિશેષેવો, સાધ્યગણો, ગંધર્વો, આસરાઓ, નાગો,
સિદ્ધો, ચારણો, ગુહાકો, ઋષિઓ, પિતૃઓ, વિદ્યાધરો અને
ઉદ્ધારો - આ બધા ભ્રમાજીની સાથે આવ્યા. ભગવાનનો
શ્યામસુંદર વિગ્રહ શ્રીકૃષ્ણરૂપે બધાનાં મનને આનંદ
આપનારો હતો. કૃષ્ણાવતાર દ્વારા તેમજો એવી લીલા કરી
અને એવી મંગળકારી કીર્તિનો વિસ્તાર કર્યો કે, જેનું ગાન,
શ્રવણ અને વર્ણન કરવાથી બધા પ્રકારના પાપ-સમૂહોનો
નાશ થઈ જાય છે. ॥ ૧-૪ ॥

૧. સર્વશરે ગુરું । ૨. પ્રાર્થીન પ્રતમાં 'શ્રીશુક ઉવાચ' નથી. ૩. તુ । ૪. શ્રીબાદરાયણિલુલાય । ૫. વિતનું લોકે ।

तस्यां विभ्राज्मानायां समृद्धायां महर्दिभिः ।
व्यक्ततावित्माकाः कृष्णमनुतदर्शनम् ॥ ५ ॥

स्वर्गोद्यानोपजैर्माल्यैश्छादयन्तो यदूतमम् ।
गीर्भिंश्चित्पदार्थाभिस्तुषुवुर्जगदीश्वरम् ॥ ६ ॥

देवा विदुः

नताः स्म ते नाथ पदारविन्दं
बुद्धिन्दिप्राणमनोवचोभिः ।
पद्यन्त्यतेऽन्तर्हित भावयुक्ते-
मुमुक्षुभिः कर्मभयोरुपाशात् ॥ ७ ॥

तं मायया त्रिगुणायाऽत्मनि दुर्विभाव्यं
व्यक्तं सुज्ञस्यवसि लुभ्यसि तद्गुणस्थः ।
नैतर्भवानजित कर्मभिरङ्गयते वै
यत् स्ये सुखेऽव्यवहितेऽभिरतोऽनवधः ॥ ८ ॥

शुद्धिनृष्टां न तु तथेऽय हुराशयानां
विद्याश्रुताध्ययनदानतपःकियाभिः ।
सत्यात्मनामृष्टम ते यशसि प्रवृद्ध-
सर्वद्वया श्रवशसम्भूतया यथा स्यात् ॥ ९ ॥

स्यात्सत्याऽधिरशुभाशयधूमकेतुः
क्षेमाय यो भुनिभिरार्द्धहृष्टमानः ।
यः सात्यतैः समविभूतय आत्मविदि-
व्युहेऽर्थितः सवनशः स्वरतिक्भाय ॥ १० ॥

ते द्वारकानगरी वधी रीते समृद्ध अने शोभाथी संपन्न हती. त्यां भगवान् श्रीकृष्णनी उपमापुरीनु निर्निर्मेष तथा अतुपाने त्रेते दर्शन करीने वधा हृतार्थ थई घड़ीवार सुधी तेमने निखणी रह्या. ॥ ५ ॥

देवताओं भावपूर्ण हृदयथी स्वर्गना भगीयानां हिव्य पुण्योथी जगदीश्वर भगवान् श्रीकृष्णने ढांडी दीधा अने सुंदर स्तोत्रोथी अर्थसम्बर वाणी द्वारा भगवाननी स्तुति करवा लाभ्या. ॥ ६ ॥

देवताओं कहुं - हे स्वामी! अमे आपनां चरणकमणमां नमस्कार करीओ छीओ. अमारी बुद्धि, इन्द्रियो, प्राण, मन अने वाणी द्वारा आपने साएंग प्रश्नाम करीओ. मुमुक्षुज्ञनो आपनां आ चरणकमणनु खूब ज श्रद्धा-भज्ञा तथा सहभावथी पुक्त थईने अंतःकरणमां चित्तन करी पोतानां सुदृढ कर्मबंधनना पाशने कापी नांजे छे. आपनां आ चरणकमणमां अमारा वारंवार नमस्कार छे. ॥ ७ ॥

हे भगवन्! आपनी त्रिगुणात्मक माया समजवी बहु कठां छे. आ माया द्वारा आ व्यक्त (दश्य जगत)नु आप रजेगुण द्वारा पोतानामां ज लीलाथी ज निर्माण करो छो, सत्यगुण द्वारा तेनु पालन करो छो अने तमोगुण द्वारा तेनो संहार पक्ष करो छो. आ बधुं करवा छतां पक्ष आप तेनाथी लेपाता नथी, कारण के, आप आत्मसुखमां ज रमण करो छो. तेमां मायानो पडो नथी. तेथी ज आप निरंजन (दोषोथी रहित) छो. आप पोताना अंड स्वरूपभूत परमानंदमां मन रहो छो. ॥ ८ ॥

हे स्तुति करवा योग्य परमात्मा! जेमनु अंतःकरण शुद्ध नथी, ऐवा लोकोनी चित्तशुद्धि विद्यात्प्यासथी, वेदाध्ययनथी, दान, तप, यज्ञादि कियाओथी थई शक्ती नथी. परंतु हे ऋषेश (हे श्रेष्ठ)! शुद्ध अंतःकरणवाणा आपना भक्तो आपनां लीला-चरित्रोनु, आपना ग्रन्थावनु, आपना पशनु अने आपना कल्याणकारी गुणोनु वर्णन करे छे, तेनु श्रवण करे छे. आम करवाथी श्रद्धा दृढ थाय छे, तेनाथी पराभज्ञा उत्पन्न थाय छे, तेनाथी तेमनु अंतःकरण तुरंत पवित्र बनी जाय छे. ॥ ९ ॥

हे प्रभु! आपनां चरणकमण अमारां तमाम अंगणोनो नाश करवा माटे अजिने बनीने भस्म करी दे. आपनां आ ज चरणकमणने आपना भक्तो प्रेममां तरबोण थईने पोताना हृदयमां पारण करे छे. आ बधुं अमारा कल्याणानी वृद्धि करनारु थाओ. पोतानी इन्द्रियोने जेमणी वशमां राखी छे, तेवा आपना भक्तो आपनु सायुज्य प्राप्त करवा माटे ऋषे काण वासुदेव, संकर्षण, ग्रद्युमन अने अनिलद औ चतुर्व्युहना दृपमां आपनां आ ज चरणकमणनी उपासना करता रहे छे अने तेथी तेओ स्वर्गने ओंगणीने आपना परमधाममां पहोंची जाय छे. ॥ १० ॥

યश્ચિન્યતે પ્રયત્પાણિભિરધ્વરાગનૌ
ત્રયા નિરુક્તવિવિનેશ હવિર્ગૃહીત્વા ।
અધ્યાત્મયોગ ઉત યોગિભિરાત્મમાયાં
જિશાસુભિઃ પરમભાગવતૈः પરીષઃ ॥ ૧૧ ॥

પર્યુષ્યા તવ વિભો વનમાલયેય
સંસ્પર્ધિની ભગવતી પ્રતિપણિવચ્છ્રીઃ ।
ય: સુપ્રાણીતમમુયાર્હણમાદદત્તો
ભૂયાત् સદાઽદ્વિરશુભાશયધૂમકેતુ: ॥ ૧૨ ॥

કેતુસ્ત્રિવિકમયુતસ્ત્રિપતત્પતાકો
યસ્તે ભયાભયકરોડસુરદેવચભ્યો: ।
સ્વર્ગાય સાધુષુ ખલેષ્યિતરાય ભૂમન्
પાદ: પુનાતુ ભગવન् ભજતામધં ન: ॥ ૧૩ ॥

નસ્યોતગાવ ઈવ યસ્ય વશો ભવન્તિ
ભ્રમાદ્યસાનુભૂતો મિથુરદ્યમાના: ।
કાલસ્ય તે પ્રકૃતિપૂરુષ્યો: પરસ્ય
શં નસ્તનોતુ ચરણઃ પુરુષોત્તમસ્ય ॥ ૧૪ ॥

અસ્યાસિ હેતુરુદ્યસ્થિતિસંયમાના-
મબ્યક્તજીવમહતામપિ કાલમાણુઃ ।
સોડયં ત્રિણાભિરજિલાપચયે પ્રવૃત્તા:
કાલો ગભીરરય ઉતમપૂરુષસ્ત્વમ् ॥ ૧૫ ॥

આપના ભક્તો વેદોક્તવિવિથી હથમાં હવિષ્યાન્ન
લઈને પણના આહવનીય વળેરે અજિનમાં અર્પણ કરીને
આપનાં જ ચરણકમળનું ચિંતન કરે છે. જ્ઞાનમાર્ગ દ્વારા તત્ત્વનો
સાક્ષાત્કાર કરવા માટે યોગીઓ આપનાં જ આ ચરણકમળનું
ચિંતન કરે છે; તે જ પ્રમાણે આપની માયાના સ્વરૂપને પણ
જાણનારા જિશાસુ ભક્તો આપના જ ચરણોનું ચિંતન કરે છે.
આ પ્રમાણે આપના પ્રેમી ભક્તો આપનાં ચરણકમળને જ
પોતાનાં સર્વોત્તમ આરાધ્ય માનીને તેમની ઉપાસના કરતા રહે
છે. ॥ ૧૧ ॥

૮ હે પ્રભુ! આપના ભક્તો આપને જે પ્રેમપૂર્વક વનમાળા
અર્પણ કરે છે, તેનો આપ બહુ જ આદર સાચે સ્વીકાર કરે છો.
ભક્તો માટે આપનો કેવો વિલક્ષણ પ્રેમ છે, એનું આ પ્રત્યક્ષ
ઉદાહરણ છે. સાક્ષાત્ ભગવતી લક્ષ્મી પણ આપને પ્રેમ કરે છે,
પરંતુ આપના વક્ષસ્થળ પરની આસપાસ તે વનમાળાને
ફેલાયેલી જોઈને તથા ભક્તો માટે આપનો વિશેષ પ્રેમ જોઈને
તેઓ શોકની જેમ તે વનમાળાની અદેખાઈ કરે છે. તે
વનમાળામાં તુલસી પણ હોય છે. તુલસી અર્પણ કરવાથી
આપની પૂજા સારી રીતે સંપૂર્ણ ગણાય છે અને આપ વધારે ને
વધારે પ્રસન્ન થાઓ છો. એવાં આપનાં ચરણકમળ અમારાં
બધાં જ અમંગળોને બસ્તુ કરવા માટે અજિનરૂપ થાઓ. ॥ ૧૨ ॥

વામન અવતાર સમયે ત્રણ ચરણભૂમિ માપવા માટે
આપનો બીજો ચરણ સત્યલોકમાં પહોંચ્યો ત્યારે આપે આપના
આ ચરણો વડે ત્રિલોકને માપી લીધું. ત્યારે આપની કીર્તિનો
છજ ત્રિલોકમાં લહેરાયો. તે સમયે ભ્રમાણાએ આપનાં તે
ચરણકમળને પખાળીને તે જળ પોતાના કમંડળમાં રાખ્યું.
તેમાંથી જળની ત્રણ ધારાઓ નીકળી, જેને ભાગીરથી ગંગા કહે
છે. તે તો આપની કીર્તિપતાકા જ છે. આપનું સ્વરૂપ અસુરોના
સેન્યને તો બયબીત કરી દેનારું તો છે, પરંતુ આપના ભક્તો
અને દેવતાઓના સમૂહને અભય આપનારું છે. હે ભૂમા
(અનંત) ભગવન્! આપનાં આ ચરણકમળ સાધુ-સંતોને તો
પરમપદની ગ્રાસિ કરાવનારાં છે, પરંતુ જે તેમનો અનાદર કરે
છે તે નરકોમાં જાય છે. આપનાં આ ચરણકમળ અમ
ઉપાસકોનાં સમગ્ર પાપોને નશ કરીને અમને પવિત્ર
કરે. ॥ ૧૩ ॥

જેવી રીતે નાથેલો બળદ પોતાના માલિકને વશ થઈ કામ
કરે છે તે જ પ્રમાણે ભ્રમાણથી લઈને જેટલા પણ શરીરધારી
જીવો છે તે બધા આપસમાં તો લડચા કરે છે, પરંતુ આપને
આધીન રહે છે. આપ કાળસ્વરૂપ છો તથા પ્રકૃતિ અને પુરુષથી
પણ પર છો. આવા પુરુષોત્તમસ્વરૂપ આપનાં ચરણકમળ
અમારા કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરનારાં થાઓ. ॥ ૧૪ ॥

આપ જ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંધારના
કારણ છો. આપ જ અવ્યક્ત (મૂલ પ્રકૃતિ), પુરુષ, મહતાત્મ -
આ બધાનું નિયંત્રણ કરવાવાળા છો તથા કાળસ્વરૂપ પણ આપ
જ છો. સંવત્સરરૂપે ઠંડી, ગરમી અને વર્ષા એ ત્રણ ક્રસ્તુઓ જ,

ततः पुमान् समधिगम्य^१ यथाऽस्य वीर्यं
धते महान्तमिव गर्भमभोधवीर्यः ।
सोऽयं तथाऽनुगत आत्मन आषुकोशं
हेमं ससर्ज अहिरावरणौरुपेतम् ॥ १६ ॥

ततस्थुपश्च जगतश्च भवानधीशो
यन्माययोत्यगुणाविकिययोपनीतान् ।
अर्थाऽजुघन्तपि हृषीकपते न लिमो
येऽन्ये स्वतः परिहितादपि विभ्यति स्म ॥ १७ ॥

स्मायावलोक्लवदर्शितभावहारि-
भूमङ्गलप्रहितसौरतमन्तर्शोष्णैः ।
पत्न्यस्तु घोडशसहस्रमनक्षभाणै-
र्यस्येन्द्रियं विमथितुं करणैर्न विभ्यः ॥ १८ ॥

विभ्यस्तवामृतकथोदवहास्त्रिलोक्याः
पादावनेऽसरितः शमलानि^२ हन्तुम् ।
आनुश्रवं श्रुतिभिरङ्गिजमक्षसङ्कै-
स्तीर्थद्वयं शुचिपदस्त उपस्पृशन्ति ॥ १९ ॥

बाह्यस्यजिज्ञवाच

ठित्यभिष्ठूय विषुषेः सेशः शतधृतिर्हरिम् ।
अभ्यभाषत गोविन्दं प्रशाम्याभरमाश्रितः ॥ २० ॥

भवोवाच

भूमेभारावताराय पुरा^३ विश्वापितः प्रभो ।
त्वमस्माभिरशेषात्मस्तत्यैवोपपादितम् ॥ २१ ॥

धर्मश्च स्थापितः सत्सु सत्यसन्येषु वै त्वया ।
क्रीतिंश्च दिक्षु विक्षिमा सर्वलोकमलापहा ॥ २२ ॥

त्रश्च नाभिष्ठोना रूपमां आपनुं काणहुपी चक्र खूब ४ तेज
गतियो चक्कर धरणावी रह्यु छे. ते काण भधानो नाश करवा माटे
खूब तत्पर रहे छे. आवा आ भधाना शासक पुरुषोत्तम आप
जे छो. ॥ १५ ॥

सूत्रात्मा हिरण्यगर्भं पुरुष आपथी ४ तेज प्राप्त करीने
अमोघ पराकर्मी बनी जाय छे अने आ विश्वना गर्भनी जेम
महात्मने धारणा करे छे. ते जे हिरण्यगर्भं भ्रमा माया साथे
मणीने सुवर्णं जेवा भ्रमांड-कोशनी रथना करे छे के जे पृथ्वी,
जल, अग्नि, वायु, आकाश, अहंकार अने महात्मना रूपमां
सात आवरणोवाणुं छे. आ विराट भ्रमांड आपनाथी ४
उत्पन्न थयु छे. ॥ १६ ॥

आप जे आ चराचर विश्वना अधीक्षर छो. आ संपूर्ण
जगत भायाना गुणोधी अने तेमनी विकियाथी ४ उत्पन्न थयु
छे. डे हृषिकेश। आप जे बधी इन्द्रियोना स्वामी छो अने आप
तेमना विषयोना भोक्ता पक्षा छो, परंतु आश्र्वप्त छे के आप
तेमना भोक्ता होवा छतां पक्षा तेमनाथी लेपाता नथी. परंतु
बीजा जे लोको स्वयं ते लोगोनो त्याग करी हे छे तेओ त्याग
कर्या पछी पक्षा तेमनाथी बीता रहे छे. ॥ १७ ॥

आपना अंतःपुरमां सोण हजार चाणीओ छे. तेओ
पोतानां स्मितहास्य अने धावलावभर्या, कटाक्षथी अभिमाय
दर्शावती तेमज भावरसने उत्पन्न करता भधुर भावने जगृत
करीने वातशीत द्वारा हमेशां कामबाणो फेंकी रहेल होवा छतां
आपना मनने लेशमात्र पक्षा चलित करवा समर्थ थई
नथी. ॥ १८ ॥

परंतु आपनी बे पुष्पमयी नदीओ त्रिलोकनां तमाम
पापोने घोर्ण नाखवा पूरी रीते सक्षम छे. तेमां एक तो आपनी
कथमृतहुपी नदी छे, तेनुं निरंतर कान द्वारा श्रवण करवामां
आवे तो हृष्य निर्भण बनी जाय छे अने बीजा जे आपना
चरणोना प्रक्षालन द्वारा उत्पन्न थयेल गंगाज्ञ छे, जे स्नान
द्वारा लोकोने पवित्र करे छे, आवी आ बे पवित्र नदीओनुं
पुष्पशाणी सङ्जनो निरंतर सेवन करे छे. ॥ १९ ॥

श्रीशुक्केवल कहे छे – परीक्षित! समस्त देवताओ
अने भगवान शंकर सहित भ्रमाज्ञाने आ प्रमाणे भगवाननी
स्तुति करी. त्यार पछी तेओ प्रश्नाम करीने पोताना धाममां
जवा माटे आकाशमां ऊबा रहीने भगवानने आ प्रमाणे
कहेवा लाभ्या. ॥ २० ॥

भ्रमाज्ञाने कह्युं – हे सर्वात्मा प्रभु! पहेलां अमे आपने
अवतार धारणा करीने भूमिनो भार उतारवा माटे प्रार्थना करी
हती. ते काम अमारी प्रार्थना मुज्जब आपे ४ यथोचितउपे पूर्ण
करी हीहुं. ॥ २१ ॥

आपे सत्यपरायण साधुपुरुषोना कल्याणार्थं धर्मनी
स्थापना पक्ष करी हीधी अने दशे दिशाओमां ऐवी झीर्ति
फेलावी, जेना श्रवणोधी लोकोना मनना दोषो नष्ट थई जाय
छे. ॥ २२ ॥

१. समधिकृत्य । २. रामवं । ३. निष्ठनुग् । ४. सुरः ।

અવતીર્ય યદોર્વશે બિભ્રદ્ રૂપમનુતમમ् ।
કર્માણ્યુદ્ધામવૃત્તાનિ હિતાય જગતોડકૃથા: ॥ ૨૩ ॥

યાનિ તે ચરિતાનીશ મનુષ્યા: સાધવઃ કલૌ ।
શ્રુત્વન્તઃ કીર્તયાતશ્ તરિધ્યાત્યજ્ઞસા તમઃ ॥ ૨૪ ॥

યદુવંશેડવતીર્ણસ્ય ભવતઃ પુરુષોત્તમ ।
શરદ્યાતં વ્યતીતાય પર્યવિંશાધિક પ્રભો ॥ ૨૫ ॥

નાધુના તેઽભિલાધાર દેવકાર્યાવશેષિતમ् ।
કુલં ચ વિપ્રશાપેન નષ્ટપ્રાયમભૂદિદમ् ॥ ૨૬ ॥

તતઃ સ્વધામ પરમં વિશસ્ય યદિ મન્યસે ।
સલોકાંલોકપાલાન્નઃ પાહિ વૈકુણ્ઠકિદ્રાન् ॥ ૨૭ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

અવધારિતમેતને યદાત્ય વિભુવેશર ।
કૃતં વઃ કાર્યમભિલં ભૂમેર્ભારોડવતારિત: ॥ ૨૮ ॥

તદિદ્દ યાદવકુલં વીર્યશૌર્યશ્રિયોદ્ધતમ् ।
લોક જિધૃકદ્ રૂદ્ધ મે વેલયેવ મહાર્ણવઃ ॥ ૨૯ ॥

યદસંહત્ય દ્રમાનાં યદૂનાં વિપુલં કુલમ् ।
ગન્તાસ્યનેન લોકોડયમુદ્દેલેન વિનદ્ધક્ષયતિ ॥ ૩૦ ॥

ઈદાનીં નાશ આરથ્ય: કુલસ્ય દ્વિજશાપત: ।
યાસ્યામિ ભવનં પ્રલાનેતદન્તે તવાનથ ॥ ૩૧ ॥

શ્રીશુકુદેવજી

ઈત્યુક્તો લોકનાથેન સ્વયમ્મુ: પ્રણિપત્ય તમ્ ।
સાહ દેવગણૈર્દેવ: સ્વધામ સમપદ્યત ॥ ૩૨ ॥

અથ તર્યાં મહોત્પાતાન્ દ્વારવત્યાં સમુત્થિતાન્ ।
વિલોક્ય ભગવાનાહ યદુવૃજ્ઞાન્ સમાગતાન્ ॥ ૩૩ ॥

આપે આ સર્વોત્તમ રૂપ ધારણ કરીને યદુવંશમાં
અવતાર લીધો અને જગતના હિત માટે ઉદાર અને
પરાક્રમપૂર્ણ અનેક લીલાઓ કરી ॥ ૨૩ ॥

પ્રભ! કણિયુગમાં જે સદ્ભાવવાળા મનુષ્યો આપની
આ લીલાઓનું શ્રવણ-કીર્તન કરશે, તે સરળતાપૂર્વક આ
અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી પાર થઈ જશે ॥ ૨૪ ॥

હે પુરુષોત્તમ સર્વશક્તિમાન પ્રભ! આપને યદુવંશમાં
અવતાર લીધાને એકસો પર્યોત્ત્ત વર્ષ વીતી ગયા છે ॥ ૨૫ ॥

હે સર્વાધાર! હવે આપે અમ દેવતાઓનાં તમામ
કાર્યોને પણ સારી રીતે પૂરાં કરી દીધાં છે, હવે કોઈ
કામ બાકી નથી. બ્રાહ્મણોના શાપને કારણે આ યાદવકુળ
પણ એક રીતે નાણ થઈ ચૂક્યું છે ॥ ૨૬ ॥

તેથી હે વૈકુંઠનાથ! જો આપ ઉચ્ચિત સમજો તો
પોતાના નિજધામમાં પથારો અને આપના સેવક એવા
અમ-લોકપાલોનું તથા અમારા લોકોનું પાલન પોપણ
કરો ॥ ૨૭ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું - બ્રહ્મજી! આપ જેમ કહો
છો, હું તેવો જ નિશ્ચય આ પહેલાં જ કરી ચૂક્યો છું.
મેં આપ લોકોનું બધું કાર્ય પૂરું કરીને પૃથ્વીનો ભાર ઉતારી
નાખ્યો છે ॥ ૨૮ ॥

પરંતુ હજુ એક કામ બાકી છે; તે એ છે કે, યાદવો
બળ-પરાક્રમ, વીરતા-શૂરતા અને ધન-સંપત્તિથી ઉદ્ઘત થઈ
રહ્યા છે. તેઓ સંપૂર્ણ પૃથ્વીને હડપ કરવા માટે તાકીને
બેઠા છે. તે લોકોને મેં બરાબર એ રાતે રોકી રાખ્યા
છે, જેમ સમુદ્રને તેના ડિનારાની ભૂમિ ॥ ૨૯ ॥

જો હું અભિમાની અને ઉચ્છૃંખલ યાદવોના આ
વિશાળ વંશનો નાશ કર્યા વિના જઈશ તો તેઓ બધી
જ મર્યાદાઓ ઓળંગીને સમગ્ર લોકોનો સંહાર કરી
નાખશે ॥ ૩૦ ॥

નિષ્યાપ બ્રહ્મજી! હવે બ્રાહ્મણોના શાપથી આ
વંશના નાશનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે. તેનો અંત થઈ
જતાં હું આપના ધામમાં થઈને મારા નિજધામમાં
જઈશ ॥ ૩૧ ॥

શ્રીશુકુદેવજી કહે છે - પરીક્ષિત! જ્યારે અભિલ
જગતના અધિપતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો આ પ્રમાણો કહ્યું, ત્યારે
બ્રહ્મજીએ તેમને પ્રલાન કર્યા અને દેવતાઓની સાથે તેઓને
પોતાના ધામમાં ચાલ્યા ગયા ॥ ૩૨ ॥

તેમના ગયા પછી તુરત જ દ્વારકાપુરીમાં મોટાં-મોટાં
અપશુકન, મોટા-મોટા ઉત્પાત શરૂ થઈ ગયા. તેમને જોઈને
યદુવંશના આબાલવૃદ્ધ બધા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાની પાસે
આવ્યા. ભગવાને તેમને આ પ્રમાણો કહ્યું ॥ ૩૩ ॥

श्रीभगवान्वत^१

ऐते वै सुमहोत्पाता व्युत्तिष्ठन्तीह सर्वतः^२ ।
शापश्च नः कुलस्यासीद्भ्रात्रिष्ठो हुरत्ययः ॥ ३४ ॥

न वस्तव्यमिहास्माभिर्ज्ञविषुभिरार्थकाः ।
प्रभासं सुमहत्पुण्यं^३ यास्यामोऽद्यैव मा चिरम् ॥ ३५ ॥

पत्र स्नात्वा दक्षशापाद् गृहीतो यक्षमण्डुराद् ।
विमुक्तः किल्बिषात् सधो भेजे भूयः कलोद्यम् ॥ ३६ ॥

वयं च तस्मिन्नाप्युत्प तर्पयित्वा पितृन् सुरान् ।
भोजयित्वोशिष्ठो विप्रान् नानागुणवताऽन्धसा ॥ ३७ ॥

तेषु दानानि पात्रेषु श्रद्धयोपत्वा महान्ति वै ।
वृक्षिनानि तरिष्यामो दानैर्नाभिरिवार्णवम् ॥ ३८ ॥

४०४३ उपाय

ऐवं भगवताऽऽहिष्ठा याद्वाः कुलनन्दनः^४ ।
गन्तुं कृतविषयस्तीर्थं स्यन्दनान् समयूयुज्ञन् ॥ ३९ ॥

तस्मिरीक्ष्योदयो राजन् श्रुत्वा भगवतोहितम् ।
दृष्ट्वाऽहिष्ठानि धोशाणि नित्यं कुष्ठामनुप्रतः ॥ ४० ॥

विविक्त उपसज्जय जगतामीश्वरेश्वरम् ।
प्राणाभ्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्तमभाषत ॥ ४१ ॥

४०४४ उपाय^५

देवहेवेश योगेश पुष्पश्रवणकीर्तन ।
संहृतपैतत् कुलं नूनं लोकं सन्त्यक्षयते भवान् ।
विमशापं समर्थोऽपि प्रत्यहस्त पदीश्वरः ॥ ४२ ॥

३ भगवान् श्रीकृष्णो कहुं — गुरुजनो। आजकाल दारकामां ज्यां जुओ त्यां मोटां-मोटां अपशुक्न अने खास करीने भयंकर उत्पात शत्रु थहि रखा छे. आप बधा जाहो ज छो ते, ब्राह्मणोंमे आपशा वंशने ए शाप आपी दीधो छे ते, जेने टाणी शक्वो बहु ज मुक्तेल छे. मारो ऐवो विचार छे ते, जो आपको बधा पोताना ज्व भवाववा हस्ता होइजे तो आपको अही रहेवुं न जोईजे. आपको आजे ज परम पवित्र प्रभासकेत्र जवा माटे नीकणी जहिजे. ॥ ३४-३५ ॥

प्रभासकेत्रनो भहिमा खूब प्रसिद्ध छे. ज्यारे दक्षप्रजापतिना शापथी चन्द्रमाने क्षयरोगे वेरी लीधा हता, त्यारे तेमणे प्रभासकेत्रमां जहिने स्नान कर्यु अने तेओ तुरत ते पापजन्य रोगथी मुक्त थहि गया. साथे-साथे तेमने कणाओनी अविवृद्धि पक्ष प्राप्त थहि. ॥ ३६ ॥

आपको पक्ष प्रभासकेत्रमां जहिने स्नान करीशु. देवताओ अने पितृओनुं तर्पश्च करीशु अने साथे-साथे अनेक गुणकारी पक्षवान तैयार करीने श्रेष्ठ ब्राह्मणोंने जोज्ञन करावीशु. त्यां आपको ते सुपात्र ब्राह्मणोंने पूरी श्रद्धाथी खूब दान-दक्षिणा आपीशु अने आ सत्कर्मो द्वारा आपको महान संकटोने सहजमां पार करी जहिशु. ऐम तोइ नौका द्वारा समुद्र पार करी जाय. ॥ ३७-३८ ॥

श्रीशुकुदेवज्ञ कहे छे — कुलनन्दन! ज्यारे भगवान् श्रीकृष्णज्ञ आवी आशा आपी त्यारे यादवोंभे ऐकमते प्रभासकेत्र जवानो निश्चय करी लीधो अने बधा पोतपोताना रथ तैयार करवा लाग्या. ॥ ३९ ॥

परिक्षित! उद्धवज्ञ भगवान् श्रीकृष्णज्ञ अत्यंत त्रिय अने सेवक हता. तेमणे ज्यारे यादवोंने प्रवासनी तैयारी करतां जोया, भगवान्ननी आशा सांभणी अने अत्यंत धोर अपशुक्न जोयां, त्यारे तेओ जगतना ऐकमात्र अधीक्षर भगवान् श्रीकृष्णज्ञ आपे ऐकांतमां गया. तेमणे पोतानुं भस्तक भगवान्नना चरणोंमां भूडीने प्रक्षाम कर्या अने हाथ जोडीने तेमने प्रार्थना करवा लाग्या. ॥ ४०-४१ ॥

उद्धवज्ञ ए कहुं — हे योगेश्वर! हे देवाधिदेव! आपनी लीलाओना श्रवण-कीर्तनथी जगत पवित्र थहि जाप छे. आप सर्वशक्तिमान परमेश्वर छो. ब्राह्मणोंना शापनुं निवारण करवामां समर्थ लोका छतां पक्ष आपे ऐम न कर्यु. आची हुं ऐवुं समज्यो छुं ते, हवे यहुवंशनो संहार करीने, आ बहुं समेटीने आप पक्ष अवश्य आ लोकनो परित्याग करी देशो. ॥ ४२ ॥

१. ग्राणीन ग्रतमां नथी. २. सर्वशः । ३. सुमहापुण्यं । ४. कुलनन्दन । ५. प्राणीन ग्रतमां नथी ।

નાહં તવાડુદ્ધ્રિકમલં ક્ષણાર્થમપિ કેશવ ।
ત્યક્તં સમુત્સહે નાથ સ્વધામ નય મામપિ ॥ ૪૩ ॥

તવ વિકીર્ણિતં કૃષ્ણ નૃણાં પરમમજલમ् ।
કર્ણાપીયુધમાસ્ત્વાદ્ય ત્વજત્યન્યસ્પૃહાં^૧ જનઃ ॥ ૪૪ ॥

શચ્યાસનાટનસ્થાનસ્નાનકીડાશનાદિષુ ।
કથં ત્વાં પ્રિયમાત્માનં વયં ભક્તાસ્ત્વજેમહિ ॥ ૪૫ ॥

ત્વયોપભુક્તલક્ષ્ણાન્યવાસોડલઙ્કારચર્ચિતાઃ ।
ઉચ્છિષ્ટભોજિનો દાસાસ્તવ માયાં જ્યેમહિ ॥ ૪૬ ॥

વાતરશના ય ઋષયઃ શ્રમણા ઉર્ધ્વમન્ધિનઃ ।
ભ્રમાખ્યં ધામ તે યાન્તિ શાન્તાઃ સંન્યાસિનોડમલાઃ ॥ ૪૭ ॥

વયં ત્વિહ મહાયોગિન् ભ્રમન્તઃ કર્મવર્તમસુ ।
ત્વદ્વાર્તયા તરિષ્યામસ્તાવકૈદુસરં તમઃ ॥ ૪૮ ॥

સ્મરન્તાઃ કીર્તયન્તસે કૃતાનિ ગાદિતાનિ ચ ।
ગત્યુત્તિસ્તેક્ષણાક્ષ્વેદિ યત્તુલોકવિડભનમ् ॥ ૪૯ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ^૨

એવં વિજાપિતો રાજનૂ ભગવાન् દેવકીસુતઃ ।
એકાન્તિનં પ્રિયં ભૂત્યમુદ્ધવં સમભાષત ॥ ૫૦ ॥

હે શ્યામસુંદર! હું અરધી ક્ષણ માટે પણ આપનાં ચરણકમળને છોડી શકતો નથી. હે મારા જીવનના સર્વર્ષં! હે મારા સ્વામી! આપ મને પણ આપના ધામમાં સાથે લઈ જાઓ. ॥ ૪૩ ॥

પ્રિય કૃષ્ણ! આપની એક-એક લીલા મનુષ્યો માટે પરમ કલ્યાણકારી અને કાન માટે અમૃતસ્વરૂપ છે. જેને એક વાર તે રસનો ચસકો લાગી જાય છે, તેનું મન પછી બીજી જગાએ જતું નથી. પ્રલુબ! અમે તો ઊઠતાં-બેસતાં, સૂતાં-જગતાં, હરતાં-કરતાં, રમત રમતાં, બોજન કરતાં, શું શું ગણાવું? અમારી દરેક કિયાઓ આપની સાથે જ થતી રહી છે. આપ અમારા પ્રિયતમ છો, વધારે તો શું? આપ અમારા આત્મા જ છો. આવી સ્થિતિમાં અમે આપના પ્રેમી ભક્તો આપને કહી રીતે છોડી શકીએ? ॥ ૪૪-૪૫ ॥

અમે આપનાં પ્રસાદીમાળા, ચંદન, વસ્ત્ર, અલંકારો ધારણ કર્યાં, તેનો ઉપલોગ કર્યો. અમે આપના પ્રસાદના અધિકારી સેવક છીએ. તેથી અમે આપની માયા ઉપર અવશ્ય વિજયી થઈશું. તેથી હે પ્રલુબ! અમને આપની માયાનો ભય નથી, ભય માત્ર આપના વિયોગનો જ છે. ॥ ૪૬ ॥

મોટા-મોટા ઋષિ-મુનિ દિગ્ંબર રહીને અને આજીવન નેછિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતાં રહીને અધ્યાત્મવિદ્યાને માટે ભારે પરિશ્રમ કરે છે. આ પ્રકારની કઠોર સાધનાથી તે સંન્યાસીઓનાં હદ્ય પવિત્ર થઈ શકે છે અને ત્યારે ક્ષયાંક તેઓ સમગ્ર વૃત્તિઓની શાંતિરૂપી નિર્જામ-અવરસ્થામાં સ્થિત થઈને આપના બ્રહ્મ નામવાળા ધામને પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૪૭ ॥

હે મહાયોગશર! અમે લોકો તો કર્મમાર્ગમાં જ ભટકી રહ્યા છીએ. પરંતુ એ ચોક્કસ છે કે અમે આપના ભક્તજનો સાથે આપના ગુણો અને લીલાઓની ચર્ચા કરીશું તથા મનુષ્ય જેવી લીલા કરતાં આપે જે કંઈ કર્યું છે અથવા કહ્યું છે તેનું સ્મરણ-કીર્તન કરતા રહીશું. સાથે સાથે આપનું ભાપણ, ગતિ, મંદહાસ્ય, દર્શન તથા આપના મધુર વાર્તાલાપની સૂતિમાં તલ્લીન બની જઈશું. માત્ર આથી જ અમે દુસર માયાને પાર કરીશું. (તેથી અમને માયાને તરવાની નહીં, પણ આપના વિરઘની ચિંતા છે. આપ અમારો ત્યાગ ન કરો, સાથે લઈ જાઓ.) ॥ ૪૮-૪૯ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે – પરીક્ષિત! જ્યારે ઉદ્ધવજીએ દેવકીનંદન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી, ત્યારે તેમણે પોતાના અનન્યપ્રેમી સજા તથા સેવક ઉદ્ધવજીને કહ્યું – ॥ ૫૦ ॥

ઈતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસ્કન્ધે ષષ્ઠોડધ્યાય: ॥ ૬ ॥
અગિયારમા સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત છઠો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

૧. ત્વજત્યન્યસ્પૃહાં જનઃ । ૨. પ્રાર્થના પ્રતમાં નથી ।

सातमो अध्याय

अवधूत-उपाध्यान पृथ्वीथी मांडीने कधूतर सुधीना आठ गुरुओंनी कथा

श्रीभगवानुवाच

पदात्थ मां महाभाग तच्यकीर्षितमेव मे ।
भ्रवा भवो लोकपालाः स्वर्वासं मेऽभिकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥

मया निष्पादितं व्यत्र देवकार्यमशेषतः ।
पदर्थमवतीर्णोऽहमशेन भ्रवणार्थितः ॥ २ ॥

कुलं वै शापनिर्दृग्ं नद्दक्षत्यन्योन्यविग्रहात् ।
समुद्रः समेऽहन्येतां पुरीं च प्लावयिष्यति ॥ ३ ॥

यद्यवायं मया त्यक्तो लोकोऽयं नष्टमज्जलः ।
भविष्यत्यचिरात् साधो कलिनापि निराकृतः ॥ ४ ॥

न वसत्यं त्वयैवेह मया त्यक्ते महीतवे ।
ज्ञानोऽधर्मरूपिर्भद्र भविष्यति कलो युगे ॥ ५ ॥

त्वं तु सर्वे परित्यज्य स्नोऽहं स्वजनबन्धुषु^१ ।
भव्यावेश्य मनः सम्यक् समहृग् वियरस्व गाम् ॥ ६ ॥

यदिदं भनसा वाचा चक्षुम्यो श्रवणादिभिः ।
नश्चरं गृहामाणं च विद्धि मायामनोभयम् ॥ ७ ॥

पुंसोऽप्युक्तस्य नानाथो भ्रमः स गुणादोषभाक् ।
कर्माकर्मविकर्मेति गुणादोषविषयो भिदा ॥ ८ ॥

तस्माद् युक्तोन्द्रियग्रामो युक्तचित्त ईदं जगत् ।
आत्मनीक्षस्व वितत्मात्मानं भव्यधीश्वरे ॥ ९ ॥

भगवान् श्रीकृष्णो कहुं - महाभाग्यशाणी उद्व! तमे मने जे कहुं, हुं पश्च ए ज करवा ईच्छुं हुं. भ्रवा, शंकर अने ईन्द्रादि लोकपालो पश्च ए ज ईच्छे छे के हवे हुं तेमना लोकोमां धर्मने पोताना धाममां जाउ. ॥ १ ॥

भ्रवानी प्रार्थनाथी में मारा अंशवी बलरामज्ञनी साथे आ भूतण पर अवतार लीधो अने देवताओंनुं जे जे कार्य छतुं ते पूरेपूरुं संपन्न कर्थुं. ॥ २ ॥

हवे आ यादवो, जे आलाशोना शापथी भस्म थई चूक्या छे ते परस्परना विभवाद अने युद्धी नष्ट थई जशे. आजथी सातमा दिवसे समुद्र आ द्वारकानगरीने हुआडी देशे. ॥ ३ ॥

जिय उद्व! जे क्षेत्रे हुं आ मृत्युलोकनो परित्याग करी दृश, ते ज क्षेत्रे तेनां तमाम मंगणो नष्ट थई जशे अने थोडा ज दिवसोमां कलियुग संपूर्ण रीते बधाने तेना प्रभावथी दबावी देशे. ॥ ४ ॥

मारा प्रस्थान पद्धी आ पृथ्वी पर रहेवु नहि; करण के महात्मा उद्व! कणियुगमां अधिकांश लोकोंनी रुचि अधर्ममां ज रहेशे. ॥ ५ ॥

हवे तमे आपशा आत्मीय स्वज्ञन अने भाई-बाधवोंनो स्नेह-संबंध छोडी दो अने अनन्य प्रेमथी मारामां पोतानुं भन परोवीने समदृष्टिं पृथ्वी पर विचरण करजो. ॥ ६ ॥

आ जगतमां जे काँઈ मनथी विचारवामां आवे छे, वांशीथी कहेवामां आवे छे, नेत्रोथी जोवामां आवे छे अने ईन्द्रियोथी श्रवण वगेरे करवामां आवे छे, ते बधुं नाशवान छे, स्वरूप जेवो मनानो विलास छे, मिथ्या छे-ऐवुं समज लो. ॥ ७ ॥

जेनुं चित्त चंचल छे ऐवा असंयमी पुरुषमां अक्षानना कारणो नानात्मनी भावना होय छे. तेनुं भन अमण्डलावाणुं अने तत्त्वमां जोडायेलुं न जोवाथी तेनामां 'आ गुण छे, आ दोष छे.' आ प्रकारनी भेदभुदि होय छे. आवा लोको माटे कर्म - शारत्वविहित कर्म, अकर्म - निषिद्धकर्म, विकर्म-विलितकर्मनो त्याग ऐवुं प्रतिपादन करवामां आवे छे. ॥ ८ ॥

तेथी हे उद्व! तमे तमारी ईन्द्रियो अने चित्तने वशमां करीने आ संपूर्ण संसारने आत्मरूप जुओ अने आत्माने मुज अधीश्वरमां जुओ. ॥ ९ ॥

જ્ઞાનવિજ્ઞાનસંયુક્ત આત્મભૂત: શરીરિષ્ણામ् ।
આત્માનુભવતુષ્ટાત્મા નાનારાયૈર્વિહન્યસે ॥ ૧૦ ॥

દોષબુદ્ધ્યોભયાતીતો નિષેધાત્ર નિવર્તતે ।
ગુણબુદ્ધ્યા ચ વિહિતં ન કરોતિ યથાર્થક: ॥ ૧૧ ॥

સર્વભૂતસુહચ્છાન્તો જ્ઞાનવિજ્ઞાનનિશ્ચય: ।
પશ્યન્ મદાત્મક વિશ્વં ન વિપદ્યેત વૈ પુન: ॥ ૧૨ ॥

શ્રીશુક ઉવાચ

ઈત્યાદિષ્ટો ભગવતા મહાભાગવતો નૃપ ।
ઉદ્ઘવ: પ્રણિપત્યાહ તત્ત્વજ્ઞાસુરચ્યુતમ् ॥ ૧૩ ॥

ઉદ્ઘવ ઉવાચ

યોગેશ યોગવિન્યાસ યોગાત્મન્ યોગસમ્ભવ ।
નિઃશ્રેયસાય મે પ્રોક્તસ્ત્યાગ: સંન્યાસલક્ષણઃ ॥ ૧૪ ॥

ત્યાગોડયં દુષ્કરો ભૂમન્ ક્રામાનાં વિષયાત્મભિ: ।
સુતરાં ત્વયિ સર્વાત્મભભક્તેરિતિ મે મતિ: ॥ ૧૫ ॥

સોઽહુ મમાહભિતે મૂર્ખમતિર્વિગાઢ-
સ્ત્રન્માયયા વિરચિતાત્મનિ સાનુભન્ધે ।
તત્ત્વગ્નસા નિગદિતં ભવતા યથાહ
સંસાધયામિ ભગવત્તનુશાષિ ભૃત્યમ् ॥ ૧૬ ॥

સત્યસ્થ તે સ્વર્દેશ આત્મન આત્મનોડન્ય
વક્તારમીશ વિબુધેષ્ઠપિ નાનુચ્કે ।
સર્વે વિભોહિતધિયસત્ત્વ માયયેમે
ભ્રમાદ્યસ્તનુભૂતો બહિરર્થભાવા: ॥ ૧૭ ॥

સર્વનો આત્મા હું હું એવું માનીને બધાં જ દેહધારીઓ
સાથે આત્મભાવ રાખો, પોતાના આત્માના અનુભવમાં
આનંદમળ થઈને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈ જાઓ; પછી
કોઈ પણ પ્રકારનું વિધન તમને દુઃખી નહીં કરી શકે. ॥ ૧૦ ॥

ગુણ અને દોષ - આ બન્નેથી બિલકુલ અતીત થઈ
જાઓ. જેમ બાળક ગુણબુદ્ધિ રાખીને વિહિત કર્મ કરતું નથી
અને દોષબુદ્ધિ રાખીને નિષિદ્ધ કર્મથી નિવૃત્ત પણ થતું નથી.
અર્થાત્ જેમ બાળકમાં ગુણબુદ્ધિ કે દોષબુદ્ધિ હોતી નથી, તે તો
પરમહંસ જેવું હોય છે. એ જ પ્રમાણે તમે ગુણ અને દોષ બન્નેથી
પર થઈ જાઓ. ॥ ૧૧ ॥

યોગીએ સુમગ્ર પ્રાણીઓમાં સુલેહભાવ રાખવો જોઈએ,
ચિત્તમાં સંદ્રાંતિ રાખવી, એકમાત્ર પરમાત્માનું જ
અનુસંધાન દૃઢતાપૂર્વક રાખવું અને પૂરા સંસારને મારું જ
સ્વરૂપ સમજવું. આમ કરવાથી તે જન્મ-મૃત્યુના ચક્કરમાં
પડતો નથી. ॥ ૧૨ ॥

શ્રીશુકેદવજી કહે છે - પરીક્ષિત! જ્યારે ભગવાને આ
પ્રમાણે આદેશ આપ્યો ત્યારે ભગવાનના પરમપ્રિય ઉદ્ઘવજીએ
તેમને પ્રણામ કરીને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી આ
પ્રશ્ન કર્યો. ॥ ૧૩ ॥

૧૪ ઉદ્ઘવજીએ કહ્યું - હે ભગવન્! આપ જ યોગેશ્વર છો,
યોગ આપમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે. આપ સાક્ષાત્ યોગમૂર્તિ છો અને
યોગને ઉત્પન્ન કરનાર પણ આપ જ છો. આપે મારા પરમ
કલ્યાણ માટે જ સંન્યાસરૂપી ત્યાગનો ઉપદેશ મને કર્યો
છે. ॥ ૧૪ ॥

હે અનંત! વિષયી જીવો જે, અનેક કામનાઓમાં
કસાયેલા છે, તેમના માટે આ ત્યાગનું તત્ત્વ સમજવું અત્યંત
મુશ્કેલ છે. ખાસ કરીને જે આપની ભક્તિથી વિમુખ છે, તેમને
માટે તો વિશેષ કઠિન છે એવો મારો અભિપ્રાય છે. ॥ ૧૫ ॥

હે પ્રભુ! હું પણ 'હું અને મારાના ચક્કરમાં' કસાયેલો
છું. મારી બુદ્ધિ પણ આપની જ માયાને લીધે પોતાના પરિવાર
અને પોતાના સ્વજનોમાં એટલી ગંભીર અહંતા-મમતામાં
કસાયેલી છે કે હું એને મૂર્ખતાવશ છોડી શકતો નથી. આપે જે
હમણાં સંન્યાસધર્મનું પ્રતિપાદન કર્યું તેને હું પણ કઈ રીતે
ચહજભાવે અપનાવી શકું એ વિચારીને આપના સેવક એવા
મને આપ સરળ રીતે ઉપદેશ આપો. ॥ ૧૬ ॥

હે ઈશ્વર! આપ જ સત્યસ્વરૂપ છો અને સર્વના
નેત્રસ્વરૂપ પ્રકાશક પણ આપ જ છો. સર્વના આત્મા પણ આપ
જ છો. આથી આપના સિવાય આ આત્મતત્ત્વના સંબંધમાં
પ્રતિપાદન કરનાર હું કોઈને જોતો નથી. કારણ કે, બ્રહ્માથી
લઈને એટલા પણ છે, બધા જ બાળદિલ્લી ધરાવનારા અને
આપની માયાથી મોહિત થઈ રહ્યા છે. ॥ ૧૭ ॥

तस्माद् भवन्तमनवद्यमनन्तपारं
सर्वज्ञमीश्वरमकुष्ठविकुष्ठधिष्ठयम् ।
निर्विष्णुधीरहमु^१ ह वृजिनाभितमो
नारायणं नरसर्वं शरणं प्रपदे ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रापेषा मनुजा लोके लोकतत्त्वविद्यक्षणाः ।
समुद्भरन्ति वात्मानमात्मनैवाशुभाशयात् ॥ १९ ॥

आत्मनो गुरुरात्मैव पुरुषस्य विशेषतः ।
पत् प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोऽसावनुविन्दते ॥ २० ॥

पुरुषत्वे य मां धीराः साऽप्ययोगविशारदाः ।
आविस्तरां प्रपश्यन्ति सर्वशक्त्युपबृहितम् ॥ २१ ॥

अकृद्वित्रियतुष्यादो बहुपादस्तथापदः ।
बहूत्यः सन्ति पुरः सृष्टास्तासां भै पौरुषी प्रिया ॥ २२ ॥

अत मां मार्गयन्त्यद्वा युक्ता हेतुभिरीश्वरम् ।
गृह्यमाणैर्गुणैर्लिङ्गैरग्राह्यमनुमानतः ॥ २३ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीभितिहासं पुरातनम् ।
अवधूतस्य संवादं यदोरभिततेजसः ॥ २४ ॥

अवधूतं द्विजं किञ्च्चरन्तमकुतोभयम् ।
किञ्च निरीक्ष्य तरुणां यदुः प्रपञ्चं धर्मवित् ॥ २५ ॥

तेथी हे ग्रन्थ! हुं नरना सभा एवा आप
नारायणना शरणमां हुं. आप निरंजन छो, आप अनंत
छो, अपार छो. आप सर्वज्ञ, सर्वना नियन्ता अने
अविनाशी छो. वैकुण्ठधामना भालिक छो. हुं संसारना
तापोथी संतप्त थर्ज रहो हुं. (आप मने कल्याणमार्गनो
उपदेश आपीने मारो उदार करो.) ॥ १८ ॥

श्रीभगवाने कहुं - प्रिय उद्धव! धर्म करीने आ
संसारमां जे लोको लोक-व्यवहार अने तत्त्वज्ञानमां
बुद्धिमान होय छे तेओ स्वयं पोतानो अशुल वासनाओथी
उदार करी ले छे. ॥ १९ ॥

विशेषत्रै मनुष्य स्वयं ज पोतानो गुरु छे. ते प्रत्यक्ष
अने अनुमान प्रमाण द्वारा पोते ज पोतानो उदार
करवामां समर्थ छे. ॥ २० ॥

सांख्यशास्त्र अने योगशास्त्र - आ बेंगां जे प्रवीण
छे, एवा ज्ञानीलोको मनुष्ययोनिगां सर्वशक्तिसंपन्न मुज
परमात्मानो प्रत्यक्षत्रै तथा सर्वव्यापक विशाट सगुण
निराकारत्रै साक्षात्कार करी ले छे. ॥ २१ ॥

मैं एक पगवाणा, बे पगवाणा, गङ्गा पगवाणा अने
चार पगवाणा तथा धर्मा पगवाणा अने पग विनाना
- आ प्रमाणे अनेक योनिओनुं निर्माण कहुं, परंतु ते
बधामां मने मनुष्यशरीर ज सहुथी वधारे प्रिय छे. ॥ २२ ॥
हुं तो अग्राह (मारा तत्त्वने समजवुं कठा छे) हुं, परंतु
आ मनुष्य शरीर द्वारा ज जे करक्षोथी हुं आजी शकाउं
हुं ते करक्षोथी, चिह्नोथी अने अनुमानथी तेओ मने
शोधी ले छे. ॥ २३ ॥

आ विषयमां महात्माओ एक प्राचीन ईतिहास
कहेता आव्या छे. ते ईतिहास परम तेजस्वी अवधूत
दत्तात्रेय^२ अने पद्मराजना संवादत्रै प्रिय छे. ॥ २४ ॥

एकवार धर्मना धर्मश यदुराजाभे जोयुं के, एक
त्रिकालदर्शी तरुण अवधूत भ्रात्याक निर्भयताथी विचरी
रहा छे, त्यारे तेमणे तेमने आ प्रश्न कर्यो. ॥ २५ ॥

१. अधिक मुद्दः । २. कर्णां ।

* हातेयश्च स्वयं अग्रवानना अपतार छे, तेमणे लोकोने शिखा आपवाना हेतुथी आ चोलीस गुरुओनां नाम लीयां छे. उदाहरणाथी
उपदेश ग्रहण करवामां हरेक व्यक्तिने समजाई आय छे, तेथी तेमांथी चार ग्रहण करवी जोईने.

યહુરવાચ^१

કૃતો બુદ્ધિરિયં ભ્રબશકર્તુઃ સુવિશારદા ।
યામાસાદ્ય ભવાંલ્લોકું વિદ્વાંશરતિ બાલવત् ॥ ૨૬ ॥

પ્રાયો ધર્માર્થકામેષુ વિવિત્સાયાં ચ માનવાઃ ।
એતુનૈવ સમીહને આયુષો યશસ્ : શ્રિયઃ ॥ ૨૭ ॥

તં તુ કલ્યઃ કવિર્કઃ સુભગોડમૃતભાષણઃ ।
ન કર્તા નેહસે કિઞ્ચિજ્જડોન્મતાપિશાચયવત् ॥ ૨૮ ॥

જનેષુ દધ્યમાનેષુ કામલોભદવાગ્નિના ।
ન તપ્યસેડગિનના મુક્તો ગજ્જામ્ભઃસ્થ ઈવ દ્વિપઃ ॥ ૨૯ ॥

તં હિ નઃ પૃથ્યાતાં ભ્રબત્તાત્મન્યાનન્દકારણમ् ।
ભૂહિ સ્પર્શવિહીનસ્ય ભવતઃ કેવલાત્મનઃ ॥ ૩૦ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

યદુનૈવ મહાભાગો ભ્રબણ્યેન સુમેધસા ।
પૃષ્ઠઃ સભાજિતઃ પ્રાહ પ્રશ્યાવનતં દ્વિજઃ ॥ ૩૧ ॥

બાલકા ઉવાચ

સન્તિ મે ગુરવો રાજનું બહવો બુદ્ધયુપાશ્રિતાઃ ।
યતો બુદ્ધિમુપાદાય મુક્તોડટામીહ તાગ્ન્યણું ॥ ૩૨ ॥

પૃથ્વી વાયુરાકાશમાપોડગિનશ્ચન્નમા રવિઃ ।
કપોતોડજગરઃ સિન્ધુઃ પતકો મધુકૃદ્દગજઃ ॥ ૩૩ ॥

મધુહા હરિણો મીનઃ પિજલા કુરરોડર્ભકઃ ।
કુમારી શરકૃત્સ સર્પ ઊર્ણાનાભિઃ સુપેશકૃત્સ ॥ ૩૪ ॥

૧. પ્રાચીન પ્રતમાં નથી.

યહુરાજાએ પૂછયું - હે બ્રહ્મન! આપ કર્મ તો કરતા નથી, તો પછી આપને આ અત્યંત નિપુણ (પરિપક્વ) બુદ્ધિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ? જે બુદ્ધિનો આશ્રય લઈને આપ પરમવિદ્બાન હોવા છતાં પણ બાળકની જેમ સંસારમાં વિચરો છો? ॥ ૨૬ ॥

પ્રાય: જોવામાં આવે છે કે, મનુષ્યો કોઈ ને કોઈ કામના માટે જ ધર્મ, અર્થ, કામમાં અને તત્ત્વજ્ઞાનની હૃદ્યામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, જેથી તેમને તેના બદ્ધલામાં આયુષ્ય, યશ-કીર્તિ અથવા ધન-સંપત્તિ મળે. પરંતુ આપને જોઉં છું કે, આપ સમર્થ છો, સાથે-સાથે શાની અને દક્ષ છો, સુંદર શરીર પણ છે, અમૃત જેવી વાહી છે; તો પછી આપ ન તો કાંઈ કરો છો અને ન તમને કોઈ કામના છે. તદ્દન જડ-ઉન્મત અવધૂતની જેમ પોતાની જ મસ્તીમાં રહો છો. ॥ ૨૭-૨૮ ॥

અન્ય લોકો તો કામ, કોષ અને લોભરૂપી દાવાનણમાં બળી રહ્યા છે અને આ કામ-કોષ-લોભરૂપ અગ્નિયો બયવાનો કોઈ રહ્યો પણ નથી. પરંતુ આપ તો તેમાંથી જિલ્લકુલ મુક્ત છો. જે શીતે ગંગાના જળમાં ઊભેલા હાથીને દાવાનણ તાપ આપી શકતો નથી, બલ્કે તે તો શીતળતાનો જ અનુભવ કરે છે, તે જ પ્રમાણે આપના ઉપર આ સંસારના તાપની કોઈ અસર દેખાતી નથી. ॥ ૨૯ ॥

હે બ્રહ્મન! આપની સંસારમાં કોઈના પણ પ્રતિ જિલ્લકુલ આસક્તિ નથી. આપ આપના જ શુદ્ધસ્વરૂપમાં હુંમેશાં સ્થિત રહો છો. આપના આ અનિર્વચનીય આનંદનું રહસ્ય શું છે. તે આપ અમને કૃપા કરી જણાવો. ॥ ૩૦ ॥

શ્રીભગવાને કહું - બ્રાહ્મણોનો આદર કરવાવાળા પરમ બુદ્ધિમાન મહારાજ યદુએ ઘણા જ વિનાન્દ્રભાવે, મસ્તક જૂકાવી મહાભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણાશ્રેષ્ઠ અવધૂત દાતાત્રેયજ્ઞનું આ પ્રમાણે સન્માન કર્યું. ત્યારે તેમના પ્રશ્નનો તેઓ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપવા લાગ્યા. ॥ ૩૧ ॥

ભ્રબવેતા શ્રીદત્તાત્રેયજ્ઞએ કહું - રાજન! મે મારી બુદ્ધિથી ઘણા ગુરુઓનો આશ્રય લીધો છે. તેમની પાસેથી બોધ ગ્રહણ કરીને હું આ જગતમાં મુક્તભાવે છચ્છા પ્રમાણે ફરું છું. તમે તે ગુરુઓનાં નામ અને તેમની પાસેથી ગ્રહણ કરેલો બોધ સાંભળો. ॥ ૩૨ ॥

મારા ગુરુઓનાં નામ છે - પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, અન્ધિન, ચન્દ્રમા, સૂર્ય, કબૂતર, અજગર, સમુદ્ર, પતંગિયું, મધુમક્ષિકા, હાથી, મધ્યપૂડા લુંટનાર પારધી, હરણ, માછલી, પિગલા, ટિટોડી, બાળક, કુંવારી કન્યા, બાળ બનાવનારો, સર્પ, કરોળિયો અને લમરી. ॥ ૩૩-૩૪ ॥

ऐते मे गुरवो राजंश्चतुर्विशतिराश्रिताः ।
शिक्षा वृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमिहात्मनः ॥ ३५॥

यतो यदनुशिक्षामि यथा वा नाहुधात्मज ।
ततथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥ ३६॥

भूतैराकम्यमाणोऽपि धीरो देववशानुगैः ।
तद् विद्वान् चलेन्मार्गादन्वशिक्षां क्षितेर्व्रतम् ॥ ३७॥

शशत्परार्थसर्वेषः परार्थकान्तसम्भवः ।
साधुः शिक्षेत भूभृतो नगशिष्यः परात्मताम् ॥ ३८॥

ग्राणवृत्तैव सन्तुष्टेन्मुनिन्वेन्द्रियप्रियैः ।
ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाद्मनः ॥ ३९॥

विषयेष्याविशन् योगी नानाधर्मेषु सर्वतः ।
गुणादोषव्यपेतात्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥ ४०॥

पार्थिवेष्यिषु देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः ।
गुणीन् युज्ञयते योगी गन्धैर्वायुरिवात्मदक् ॥ ४१॥

हे राजन्! मैं आ योवीस गुरुओं पासेथी जे आचरण शीघ्र हो ते संबंधमां कहुं हुं. हे यथातिनंदन! पुरुषश्रेष्ठ यहु! तमे तेने यथावत् सांझो. ॥ ३५-३६ ॥

(पृथ्वीनुं दृष्टां आपतां भगवान् हत्तात्रेयश्च कहे छे-) अन्य लोकों तेने चाहे एटलुं हुँआ केम न आपे, ते बधां हुँभोने शानीअे प्रारब्धानुसार मानीने पोतानी स्वतुपस्थितिधी लेशमात्र पक्षा विचलित न थवुं. आ मैं पृथ्वीना कामागुणाथी बोध लीयो छे. पृथ्वीनी समग्र क्षेत्र परोपकार माटे जे छे. पृथ्वीने धारण करनारा पर्वतो अने वृक्षोथी पक्षा मैं परोपकारनी जे भावना शीझो छे. ॥ ३७-३८ ॥

(वायुना संबंधमां कहे छे-) मुनिअे ग्राणवृत्तिमां ज आहारसंतुष्ट रहेवुं जोઈअे अर्थात् ग्राणधारण थई शके एटलो ज आहार लेवो जोઈअे, इन्द्रियोनी तृप्ति माटे नही; जेथी वाणी अने मन आम-तेम बटके नही अने पोतानुं शान पक्षा नष्ट न थाय. ॥ ३९ ॥

वायु जे रीते सर्वत्र जाय छे, परंतु ते क्यांय आसक्त थतो नथी, गंध ले छे अने छोडी दे छे. ते ज प्रमाणे योगीअे सर्वत्र विचरण करता रहीने पक्षा अनेक धर्मोना विषयोमां तेमना गुणादोषधी पोताने सर्वथा दूर राखवो जोઈअे. अर्थात् तेमनामां आसक्त न थवुं. ॥ ४० ॥

जे प्रमाणे वायु गंधने ग्रहण करे छे परंतु तेना गुणादोषधी ते असंग ज रहे छे, ते ज रीते शानीअे पक्षा सर्वत्र विचरतां रहीने क्यांय पक्षा गुणादोषमां लपेटावुं जोઈअे नहि. एक ज आत्मा सर्वमां परिपूर्ण छे. ते ज आत्मा पार्थिव शरीरमां पक्षा छे, परंतु जे प्रमाणे आत्मा शरीरमां होवा छतां पक्षा निर्विभास छे ते ज प्रमाणे शानी पक्षा शरीरमां रहेतो होवा छतां पक्षा तेना गुणादोषो साथे पोताने न जोडे. ॥ ४१ ॥

અજહિતશ્ર
સ્થિરજજમેષુ
બ્રહ્માત્મભાવેન સમન્વયેન ।
વ્યાખ્યાડવ્યવચ્છેદમસક્તમાત્મનો
મુનિર્ભસ્ત્વં વિતતસ્ય ભાવયેત् ॥ ૪૨ ॥

તેજોઽભન્મયૈર્મધાદ્યિર્વાયુનેરિતે:
ન સ્પૃશ્યતે નભસ્તદ્વત્ કાલસૃષ્ટેર્ગુણો: પુમાન् ॥ ૪૩ ॥

સ્વચ્છઃ પ્રકૃતિતઃ સ્નિગ્ધો માધુર્યસ્તીર્થભૂર્ણામ् ।
મુનિઃ પુનાત્યપાં મિત્રમીકોપસ્પર્શકીર્તને: ॥ ૪૪ ॥

તેજસ્વી તપસા દીમો દુર્ધર્ષોદરભાજનઃ ।
સર્વભક્તોઽપિ યુક્તાત્મા નાદતો મલમજિનવત् ॥ ૪૫ ॥

કૃચિદ્ગુણઃ કૃચિત્ સ્પષ્ટ ઉપાસ્ય: શ્રેય ઈચ્છતામ् ।
ભુદ્ધક્તે સર્વત્ર દાતૃણાં દહન પ્રાગુતરાશુભમ् ॥ ૪૬ ॥

સ્વમાયયા સુષ્ટમિં સદસલ્લક્ષણાં વિસુ: ।
પ્રવિષ્ટ ઈયતે તત્ત્વદ્રોગનિર્વૈધસિ ॥ ૪૭ ॥

(હવે આકાશનું ઉદાહરણ બે શ્લોકમાં કહે છે-) જે પ્રમાણે આકાશ બધી જગાએ ફેલાયેલું છે, સર્વવ્યાપક છે, તે જ પ્રમાણે તે બ્રહ્મ સ્થાવર-જંગમ બધાં પ્રાણીઓમાં સમાનરૂપે અને અન્વયરૂપે સર્વવ્યાપક છે. અર્થાત् અંદર-બહાર સર્વત્ર પરિપૂર્ણ છે.^{*} તે બ્રહ્મ અંદરૂપે છે અને અસંગ છે. એવો જે આત્મા છે તેની સર્વવ્યાપકતાનો અનુભવ મુનિ આકાશના દાણાતથી શીખે. ॥ ૪૨ ॥

વાપુ દ્વારા પ્રેરિત વાદળોનો સમૂહ આકાશમાં જ રહે છે, પરંતુ આકાશ તેમનાથી નિલિપ્સ છે. એવી રીતે કાળની પ્રેરણાથી સત્ત્વાદિ ત્રણો ગુણોના કાર્યરૂપ આ અજિન, જળ અને (અન્ન) પૃથ્વીના રૂપમાં સ્થૂળરૂપે દેખાતાં શરીર, હિન્દ્રિયો વગેરે સાથે પુરુષનો પણ કોઈ સંબંધ નથી. ॥ ૪૩ ॥

ક (હવે જળનું દાણાત આપતાં કહે છે-) જળ સ્વભાવથી સ્વર્ણ છે, પ્રિય છે અને તીર્થરૂપ હોવાથી મનુષ્યોને પવિત્ર કરવાવાણું છે. આ પ્રમાણે મુનિનો સ્વભાવ પણ સ્વર્ણ હોય છે, તે સર્વને પ્રિય હોય છે અને પોતાની દાણાથી અને મધુરવાણી દ્વારા લોકોને પવિત્ર કરી દે છે. તેથી મુનિને (અપાં મિત્ર) જળનો મિત્ર કહેવામાં આવ્યો છે. ॥ ૪૪ ॥

(હવે અજિનનું દાણાત આપીને સમજાવે છે-) મુનિએ પોતાના તપના તેજસ્વી જ તેજસ્વી બનવું જોઈએ. તે પોતાના તપ દ્વારા પ્રકાશિત થાય છે તથા તેના પર કોઈ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. ભોજન માટે તેણે પોતાના ઉદરને જ પાત્ર બનાવ્યું છે. અજિનમાં જે રીતે શુદ્ધ-અશુદ્ધ જે પણ નાખવામાં આવે, બધું જ ભર્મ થઈ જાય છે. તે જ પ્રમાણે તે જિતેન્દ્રિય મુનિ જે કાંઈ પણ ખાઈ લે તે ભર્મ થઈ જાય છે. તેને કોઈ ધોષ લાગતો નથી. ॥ ૪૫ ॥

અજિન ક્યાંક પ્રગટ થાય છે, ક્યાંક અપ્રગટ હોય . છે તથા તેની ઉપાસના પણ કરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે સાધુ ક્યાંક તો પોતાને ગુપ્ત રાખે છે અને ક્યાંક પ્રગટ કરે છે. કલ્યાણ ઈચ્છનારા લોકો માટે તેઓ ઉપાસ્ય પણ હોય છે. અજિનની જેમ તેઓ સર્વભક્તિ છે. (આવા મહાપુરુષ સાધુ ભોજન વગેરે આપનારના ભૂતકણનાં અને ભવિષ્યનાં અમંગળોને નષ્ટ કરી દે છે. (આવા પવિત્રાત્મા સાધુ-મહાત્મા તો અન્ય લોકોને પવિત્ર કરવા માટે જ લિખા (ભોજન) સ્વીકાર કરે છે.) ॥ ૪૬ ॥

અજિન બધાં જ લાકડાંમાં વ્યાપ્ત છે. જે આકાશનું લાકડું હોય છે, તે જ આકારમાં અજિન દેખાય છે. તે જ પ્રમાણે પોતાની માયાથી બનેલા સત-અસત (વક્ત-અવ્યક્ત) બધાં જ ચરાચર પ્રાણીઓમાં પ્રવિષ્ટ થઈને એક જ આત્મા તે તે રૂપમાં દેખાય છે. ॥ ૪૭ ॥

विसर्गाद्याः स्मशानान्ता भावा देहस्य नात्मनः ।
कुलानामिव चन्द्रस्य कालेनाव्यक्तवर्त्मना^१ ॥ ४८ ॥

कालेन ह्योघवेगेन भूतानां प्रभवाप्ययौ ।
नित्यावपि न दश्येते आत्मनोऽनेर्यथार्चिष्ठाम् ॥ ४९ ॥

गुणैर्गुणानुपादते पथाकालं^२ विमुच्यति ।
न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गां ईव गोपतिः ॥ ५० ॥

भूध्यते स्वे न भेदेन व्यक्तिस्थ ईव तद्गतः ।
लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा चावस्थितोऽर्कवत् ॥ ५१ ॥

नातिस्नेहः प्रसक्तो वा कर्तव्यः कवापि केनचित् ।
कुर्वन् विनहेत सन्तापं कपोत ईव दीनधीः ॥ ५२ ॥

कपोतः कश्चनारम्भे कृतनीडो वनस्पतौ ।
कुपोत्या भार्यया सार्थमुवास कतिचित् समाः ॥ ५३ ॥

कपोतौ स्नेहगुणितहृदयौ गृहधर्मिणौ ।
दृष्टि दृष्ट्याऽमङ्गेन बुद्धिं बुद्ध्या विवन्धतुः ॥ ५४ ॥

(हवे चन्द्रमानु दृष्टांत बे श्लोकमां कहे छे—)
कालना वेगना प्रभावथी चन्द्रमानी कणा घटे-वधे छे,
ते ज प्रमाणे शरीरनी उत्पत्तिथी लहरे मृत्यु सुधी
अवस्थाओ अव्यक्त काण-गतिना प्रभावथी बदलाती रहे
छे, जेनो आत्मा साथे कोई संबंध होतो नथी. जे रीते
अजिनी ज्वाणाओ अजिनमाथी नीकणीने नश थती रहे
छे, परंतु देखाती नथी; ते ज प्रमाणे कालना प्रयंड
देवगथी तमाम प्राणीओनां उत्पत्ति-मृत्यु सदा थतां ज
रहे छे, परंतु ते देखातां नथी. ॥ ४८-४९ ॥

(सूर्यना दृष्टांत द्वारा बे श्लोकमां कहे छे—) जे
रीते (गोपतिः) सूर्य पोताना उक्तशोधी पथासमये जग
जेवे छे अने तेने वरसावी हे छे, परंतु तेमां क्यांप
सूर्य आसक्त थतो नथी, ते ज प्रमाणे योगीओ ग्रहण
करवामां अने आपवामां क्यांप पक्ष आसक्त थवुं जोઈओ
नही. ॥ ५० ॥

सूर्य तो एक ज छे, परंतु गल-आचल उपाधिओना
बेदथी अलग-अलग देखाय छे, ते ज प्रमाणे आत्मा
एक छे, परंतु स्थूलबुद्धिवाणा लोकोमां परिच्छिन्नतानी
आवनाने कारणे एक ज आत्मानी सत्तानो बोध थतो
नथी. तेथी सूर्यना दृष्टांत द्वारा फूटस्थ आत्माने अप्यंड
समझवो जोઈओ. ॥ ५१ ॥

(हवे कबूतरनु उदाहरण आपे छे—) राजन्! क्यांप
कोईनी पक्ष साथे विशेष स्नेह अथवा आसक्ति करवी
जोઈओ नही, अन्यथा तेने कबूतरनी जेम रांक बनीने
अत्यंत हुँजी थवुं पडे छे. ॥ ५२ ॥

राजन्! कोई जंगलमां एक कबूतर रहेतुं छतुं.
तेथे एक वृक्ष उपर पोतानो माणो बनावो हतो.
पोतानी मादा कबूतरी साथे ते घङ्गां वर्षो सुधी ते ज
माणामां रहो. ते पुगल कबूतरोना हृदयमां अविरत
एक-बीजा माटेना स्नेहमां वृद्धि थती रहेती हती. ते
गृहस्थर्ममां एटला आसक्त थई गया हता के तेमहो
एक-बीजनी दृष्टिथी दृष्टि, अंगथी अंग अने बुद्धिथी
बुद्धिने बांधी राख्यां हतां. ॥ ५३-५४ ॥

१. कालेनाव्यक्तमूर्तिना । २. पथाकाले ।

શયાસનાટનસ્થાનવાર્તાકીડાશનાદિકમ् ।
મિથુનીભૂય વિલખ્યૌ ચેરતુર્વનરાજિષુ ॥ ૫૫ ॥

યં યં વાઙ્છિતિ સા રાજં સ્તર્પયન્યનુકમ્પિતા ।
તં તં સમનયત્ત કામં કૃચ્છેણાયંજિતેન્દ્રિય: ॥ ૫૬ ॥

કપોતી પ્રથમં ગર્ભ ગૃહની કાલ આગતે ।
અહૃતાનિ સુધુવે નીરે સ્વપત્ય: સત્ત્રિધૌ સત્તી ॥ ૫૭ ॥

તેષુ કાલે વ્યજાયન્ત રચિતાવયવા હરે: ।
શક્તિસ્મિદુર્વિભાવ્યાલિઃ કોમલાજ્ઞતનૂરૂહા: ॥ ૫૮ ॥

પ્રજા: પુપુષ્તુ: ગ્રીતૌ દમ્પતી પુત્રવત્સલૌ ।
શૃષ્ટવન્તૌ કૂજિતં તાસાં નિર્વૃતૌ કલભાષિતૈ: ॥ ૫૯ ॥

તાસાં પતત્રૈ: સુસ્પર્શો: કૂજિતૈમુંધચેષ્ટિતૈ: ।
પ્રત્યુદ્ગમૈરદીનાનાં પિતરૌ મુદમાપતુ: ॥ ૬૦ ॥

સ્નેહાનુભદ્ધહૃદયાવન્યોન્યં વિષણુમાયયા ।
વિમોહિતૌ દીનધિયૌ શિશૂન્ પુપુષ્તુ: પ્રજા: ॥ ૬૧ ॥

એકદા જગ્મતુસ્તાસામગ્રાર્થ તૌ કુટુમ્બિનૌ ।
પરિત: કાનને તસ્મિન્નર્થિનૌ ચેરતુશ્વિરમ્ ॥ ૬૨ ॥

દેષ્ટ્વા તાંલ્યુભ્યક્ત: કશ્યદ્યદ્યદ્યાતો વનેયરઃ ।
જગ્યુહે જાલમાત્ત્ય ચરત: સ્વાલ્યાન્તિકે ॥ ૬૩ ॥

કપોતશ કપોતી ચ પ્રજાપોષે^૨ સદીત્સુકૌ ।
ગતૌ^૩ પોષણમાદાય સ્વનીડમુપજગ્મતુ: ॥ ૬૪ ॥

કપોતી સ્વાત્મજ્ઞાન્ વીક્ષ્ય બાલકાજ્ઞાલસંવૃતાન્ ।
તાનસ્યધાવત્ત કોશાન્તી કોશાતો ભૃશદુઃખિતા ॥ ૬૫ ॥

તેમને એક-બીજા પર એટલો વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો
કે તેઓ નિઃશંક થઈને ત્યાંની વૃક્ષલતામાં એકસાથે સૂઈ જતા,
બેસતા, હરતા-ફરતા, વાતથીત કરતા, રમતા અને ખાતા-
પીતા હતા. ॥ ૫૫ ॥

રાજન! કબૂતરી ઉપર કબૂતરનો એટલો પ્રેમ હતો કે તે
જે કાંઈ હથુંની, કબૂતર ભારે કાટ ઉડાવીને તેની કામના પૂરી
કરતો હતો. તે કબૂતરી પણ કબૂતરને પોતાના સુંદર ભાવોથી
ખૂશ રાખતી હતી. ॥ ૫૬ ॥

સમય આવ્યે કબૂતરીને પ્રથમ ગર્ભ રહ્યો. તેણે તેના
પતિની સમક્ષ જ રહીને માળામાં ઠંડા મૂક્યાં. ભગવાનની
અચિન્ત્ય શક્તિથી પથાસમય તે ઠંડા ફૂટી ગયાં અને ઠંડામાંથી
અવયવોવાળાં અત્યંત કોમળ બચ્ચાં નીકળ્યાં. ॥ ૫૭-૫૮ ॥

હવે તે કબૂતર-કબૂતરીની આંખો પોતાના બચ્ચાં ઉપર
મંડાઈ રહી. તેઓ ખૂબ જ પ્રેમથી તેમના બચ્ચાંનું લાલન-
પાલન, લાડ-પ્રેમ કરતાં અને તેમની અસ્પષ્ટ મધુર બોલી અને
કાલાં-કાલાં ભાષણોથી આનંદમજૂન થઈ જતાં. ॥ ૫૯ ॥

આ પ્રમાણે આનંદમાં ડુબીને તેમનાં સુકોમળ પોછાઓને
સ્પર્શ કરતા. તેમનો કલરવ અને મુગ્ધ ચેષ્ટાઓને જોઈ-જોઈને
તેમને અત્યંત આનંદ આવતો હતો. જ્યારે તેઓ ઊછળી-
ઊછળીને પોતાના મા-બાપની પાસે દોડી આવતાં ત્યારે આ
બન્ને ખૂબ આનંદિત થઈ જતાં. ॥ ૬૦ ॥

રાજન! આ પ્રમાણે તે કબૂતર અને કબૂતરી ભગવાનની
માયાથી મોહિત થઈ રહ્યાં હતાં. તેમનું હૈયું એક-બીજાના
સ્નેહપાશથી બંધાયેલું હતું. તે રંકબુદ્ધિવાળું કબૂતર-દંપતી
પોતાનાં નાનાં-નાનાં બચ્ચાંના પાલન-પોષણમાં એટલું વ્યત્ર
થઈ ગયું કે, તેમને દિવસ કે દુનિયા, લોક-પરલોકનું પણ સ્મરણ
રહ્યું નહીં. ॥ ૬૧ ॥

એક દિવસ બન્ને નર-માદા પોતાનાં બચ્ચાં માટે દાઢા
લાવવા જંગલમાં ગયેલાં હતાં. કેમકે, હવે તેમનો પરિવાર મોટો
થઈ ગયો હતો. તેઓ દાઢા માટે લાંબો સમય જંગલમાં ફરતાં
રહ્યાં. ॥ ૬૨ ॥

આ બાજુ એક શિકારી ફરતો-ફરતો સંયોગવશ તેમના
માળા તરફ આવી ચઢ્યો. તેણે જોયું કે માળાની આજુબાજુ
કબૂતરનાં બચ્ચાં ઊછળી રહ્યાં છે. તેણે જાળ નાંખીને બચ્ચાને
પકડી લીધાં. ॥ ૬૩ ॥

કબૂતર-કબૂતરી બચ્ચાને ખવડાવવા-પિવડાવવા માટે
હંમેશાં ઉત્સુક રહેતાં હતાં. હવે તેઓ દાઢા લઈને પોતાના
માળા પાસે આવ્યાં. કબૂતરીએ જોયું કે તેનાં નાનાં-નાનાં
બચ્ચાં, તેના ફદ્યના ટુકડા તો શિકારીની જાળમાં ફસાયેલાં છે
અને દુઃખથી ચીસો પાડી રહ્યાં છે. તેમને આવી સ્થિતિમાં જોઈને
કબૂતરીના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. તે રડતી, ચીસો પાડતી તેમની
પાસે દોડી ગઈ. ॥ ૬૪-૬૫ ॥

૧. રાજનાય્યમનુકમ્પિતા । ૨. પ્રજાપોષણસોલ્સુકૌ । ૩. પ્રજાપોષણ ।

साऽसकृत्स्नेहगुणिता दीनचित्ताऽज्ञमापया ।
स्वयं चाबध्यत शिचा बद्धान् पश्यन्त्यपस्मृतिः ॥ ६६॥

क्षोतश्चात्मज्ञन् बद्धानात्मनोऽप्यधिकान् प्रियान् ।
भार्या चात्मसमां दीनो^१ विलबापातिद्वःभितः ॥ ६७॥

अहो मे पश्यतापायमल्पपुष्पस्य दुर्मतेः ।
अतुमस्याकृतार्थस्य गृहस्त्रैवर्जिको हतः ॥ ६८॥

अनुरुपानुकूला च यस्य मे पतिदेवता ।
शून्ये गृहे मां सन्त्यज्य पुत्रैः स्वर्याति साधुभिः ॥ ६९॥

सोऽहं शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रजः ।
जिज्ञविषे क्षमर्थं वा विधुरो दुःखज्ञवितः ॥ ७०॥

तांस्तथैवावृताञ्छिजिभर्मृत्युग्रस्तान् विचेष्टतः ।
स्वयं च कृपणः शिक्षु पश्यन्त्यबुधोऽपतत् ॥ ७१॥

तं लभ्या लुभ्यकः कूरः क्षोतं गृहमेविनम् ।
क्षोतकान् क्षोतीं च सिद्धार्थः प्रययौ गृहम् ॥ ७२॥

ओर्वं कुटुम्बयशान्तात्मा द्वन्द्वारामः पतित्रिवत् ।
पुण्ड्रान् कुटुम्बं कृपाङ्गाः सानुभन्धोऽवसीदति ॥ ७३॥

यः प्राप्य मानुषं लोकं मुक्तिद्वारमपावृतम् ।
गृहेषु घगवत् सक्तस्तमारुढर्युतं विदुः ॥ ७४॥

बगवाननी मायाथी तेनु चित्त अत्यंत दीन-द्वःभी थृ
र्खुं हतुं तेनी स्मृति चाली गई अने स्नेहपाशमां जकड़ायेली
होवाथी अने पोतानां बच्यां ज्ञानमां इसायेलां जोहीने ते पोते
पश्च जहीने ज्ञानमां इसाई गई ॥ ६६ ॥

हवे क्षबूतरे जोयुं के मारा प्राणाथी पश्च प्रिय बच्यां
ज्ञानमां इसाई गयां अने मारी प्राणप्रिय पत्नी पश्च ते ज
दशाने प्राप्त थृ, त्यारे ते अत्यंत द्वःभी थृहीने विलाप करवा
लायो. भरेखर, ते समये तेनी दशा अत्यंत दयाजनक
हती ॥ ६७ ॥

ते विचार करवा लायो— 'हुं अल्पाग्नियो छुं, मंदबुद्धि
छुं. अरे... रे! मारुं तो सत्यानाश थृ गयुं. जुओ तो खरा, न
मने हज्ज त्रुप्ति थृ अने न मारी तुण्डाओ पूरी थृ. त्या
सुधीमां तो मारा धर्म, अर्थ अने डामनुं मूण एवो मारो
गृहस्थाश्रम ज नष्ट थृ गयो ॥ ६८ ॥

अरे! मारी प्राणप्रिय पत्नी मने ज पोतानो ईश्वरेव
समजती हती, मारी दरेक वात मानती हती, मारा ईश्वरे
नायती हती, ते बधी रीते मारे योग्य हती. आजे ते मने सूना
घरमां छोड़ीने अमारा सीधा-सादा निष्कप्त बच्यांनी साथे
स्वर्ग सिधावी रही छे ॥ ६८ ॥

मारां बच्यां भरी गयां. मारी पत्नी जही रही छे. मारुं
हवे संसारमां शुं काम छे? मुझ गरीबनुं आ विधुर श्वन
दुःखमय ज छे. हवे हुं आ सूना घरमां कोना माटे ज्ञुं?"
राजन्! क्षबूतरनां बच्यां ज्ञानमां इसाईने तरहडी रव्वा हतां
अने स्पष्ट देखाई रहुं हतुं के तेओ मोतना मुखमां छे, परंतु
ते मूर्खं क्षबूतर आ बधुं जोवा छितां पश्च विवेक भूलीने ते स्वयं
पश्च ज्ञानी-जोहीने ज्ञानमां कूदी पड्यो ॥ ७०-७१ ॥

राजन्! ते पारधी वक्षो ज कूर हतो. संसारमां आसक्त
क्षबूतर, क्षबूतरी अने तेमनां बच्यां मणी ज्ञानाथी ते वक्षो राज
धयो. तेशो ज्ञान्युं के 'मारुं काम थृ गयुं' अने ते तेमने लहीने
चालवा मांडयो ॥ ७२ ॥

आनो सारांश ए छे के, आ ग्रकारे जे गृहस्थ विषयोमां
ज सुख शोधतो करे छे अने जेनुं चित्त चंचल बनेलुं छे, ते
पोतानां परिवारना भरणा-पोषणमां व्यस्त रहीने क्षबूतर-
दंपतीनी जेम परिवार सहित हुःभी याय छे ॥ ७३ ॥

ते माटे, जे आ मनुष्यशरीर मण्युं छे, ते मुक्तिनुं खुल्लुं
द्वार ज छे. तेने प्राप्त करीने पश्च जे मनुष्य आत्मकल्याण माटे
प्रयत्न करतो नथी अने घर-परिवारमां क्षबूतर-दंपतीनी जेम
आसक्त रहे छे ते मनुष्य उन्नत पदने प्राप्त करीने पश्च पुनः
नीचे पडेलो ज मानवो. शास्त्रनी भाषामां ते 'आऽदृश्यत'
छे ॥ ७४ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां ओकादशस्कन्दे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
अग्नियारम्भा स्कंध-अंतर्गत सातमो अध्याय समाप्त.

—★—

આઠમો અદ્યાત્મ

૬

અવધૂત-ઉપાખ્યાન - અજગરથી માંડીને પિંગળા સુધીના નવ ગુરુઓની કથા

બ્રાહ્મજ્ઞ ઉવાચ

સુખમૈન્દ્રિયકું રાજનું સ્વર્ગે નરક એવ ચ ।
દેહિનાં યદ્ય યથા દુઃખં તસ્માતેચ્છેત તદ્ય બુધઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રાસં સુમૃદ્ધં વિરસં મહાનાં સ્તોકમેવ વા ।
યદૃચ્છયૈવાપતિં ગ્રસેદાજગરોડક્ષિયઃ ॥ ૨ ॥

શયીતાહાનિ ભૂરીણિ નિરાહારોડનુપક્રમઃ ।
યદિ નોપનમેદ્ય ગ્રાસો મહાહિરિવ હિષ્ટભુક્ ॥ ૩ ॥

ઓજઃ સહોભલયુતં બિજ્જદ્ય દેહમકર્મક્રમ ।
શયાનો વીતનિદ્રશ નેહેતેન્દ્રિયવાનપિ ॥ ૪ ॥

મુનિઃ પ્રસન્નગમ્ભીરો દુર્વિંગાહ્યો દુરત્યયઃ ।
અનન્તપારો હ્યક્ષોભ્યઃ સ્તિમિતોદ ઈવાર્ણીવઃ ॥ ૫ ॥

સમૃદ્ધકામો હીનો વા નારાયણપરો મુનિઃ ।
નોત્તસ્પેત ન શુધ્યેત સરિદ્ધિરિવ સાગરઃ ॥ ૬ ॥

દૃષ્ટવા સ્ત્રીયં દેવમાયાં તદ્વાવૈરજિતેન્દ્રિયઃ ।
પ્રલોમિતઃ પતત્યન્યે તમસ્યગનૌ પતજીવત્ ॥ ૭ ॥

યોધુદ્ધિરણ્યાભરણામ્ભરાદિ-
દ્વયેષુ માયારચિતેષુ મૂઢઃ ।
પ્રલોમિતાત્મા હૃપભોગબુદ્ધ્યા
પતજીવત્શરયતિ નષ્ટદિષ્ટઃ ॥ ૮ ॥

અવધૂત દત્તાત્રેયજી કહે છે - હે રાજન! ઈન્દ્રિયોનું સુખ જેવું સ્વર્ગમાં હોય છે તેવું નરકમાં પણ છે. જેમ પ્રયત્ન કર્યા વિના દુઃખ આવે છે, એ પ્રમાણે સુખ પણ આવે છે. તેથી બુદ્ધિમાન લોકોએ તેની ઈચ્છા ન કરવી જોઈએ. ॥ ૧ ॥

(અજગરનું દાયાત્રાંત આપીને ત્રણ શ્વોકોમાં કહે છે -) યોગીએ આપમેળો જે ભોજન મળી જાય તે ખાઈને સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ. તે ભોજન ચાહે મધુર હોય, ચાહે રસહીન હોય, ચાહે ઓછું હોય કે વધારે. અજગરની જેમ જીવન-નિર્વાહ કરી લે અને ઉદાસીન રહે. ॥ ૨ ॥

જો ઘણા દિવસો સુધી ભોજન ન મળે તો પણ તેના માટે કોઈ પ્રયત્ન ન કરે. પ્રારથ્યનું કાર્ય માનીને અજગરની જેમ પડ્યો રહે. ॥ ૩ ॥

મનોબળ, ઈન્દ્રિયબળ, શારીરિક બળ-આ ત્રણે બળ હોવા છતાં પણ અને ઈન્દ્રિયોમાં કાર્ય કરવાની કામતા હોવા છતાં પણ જાણે સૂતો હોય એમ પડી રહે અર્થાત્ સંસારની જંગટમાં ન પડે. ॥ ૪ ॥

(સમુદ્રના દાયાત્રાંત દ્વારા બે શ્વોકોમાં કહે છે-) મુનિએ સમુદ્રની જેમ પ્રસન્ન અને ગંભીર રહેવું જોઈએ. તેનો અંદરનો ભાવ સમજું ન શકાય તેવો ગૂઢ, ઉલ્લંઘન ન થાય તેવો અગ્નાધ અને પ્રભાવશાળી હોવો જોઈએ. તેને કામ-કોષ વગેરે શત્રુઓ વિચાલિત કરી શકતા નથી. અચળ, પ્રશાંત સાગરની જેમ શાશ્વત રહેનારી શાંતિ તેમાં અખંડ રહે છે. ॥ ૫ ॥

સમુદ્રમાં નદીઓનું પાણી આવે છે તો પણ તે તેની મર્યાદા ઓળંગતો નથી. અને પાણી ન આવે તો તે સુકાઈ પણ જતો નથી. તે જ પ્રમાણે મુનિએ પણ સમૃદ્ધિથી હરખાવું નહિ અને સમૃદ્ધિન રહે તો શોક ન કરવો. મુનિએ બન્ને અવસ્થામાં સમુદ્રની જેમ એક સરખું રહેવું. ॥ ૬ ॥

(હવે પતંગિયાનું દાયાત્રાંત બે શ્વોક દ્વારા આપે છે-) જે રીતે પતંગિયું મોહવશ અગ્નિમાં બળી મરે છે, તે જ રીતે અજિતેન્દ્રિય વ્યક્તિ દેવમાયારૂપી સ્ત્રીને જોઈને તેના મોહમાં કસાઈને અંધકારમય ધોર નરકમાં પડે છે. ॥ ૭ ॥

કંચન, કામિની, આભૂષણ, વસ્ત્રાદિ જેટલાં પણ દ્રવ્યો છે તે બધાં માયાથી બનેલાં છે. મૂઢબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય ઉપભોગબુદ્ધિથી તેમનામાં આસક્ત ચઈને પોતાનો વિવેક ગુમાવી બેસે છે અને પેલા પતંગિયાની જેમ સ્વયં તેમાં જઈને પોતાનો નાશ કરી બેસે છે. ॥ ૮ ॥

स्तोऽ स्तोऽ ग्रसेद् ग्रासं देहो वर्तते यावता ।
गुहानहिंसत्तातिष्ठेद् वृत्तिं माधुकरीं मुनिः ॥८॥

आशुभ्यश्च महद्भ्यश्च शास्त्रेभ्यः कुशलो नरः ।
सर्वतः सारमादधात् पुष्पेभ्य ईव षट्पदः ॥९॥

सायन्तनं शस्तनं वा न सङ्गृहीत भिक्षितम् ।
पाणिपात्रोदरामत्रो भक्षिकेव न सङ्ग्रही ॥११॥

सायन्तनं शस्तनं वा न सङ्गृहीत भिक्षुकः ।
भक्षिका ईव सङ्गृहीन् सह तेन विनश्यति ॥१२॥

पदापि पुवतीं भिक्षुर्न् स्पृशेद् दारवीभपि ।
स्पृशन् करीव बध्येत करिष्या अजसक्तः ॥१३॥

नापिगच्छेत् स्त्रियं प्राजः कर्तियन्मृत्युमात्मनः ।
अलाधिकैः स इन्येत गच्छेन्यैर्गच्छे यथा ॥१४॥

न^१ देयं नोपभोग्यं च लुभ्येद्यद्दुःखसञ्चितम् ।
भुक्ते तदपि तत्यान्यो मधुहेवार्थविन्मधु ॥१५॥

(हवे अमर अने मधुमक्षिकानुं दृष्टांत आपे छे-) अमर जे रीते जुदी जुदी जग्याए जह जुदी-जुदी जातनां पुण्यो उपरथी पुण्योनो रस ग्रहण करे छे ते ज रीते मननशील मुनि थोड़ु-थोड़ु अन्न माधुकरी वृत्तिथी अनेक घरेथी लावे। आम करवाथी शरीरनो निर्वाह पश्च थह जाय छे अने आपवामां कोइने क्लेश पश्च थतो नथी. ॥८॥

वणी, जे रीते अमर नानां-मोटां सर्व पुण्योनो सार ग्रहण करे छे, ते ज प्रमाणे कुशल मनुष्ये नानां-मोटां शास्त्रोनुं सारतत्त्व ग्रहण करवुं. (विवाद न करवो.) ॥९॥

(हवे मधुमक्षिकानुं उदारण आपे छे-) वणी, मुनिए लिखानुं अन्न सांजना भोजन माटे अथवा बीजा दिवस माटे बचावीने न राखतां पोताना छाथरुपी पात्रमां सच्चवाय तेटबुं ज अन्न लेवुं अने तेना संग्रह माटे कक्ता पेटरुपी पात्र राखवुं. कारणा के, उद२-पोषणाथी अधिक संग्रह करनार भधमाखीनी जेम मुनिनुं छवन पश्च जोभमां मुकाई जाय छे. आवुं समज्ञने संन्यासीए कोई पश्च प्रकारनो संग्रह करवो नहि. ॥११-१२॥

(हवे छाथीनुं बे श्लोकोमां दृष्टांत आपतां भगवान दृतारेयज्ञ कहे छे-) छाथी पासेथी ज स्पर्शसुखनी लालसाना त्यागनो बोध लीयो. संन्यासीओ सावधान रही लाकडाथी बनावेली स्त्रीनी पूतलीने पगथी पश्च स्पर्श न करवो. अन्यथा छाथडीमां आसक्त छाथी जे रीते बंधाई जाय छे.* तेम ते पश्च बंधनमां आवी जाय छे. ॥१३॥

विवेकी पुरुषे स्त्री के जे पोताना ज मृत्युनुं कदाच आरण बनी शके छे - तेनी सभीप न जवुं जोईओ. केमके, छाथडीमां आसक्त छाथी बीजा बणवान छाथी द्वारा मराई जाय छे, ते ज प्रमाणे ते पश्च मृत्युनो शिकार बनी शके छे. ॥१४॥

(हवे मधु लुटनारा लालचुना दृष्टांत द्वारा बे श्लोकोमां कहे छे के-) लोभी मनुष्य न तो कोइने आपे छे अने न उपबोग पश्च करे छे. तेनी संपत्तिने बीजो ज कोईक बोगवे छे. जेमके मधु काढवावाणा पासे 'मधु छु' ऐवी भबर पडतां तेनी पासेथी युक्तिपूर्वक ते लह लेवामां आवे छे अने ते स्वयं तेना उपबोगधी वंचित रही जाय छे. ॥१५॥

१. नो ।

* दानपथा एक ज कमण्णी गंधमां आसक्त गयेलो अमर जेम रात्रिना समये तेमां बंध थह जवामी नष्ट थह जाय छे, ते ज प्रमाणे अवाहनासनाथी एक ज गृहस्थानुं अन्न आवाथी मुनि तेना सांभारिक मोहमां इसाईने नष्ट थह जरो.

* छाथीने पकडना भाटे चासनां तक्षण्यांथी ढकायेला खाद्यां अमर शगणनी छाथडी उभी करवामां आवे छे. तेने जोईने छाथी त्यां जाय छे अने भाडामां पश्चिने क्षाई जाय छे.

સુહુઃખોપાજીતૈવિજીતરાશાસાનાં ગૃહાશિષઃ ।
મધુહેવાગતો ભુડુક્તે પતિવે ગૃહમેધિનામ् ॥ ૧૬ ॥

ગ્રામ્યગીતં ન શૃષ્ટાદ્ય પતિવ્રનચરઃ કૃવચિત્ ।
શિક્ષેત હરિણાદ્ય બદ્વાન્મૃગયોર્ગીતમોહિતાત् ॥ ૧૭ ॥

નૃત્યવાદિત્રગીતાનિ જુધન્ ગ્રામ્યાણિ યોધિતામ् ।
આસાં કીડનકો વશ્ય ઋષ્યશ્વરો મૃગીસુતઃ ॥ ૧૮ ॥

જિહ્વાડતિપ્રમાથિન્યા જનો રસવિમોહિતઃ ।
મૃત્યુમૃદ્યત્યસદ્યબુદ્ધિમીનસ્તુ બડિશૈર્યથા ॥ ૧૯ ॥

ઈન્દ્રિયાણિ જ્યન્યાશુ નિરાહારા મનીષિણઃ ।
વર્જયિત્વા તુ રસાં તસ્તિરશસ્ય વર્ધતે ॥ ૨૦ ॥

તાવજિજીતેન્દ્રિયો ન સ્યાદ્વિજિતાન્યેન્દ્રિયઃ પુમાન् ।
ન જ્યેદ્ય રસાં પાવજિજિતં સર્વ જિતે રસે ॥ ૨૧ ॥

પિઙ્ગલા નામ વેશ્યાડસીદ્ય વિદેહનગરે પુરા ।
તસ્યા મે શિક્ષિતં ડિન્દ્રિયનિભોધ નૃપનાનન ॥ ૨૨ ॥

સા સ્વેરિષ્યેકદા કાન્તં સંકૃત ઉપનેષ્યતી ।
અભૂત્ કાલે બહિર્દ્વારિ બિભ્રતી રૂપમુત્તમમ् ॥ ૨૩ ॥

માર્ગ આગચ્છતો વીક્ષ્ય પુરુષાન્ પુરુષર્થમ् ।
તાગચુક્દાન્ વિતવતઃ કાન્તાન્ મેનેર્થકામુકા ॥ ૨૪ ॥

તમે જુઓ છો કે, મધમાખીઓનું બેગું કરેલું મધ તે બોગવે તે પહેલાં જ મધ લુંટનારો લઈ જાય છે; તે જ પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ બહુ મહેનતે મેળવેલા પદાર્થોને (જેનાથી તેઓ સુખ બોગવવાની અભિલાષા રાખે છે) તેમનાથી પહેલાં સંન્યાસીઓ અને બ્રહ્મચારીઓ બોગવે છે. કારણ કે, ગૃહસ્થો પ્રથમ અતિથિ-અભ્યાગતોને બોજન કરાવીને પછી સ્વયં બોજન કરે છે. ॥ ૧૬ ॥

મે હરણથી એ બોધ લીધો કે જંગલમાં રહેતા સંન્યાસીએ ક્યારેય સાંસારિક વિષયનાં ગીત ન સાંભળવાં. તેણે એ બોધ હરણ પાસેથી ગ્રહણ કરવો, જે શિકારીનાં મધુર ગીતોમાં મોહિત થઈને પકડાઈ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

આપ એ વાત જાણો છો કે, હરણીના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા ઋષ્યશ્રુંગ મુનિ સ્ત્રીઓનાં નાચ-ગાન વગેરે જોઈ - સાંભળીને તેમનામાં આસક્ત થઈ ગયા અને તે સ્ત્રીઓના હાથની કઠપૂતળી બની ગયા! ॥ ૧૮ ॥

(હવે હું તમને માછલીનો ઉપદેશ કહું છું -) જેમ માછલી કાંટામાં રહેલા માંસના ટુકડાના લોભમાં પોતાના પ્રાણ ગુમાવે છે, તે જ પ્રમાણે સ્વાદવેલા દુર્બુદ્ધ મનુષ્યો પણ મનને વલોવીને વ્યાકુળ કરનારી પોતાની જીબના વશમાં થઈ જાય છે અને મરાઈ જાય છે. ॥ ૧૯ ॥

૩ કેટલાક વિવેકી પુરુષ ઉપવાસ અને બોજનનો ત્યાગ કરીને બીજી ઈન્દ્રિયો ઉપર તો ખૂબ ત્વરાથી વિજય મેળવી લે છે, પરંતુ તેનાથી તેમની રસનેન્દ્રિય વશમાં થતી નથી. તે તો બોજન છોડી દેવાથી વધારે પ્રબળ બની જાય છે. ॥ ૨૦ ॥

બીજી બધી ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ પ્રાપ્ત કરી લેવા છતાં ત્યાં સુધી મનુષ્ય જિતેન્દ્રિય નથી થઈ શકતો જ્યાં સુધી તે રસનેન્દ્રિયને પોતાના વશમાં નથી કરી લેતો. અને જો તેણે રસનેન્દ્રિયને વશમાં કરી લીધો, પછી તો બધી ઈન્દ્રિયો તેના વશમાં થઈ ગઈ સમજો. ॥ ૨૧ ॥

હે રાજન્! પ્રાચીન સમયની વાત છે. વિદેહનગરી મિથિલામાં એક વેશ્યા રહેતી હતી. તેનું નામ પિંગલા હતું. મે તેની પાસેથી જે બોધ ગ્રહણ કર્યો તે હું તમને સંભળાતું છું. સાવધાન થઈને સાંભળો. ॥ ૨૨ ॥

તે વેશ્યા સ્વેચ્છાચારિણી તો હતી જ અને રૂપાળી પણ હતી. એક દિવસ કોઈ પુરુષને પોતાના સ્થાને લાવવા માટે ખૂબ બની-ઠનીને, ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂપણથી સંજી-ધજીને ઘણીવાર સુધી પોતાના ધરના દરવાજા પર ઊભી રહી. ॥ ૨૩ ॥

હે શ્રેષ્ઠ પુરુષ! તેને ધનની કામના હતી તેથી તે અર્થલોલુપ સ્ત્રી કોઈ પણ પુરુષને તે તરફ આવતો જોઈને એવું જ વિચારતી હતી કે ‘આ પેસાદાર છે, મને પેસા આપીને ઉપભોગ કરવા માટે જ આવી રહ્યો છે.’ ॥ ૨૪ ॥

आगतेष्यपयातेषु सा सङ्केतोपञ्चिनी ।
अथन्योवितवान् कोऽपि मामुपैष्यति भूरिदः ॥ २५ ॥

ऐवं हुराशया ध्वस्तनिद्रा द्वार्यवलभ्यती ।
निर्गच्छन्ती प्रविशती निशीथं समपद्यत ॥ २६ ॥

तस्या विताशया शुध्यद्वक्त्राया दीनचेतसः ।
निर्वेदः परमो ज्ञेये चिन्ताहेतुः सुखावहः ॥ २७ ॥

तस्याऽनिर्विष्णुचिताया गीतं शृणु यथा मम ।
निर्वेद आशापाशानां पुरुषस्य यथा ह्यसिः ॥ २८ ॥

न विज्ञाज्ञातनिर्वेदो देहबन्धं जिहासति ।
यथाऽविश्वानरहितो मनुजो ममतां नृप ॥ २९ ॥

प्रियवाच

अहो मे भोहविततिं पश्यताविजितात्मनः ।
या कान्ताहसतः कामं कामये येन बालिशा ॥ ३० ॥

सन्तं सभीपे रमणं रतिप्रदं
वितप्रदं नित्यमिमं विडाय ।
अकामदं हुःअभ्याधिशोक-
भोहप्रदं तुच्छमहं भजेऽक्षा ॥ ३१ ॥

अहो भयाद्दत्ता परितापितो वृथा
साङ्केत्यवृत्यातिविगर्ववार्तया ।
स्वैश्वान्त्रराह् याऽर्थतृष्णोऽनुशोच्यात्
कीर्तेन वित्तं रतिमात्मनेच्छती ॥ ३२ ॥

ते संकेतथी छवनारी पिंगला पश्चि ज्यारे बीजा पुरुषने
आवतो जोती त्यारे मानी लेती के आ तो मारी पासे ज आवी
रहो छे, मने खूब पैसा आपशे; परंतु ज्यारे त्यांथीते आगल
नीकणी जतो त्यारे अवृं विचारती के हवे तो नक्की कोई बीजो
धनवान् मारी पासे आवशे, जे मने खूब वधारे पैसा
आपशे. ॥ २५ ॥

पिंगलाना चितानी आवी हुराशा वपती ज जती हली,
ते दरवाजा पर घड़ा लांबा समय सुधी निद्रानो त्याग करीने
राह जोती रही. ते क्यारेक अंदर जती तो क्यारेक बहार
आवती, आ रीते मध्यरात्रि वीती गई. ॥ २६ ॥

राजन्! खरेखर आशा अने ते पश्चि धननी आशा
अत्यंत हीन छे. धनवाननी राह जोतां जोतां तेनु मोहुं सुकाई
गयुं, चिता व्याकुण थई गयुं. हवे तेने आ धंधा उपर भारे
वैराग्य थयो. तेमां तेने हुःअभुद्धि थई गई. आ वैराग्य ज तेना
सुखनुं कारण बनी गयो. ॥ २७ ॥

ज्यारे पिंगलाना चितामां आ ग्रकारनी वैराग्यनी
बावना जागृत थई, त्यारे तेना मुखमांथी एक गीत सरी पड़युं
अर्थात् तेना अंतरना जे उद्गार नीकण्या ते हे राजन्! तमने
कहुं छुं, सांभणो. वैराग्य ज आशाहृपी कंदाने कापवावाणुं दढ
शस्त्र छे. वैराग्य विना मनुष्यनां हुःओनी निवृति थती
नथी. ॥ २८ ॥

उय राजन्! जेने वैराग्य थयो नथी, जेने आ जंजटमांथी
कंटाणो - अणागमो थयो नथी अने जे शरीर अने तेना बंधनने
ए रीते कापवा ठुच्छतो नथी, जेम अज्ञानी पुरुष ममताने
छोडवा ठुच्छतो नथी. ॥ २९ ॥

X पिंगलाए आ गीत गायुं - अरे केटला हुःअनी वात छे
के हुं इन्द्रियोना वशमां थई गई! मारी मूर्खता अने मारा
मोहनो विस्तार तो जुओ, के पराया पुरुषने मारो कान्ता-
प्रियतम कहीने तेनी कामना करवा लागी. ॥ ३० ॥

मारो परमप्रियतम शाश्वतरूपे मारी पासे ज छे, ते
परमानंदस्वरूप छे, सुख प्रदान करवावाणो पश्चि ते तथा
बहमीनो पति होवाधी संपत्ति पश्चि आपवावाणो छे. आवा
मारा ज इद्यमां बिराजेला भगवाननी छाजरीमां तेमने
छोडीने जेओ ठुच्छा मुजब भोग संपादन करवामां पश्चि
असमर्थ छे तथा हुःअ, अथ, आधि-व्यापि, शोक अने मोह
उपज्ञानारा छे, ऐवा लोकोनु में सेवन कर्युं; तेथी हुं मूर्ख
छुं. ॥ ३१ ॥

धृषा ज हुःअनी वात छे के में अत्यंत निंदनीय
आश्चर्यिका ऐवो वेश्यावृत्तिनो आश्रय लीयो अने नकामो
पोताना शरीर अने मनने कलेश आप्यो, पीडा पहोंचाडी. मारं
आ शरीर वेचाई गयुं छे. लंपट, लोभी अने निंदनीय
मनुष्योंने तेने भरीदी लीयुं छे अने हुं एटली मूर्ख हुं के आ
ज शरीरथी पैसा अने रति-सुख ठुच्छी रही हुं. मने पिक्कार
छे. ॥ ३२ ॥

१. श्वेतवस्त्रमिनी । २. निशीथ । ३. तथा । ४. आ श्वोकार्प मार्यीन ग्रतमां नथी ।

યદસ્થિભિર્નિર્મિતવંશવંશ-

સ્થૂળાં ત્વચા રોમનષે: પિનદ્રમ् ।
ક્ષરશ્વદ્વારમગારમેતદ્વ
વિષ્ણુત્રપૂર્ણા મહુપૈતિ કાઠન્યા ॥ ૩૩ ॥

વિદેહાનાં પુરે હસ્તિશહમેકૈવ મૂઢ્ધીઃ ।
યાઠન્યમિચ્છન્યસત્યસમાદાત્કામમચ્યુતાત् ॥ ૩૪ ॥

સુહૃત્પ્રેષ્ઠતમો નાથ આત્મા ચાયં શરીરિણામ् ।
તં વિકીયાત્મનૈવાહે રમેઝનેન યથા રમા ॥ ૩૫ ॥

ક્ષયત્પ્રિયં તે વ્યભજન્કામાયે કામદાનરાઃ ।
આદ્યન્તવન્તો ભાર્યાયા દેવા વા કાલવિદ્યુતાઃ ॥ ૩૬ ॥

નૂં મે ભગવાન् પ્રીતો વિષ્ણુ: કેનાપિ કર્મજ્ઞા ।
નિર્વેદોડ્યં દુરાશાયા યન્મે જ્ઞાતઃ સુખાવહઃ ॥ ૩૭ ॥

મૈવં સ્યુર્મન્દ્રભાગ્યાયા: કલેશા નિર્વેદહેતવઃ ।
યેનાનુભન્યં નિર્હિત્ય પુરુષ: શમમૃચ્છતિ ॥ ૩૮ ॥

તેનોપકૃતમાદાય શિરસા ગ્રામ્યસર્જન્તાઃ ।
ત્યક્તવા દુરાશાઃ શરણાં પ્રજામિ તમધીશ્વરમ् ॥ ૩૯ ॥

સન્તુષ્ટા શ્રદ્ધત્યેતદ્વાલાભેન જીવતી ।
વિહશામ્યમુનૈવાહેતમાત્મના રમણેન વૈ ॥ ૪૦ ॥

સંસારકુપે પતિતં વિષયૈર્મુખિતેકણામ् ।
ગ્રસ્તં કાલાહિનાડકત્માનં કોઠન્યસ્ત્રાતુમધીશ્વર: ॥ ૪૧ ॥

આત્મૈવ હ્યાત્મનો ગોમા નિર્વિદૈત યદાડભિલાત્ ।
અપ્રમત્ત ઈં પશ્યેદ્ ગ્રસ્તં કાલાહિના જગત્ ॥ ૪૨ ॥

જેમ વાંસની વળીઓ અને ટેકા આપીને ધર ઉભું કરવામાં આવે છે, તેમ આ શરીરરૂપી ધરમાં લાડકાંની વળીઓ અને ટેકા છે, તથા તેમાં ત્વચા, હૃવાડાં અને નખનું આવરણ છે. આ ધરમાં નવ દરવાજા છે, તેમનામાંથી સતત મળ-મૂત્ર વગેરે જ નીકળતું રહે છે. ખરેખર મારા સિવાય બીજી કઈ સ્ત્રી હશે જે આવા નિંદનીય શરીરને જ પ્રિય માની તેનું સેવન કરશે? ॥ ૩૩ ॥

આમ તો આ વિદેહીઓ - જીવન્મુક્તોની નગરી છે, પરંતુ તેમાં રહેનારી હું સર્વથી મૂર્ખ અને દુષ્ટ છું, કેમકે, એકલી હું જ આત્મસ્વરૂપને અર્પણ કરનારા અવિનાશી અને પરમ પ્રિયતમ પરમાત્માને છોડીને બીજા પુરુષની અભિલાષા કરું છું. ॥ ૩૪ ॥

મારા હૃદયમાં બિરાજતા પ્રભુ પ્રાણીમાત્રના હિતેથી, સુષ્ટું, પ્રિયતમ, સ્વામી અને આત્મા છે. હવે હું મારી જાત આપીને તેમને ખરીદી લઈશ અને એમની સાથે લક્ષ્મીજી જેવો વિહાર કરીશ. ॥ ૩૫ ॥

જેટલા પણ આ કામ અને ભોગ છે અને તે આપનાર ચાહે દેવતા હોય કે મનુષ્ય, તેમજે પોતાની પત્નીનું શું પ્રિય કર્યું છે? અર્થાત્ કોઈ પણ આજ સુધી આ બોગોથી તૃપ્ત થયું નથી. અને આ બધાં વ્યક્તિ અને પદાર્થો આદિ-અંતવાળાં છે અને કાળગ્રસ્ત છે. ॥ ૩૬ ॥

ખરેખર, મારા કોઈ શુભકર્મથી વિષ્ણુ ભગવાન મારા પર પ્રસન્ન છે, તેથી તો દુરાશાથી મને આવો વૈરાગ્ય થયો છે. ખરેખર, આ વૈરાગ્ય મારા માટે સુખકર છે. ॥ ૩૭ ॥

મને દુઃખ થયું, એ જ મારા માટે વૈરાગ્યનું કારણ બની ગયું. તેથી હું ભાગ્યહીન નથી, કારણ કે, વૈરાગ્ય દ્વારા જ મનુષ્ય કર્મબંધનોને કાપીને પરમશાંતિને પામે છે. ॥ ૩૮ ॥

હવે હું ભગવાનના આ ઉપકારનો સાદર મસ્તક જૂકાવીને સ્વીકાર કરું છું અને વિષયભોગોની લાલસા છોડીને તે જ જગદીશ્વરના શરણમાં જાઉ છું. ॥ ૩૯ ॥

હવે મને પ્રારબ્ધ અનુસાર જે મળશે તેનાથી નિર્વાહ કરી લઈશ અને ખૂબ જ સંતોષ અને શ્રદ્ધા સાથે રહીશ. હવે હું બીજા પુરુષ તરફ ન તકાતાં મારા હૃદયેશ્વર, આત્મસ્વરૂપ પ્રભુની સાથે જ વિહાર કરીશ. ॥ ૪૦ ॥

આ જીવ સંસાર-કૂપમાં પડેલો છે. વિષયોએ તેને આંધળો બનાવી દીધો છે. કાળરૂપી અજગરે તેને પોતાના મોઢામાં દબાવી દીધો છે. હવે ભગવાન સિવાય તેની રક્ષા કરવા બીજું કોણ સમર્થ છે? ॥ ૪૧ ॥

જ્યારે જીવ સમસ્ત વિષયોથી વિરક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે તે સ્વયં તેની રક્ષા કરવામાં સક્રમ બને છે. તેથી ખૂબ જ સાવધાની સાથે એ જાણી લેવું જોઈએ કે, સંપૂર્ણ જગત કાળરૂપી અજગરથી ગ્રસ્ત છે. ॥ ૪૨ ॥

ब्राह्मण उवाच १

अेवं व्यवसितमतिर्दुराशां कान्तर्धजाम् ।
छित्योपशममास्थाय शश्यामुपविवेश सा ॥ ४३ ॥

आशा हि परमं हुःभं नैराशयं परमं सुभम् ।
यथा सञ्जित्य कान्ताशां सुखं सुख्याप पिङ्गला ॥ ४४ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहस्यां संहितायां एकादशस्कन्देऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
अग्नियारम्भा कुरु-अंतर्गत आठमो अध्याय समाप्त.

—★—

नवमो अद्याय

अवधूत-उपाख्यान - टिटोडीथी मांडीने भमरी सुधीना सात गुरुओनी कथा

ब्राह्मण उवाच

परिग्रहो हि हुःभाय यद् यत्प्रियतमं नृष्णाम् ।
अनन्तं सुभमाज्ञोति तद् विद्वान् यस्त्वकिञ्चनः ॥ १ ॥

सामिषं कुरु जज्ञुर्बलिनो ये निरामिधाः ।
तदामिषं परित्यज्य स सुखं समविन्दत ॥ २ ॥

न मे मानावभानीः स्तो न चिन्ता गेहपुत्रिणाम् ।
आत्मकीर्ति आत्मरतिविचरामीहुँ बालवत् ॥ ३ ॥

द्वायेव चिन्तया भुक्तो परमानन्द आप्नुतो ।
यो दिग्गुणो जडो बालो यो गुणोऽयः परं गतः ॥ ४ ॥

क्वचित् कुमारी त्यात्मानं दृष्णानान् गृहमागतान् ।
स्वयं तान्हर्यामास क्वापि यातेषु बन्धुषु ॥ ५ ॥

अवधूत द्वात्रेयश्च कहे छे - राजन्! पिंगला देश्यामे आवो निश्चय करीने धनवानोनी हुराशा, तेमने भणवानी लालसानो परित्याग करी दीधो अने शांत भावे जहने ते पोतानी शश्या पर सूई गई. ॥ ४३ ॥

भरेखर, तुझा ज सहुधी महान हुःभ छे अने तुझ्या-त्याग ज सहुधी मोटुं सुभ छे, कारङ्ग के, पिंगला देश्यामे ज्यारे आशा छोडी त्यारे ज ते सुभी थई. ॥ ४४ ॥

—★—

अवधूत द्वात्रेयश्च कहे छे - राजन्! माणसोने जे वस्तुपदार्थ प्रिय लागे छे, तेनो ते संग्रह करे छे अने ते ज तेना हुःभनुं कारङ्ग पक्ष बनी जाय छे, परंतु जे अक्षिचन छे, अपरिग्रही छे, अवो विद्वान आनन्दनो अनुभव करे छे. तेथी कल्याणनी कामनावाणा माणसोने संग्रही दूर रहेवुं. ॥ १ ॥

(टिटोडीनुं दृष्टांत आपतां कहे छे के-) एक टिटोडीने क्यांक्थी मांसनो टुकडो मध्यो. तेने जोઈने बीजां मांसलोभी पक्षीओ तेना पर तूटी पड्यां. टिटोडीमे आ मुसीबतमांथी बचवा माटे मांसनो टुकडो फंडी दीधो त्यारे ते बची गई अने सुभी थई. आनाथी सार ए लेवो जोઈमे के संग्रह करवो ए ज आपत्तिने आमंत्रण छे. ॥ २ ॥

(बालकनुं दृष्टांत आपी भगवान द्वात्रेय समजावे छे के-) जे रीते बालक पोतानामां ज रमे छे, तेने कोई चिंता थती नथी, अम हुं पक्ष मारा आत्मानन्दमां भज्न रहुं छुं. मान के अपमाननो मारा उपर कोई प्रभाव पडतो नथी अने न कोई घर-परिवारनी मने चिंता थाय छे. संसारमां बे व्यक्ति ज चिंता-मुक्ता छे; एक तो जे अक्षसमजु बालक छे ते अने बीजो जे गुह्यतीत छे ते. आ बन्नेय परमानन्दमां भज्न रहे छे. ॥ ३-४ ॥

(हवे कुवारी कन्याना उदाहरणाथी समजावे छे-) एक वार कोई कुवारी कन्याने घेर तेनी सगाई करवा माटे केटलाय लोको आव्या हता. ते दिवसे तेना घरना लोको क्यांक बहार गयेला हता. तेथी ते कन्यामे पोते तेमनो आतिथ्य-सत्कार कर्यो. ॥ ५ ॥

१. माधीन मतमां नथी । २. मानापमानो । ३. आपमर्तो विचरामि ।

તેષામભ્યવહારાર્થે શાલીન् રહસ્યિ પાર્થિવ ।
અવધનન્યાઃ પ્રકોષ્ઠસ્થાશ્વકુઃ શજ્ઞાઃ સ્વનં મહત् ॥ ૬ ॥

સા १તજ્જુગુપ્સિતં મત્વા મહતી ત્રીડિતા તતઃ ।
બ્રહ્મજૈકશઃ શજ્ઞાન् દ્વૌ દ્વૌ પાણ્યોરશેધયત् ॥ ૭ ॥

ઉભયોરભ્યભૂદ્ધોષો હૃવધનન્યાઃ સ્મ શજ્ઞયોઃ ।
તત્ત્વાપ્યેકં નિરભિદ્દેકસ્માત્તાભવદ્ધ ઘનિઃ ॥ ૮ ॥

અન્વશિક્ષમિમં તસ્યા ઉપદેશમરિન્દમ ।
લોકાનનુચરતેતાંલોકતત્ત્વવિવિત્સયા ॥ ૯ ॥

વાસે બહૂનાં કલહો ભવેદ્ વાર્તા દ્વયોરપિ ।
એક એવ ચરેતસ્માત્ કુમાર્યા ઈવ કર્કૃષ્ણઃ ॥ ૧૦ ॥

મન એકત્ર સંયુજ્યાજિજ્ઞતથાસો જિતાસનઃ ।
વૈરાગ્યાભ્યાસયોગેન પ્રિયમાણમતન્દ્રિતઃ ॥ ૧૧ ॥

યस્મિન્ મનો લખપદં યદેત-
ચહને: શનેર્મુખ્યતિ કર્મરેણૂન् ।
સત્યેન વૃદ્ધેન રજુસ્તમશ
વિધૂય નિર્વાણમુપૈત્યનિન્ધનમ् ॥ ૧૨ ॥

તદૈવમાત્મન્યવરુદ્ધચિતો
ન વેદ તિજ્યદ્ બહિરન્તરં વા ।
યથેષુકારો નૃપતિ પ્રજાત-
મિથૌ ગતાત્મા ન દદર્શ પાશ્ય ॥ ૧૩ ॥

એકચાર્યનિકેતઃ સ્યાદ્પ્રમતો ગુહાશય: ।
અલક્ષ્યમાણ આચારેર્મુનિરેકોઽલ્યભાષણઃ ॥ ૧૪ ॥

ગૃહારમ્ભોઽતિહુઃખાય વિઝલશાધ્રુવાત્મનઃ ।
સર્પ: પરકૃતં વેશમ પ્રવિશ્ય સુખમેધતે ॥ ૧૫ ॥

રાજન! બોજન કરાવવા માટે તે ઘરમાં એકાંતમાં ડાંગર ખાંડવા લાગ્યો. તે વખતે તેના હાથમાં પહેરેલાં કંકળાનો ખૂબ અવાજ આવવા લાગ્યો. કન્યાએ વિચાર્યું કે આ અવાજથી મહેમાનોને લાગશે કે ‘આ ઘર ગરીબ છે, અન્યથા કન્યા અત્યારે શા માટે ડાંગર ખાંડવા બેસે?’ અને તેણે માત્ર બે-બે કંકળ રાખી, વધારાનાં કંકળ કાઢી નાખ્યાં. ॥ ૬-૭ ॥

કંકળ ઉતારીને તે ફરી ડાંગર ખાંડવા લાગ્યો. ત્યારે તે બે-બે કંકળ પણ ખખડવા લાગ્યાં, ત્યારે તેણે એક-એક કંકળ ફરી કાઢી નાખ્યું. જ્યારે બન્ને હાથમાં માત્ર એક-એક કંકળ રહ્યું, ત્યારે કોઈ પ્રકારનો અવાજ થયો નહિ. ॥ ૮ ॥

શત્રુદમન! તે સમયે લોકોનો વ્યવહાર જાળવાની હંચાથી હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો ગયો, મેં તે કન્યા પાસેથી એ બોધ લીધો કે જ્યારે ઘણા લોકો એક સાથે રહે છે, ત્યારે કલહ થાય છે અને બે માણસ સાથે રહે છે ત્યારે પણ વ્યર્થ વાતો થાય છે, તેથી હુંવારી કન્યાની ચૂડીની જેમ એકલા જ વિચરવું જોઈએ. ॥ ૯-૧૦ ॥

રાજન! મેં બાદ બનાવનાર પાસેથી એ બોધ લીધો કે, આસન અને શાસને જીતીને વૈરાગ્ય અને અભ્યાસ દ્વારા પોતાના મનને વશમાં રાખવું અને પછી ખૂબ સાવધાની સાથે તેને એક લક્ષ્યમાં પરોવવું. ॥ ૧૧ ॥

જ્યારે પરમાનંદસ્વરૂપ પરમાત્મામાં મન સ્થિર થઈ જાય છે ત્યારે તે ધીરે-ધીરે કર્મવાસનાઓની ખૂળને પોઈ નાખે છે, સત્ત્વગુણાની વૃદ્ધિ થાય છે અને તે રજોગુણ, તમોગુણાની વૃત્તિઓને છોડીને એવું શાંત થઈ જાય છે, જેમ લાકડાં વિનાનો અજિન. ॥ ૧૨ ॥

આ પ્રમાણો જેનું ચિત્ત પોતાના આત્મામાં જ સ્થિર થઈ પરોવાઈ જાય છે ત્યારે તેને અંદર-બહાર ક્યાંય કોઈ પદાર્થનું, જ્ઞાન રહેતું નથી. મેં જોયું હતું કે, એક બાજુ બનાવનારો કારીગર, બાજુ બનાવવામાં એટલો તન્મય થઈ ગયો હતો કે તેની પાસેથી ઊકા-નિશાન, વાજિન્નોના નાદ સાથે રજાની સવારી નીકળી ગઈ પણ તેને કંઈ ખબર સુધ્યાં ન પડી. ॥ ૧૩ ॥

સર્પથી મેં એ બોધ લીધો કે, મુનિઓ સર્પની જેમ એકલા જ રહેવું જોઈએ. (મંડળ ન બનાવવું.) રહેવાના સ્થાનમાં મમતા ન રાખવી, હંમેશાં સાવધાન રહેવું, એકાંતમાં અથવા ગુફામાં રહેવું, પોતાના આચાર-વ્યવહારથી પોતાને કોઈની સામે પ્રગટ ન કરવો. મિતભાષી રહેવું. ॥ ૧૪ ॥

હવે આ અનિત્ય શરીર માટે આટલાં કષ વેઠીને ઘર બનાવવું વ્યર્થ છે. ઉંદરે બનાવેલા ઘરમાં સાપ આરામથી રહે છે, તે જ પ્રમાણો યોગી ક્યાંય પણ રહીને પોતાનો નિર્વાહ કરી લે. ॥ ૧૫ ॥

ऐको नारायणो देवः पूर्वसुष्टु श्वमायया ।
संहत्य कालकुलया कल्पान्त ईदमीश्वरः ॥ १६ ॥

ऐक ऐवाद्वितीयोऽभूदात्माधारोऽभिलाश्रयः ।
कालेनात्मानुभावेन साभ्यं नीतासु शक्तिषु ।
सात्वादिष्वादिपुरुषः प्रधानपुरुषेश्वरः^१ ॥ १७ ॥

परावराणां परम आस्ते देवल्यसंज्ञितः ।
देवलानुभवानन्दसन्दोषो निरूपाधिकः ॥ १८ ॥

देवलात्मानुभावेन श्वमायां त्रिगुणात्मिकाम् ।
सङ्क्षेप्यन् सुज्ञत्याहौ तथा सूत्रमिन्दम् ॥ १९ ॥

तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिं^२ सृजन्ती विश्वतोभुष्म् ।
यस्मिन् प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान् ॥ २० ॥

यथोर्धनाभिर्हृदयादृशां सन्तत्य वक्त्रतः ।
तथा विहत्य भूयस्तां ग्रसत्येवं महेश्वरः ॥ २१ ॥

यत्र यत्र मनो देही पारयेत् सकलं विद्या ।
सोऽहं देषाह भयाह वापि याति तात्सृपताम् ॥ २२ ॥

कीटः पेशस्तुतं ध्यायन् कुड्यां तेन प्रवेशितः ।
याति तत्सात्मतां राजन् पूर्वसृपमसन्यज्ञन्^३ ॥ २३ ॥

१. प्रधानः पुरुषेश्वरः । २. त्रिगुणां व्यक्तिः । ३. पूर्वसृपमपि त्वज्ञन् ।

१. अपारे ते ज शरीरथी वित्तन इरेवा उपनी माजि थहि जाय छे, त्सारे बीजा शरीरथी ते क्षेत्रुं ज शु? तेथी मनुष्ये अन्य वस्तुनुं वित्तन न इराए भगवत्प्राप्तो ॥ उद्देश्यथी मात्र परमात्मानुं ज वित्तन करवुं जोईमे.

१८ (इवे करोणियाना दस्तांतथी समजावे छे के-) ऐक नारायण
देव ज पोतानी भायाथी आ विश्वनुं निर्माण कर्यु छे, ते ज प्रभु,
कल्पना अंतमां पोतानी काणशक्ति द्वारा तेनो उपसंहार पश्च करे
छे. ॥ १६ ॥

ते परमात्मा ऐक छे (तेमनामां सज्जातीय ज्ञव वगेरेनो लेद
नथी), अद्वितीय छे (तेमना जेवा बीजा नथी), विज्ञातीय प्रधान
वगेरे बेदोथी रहित छे, ते ज ते छे, तेथी श्वगतभेदथी पश्च रहित
छे. आम ते परमात्मा अभंडडपे ऐक ज छे. तेओ बधाना
आश्रयस्वरूप छे. पोतानो आपार ते श्वयं छे. ते ज आहि नारायण
भगवान्प्रकृति अने पुरुष बन्नेना नियामक छे, तेओ ज्ञापारे पोतानी
काणशक्ति द्वारा सत्त्वादि त्रयो गुणोनी शक्तिओने साभ्यावस्थामां
बावे छे. त्यारे ऐकमात्र परमात्मा ज शेष रही जाय छे. ॥ १७ ॥

तेओ परम श्रेष्ठ छे, परा अने अपरा आ बन्ने प्रकृतिओथी
पर छे, जेने देवल्य नामथी कहेवामां अपावे छे. (देवल्यसंज्ञितः ऐट्ले
देवण ऐकला अथवा भोक्त जेवी संक्षा थाय छे.) अनुभवस्वरूप छे,
आनंदना सागर छे. त्यां प्रकृतिनी जोई पश्च उपाधि नथी. ॥ १८ ॥

तेओ पश्च देवण पोताना सामर्थ्यथी ज पोतानी त्रिगुणात्मिका
भायामां शोभ उत्पन्न करे छे. ते भाया द्वारा हे शत्रुसूदन। सर्वप्रथम
सूत्रात्मा दियाशक्ति-प्रधान (महात्म्य) नी रचना करे छे. ॥ १९ ॥

आ सूत्ररूप महात्म्य ज (दियाशक्ति-प्रधान सूत्र)
त्रिगुणात्मक राज्ञाने अर्थात् त्रयो गुणोने अलिख्यक्ति करे छे. ते ज
भधा प्रकारनी सुष्टिनुं मूण कारखा छे, तेमां ज आ सघानुं विश्व
सूत्रमां ताणावाणानी जेम ओतप्रोत छे अने तेने कारखो ज ज्ञवने
जन्म-मृत्युना यक्षरमां लभवुं पडे छे. ॥ २० ॥

जेम करोणियो पोताना हृष्यमांथी मुख द्वारा जाण बनावे छे,
तेमां ज विहार करे छे अने छेवटे तेने गणी जाय छें; ते ज प्रमाणे
परमेश्वर पश्च आ जगतने पोतानामांथी उत्पन्न करे छे, तेमां
ज्ञवरूपे विहार करे छे अने पाई तेने पोतानामां लीन करी दे छे.
आनो सार अे लेवो जोईमे के, आ विश्व परमात्मानुं ज स्वरूप छे.
ते ज आनुं निर्माण करे छे अने अंतमां पोतानामां लीन करी दे छे.
अने छेल्ले जे शेष रहे छे ते पश्च ते ज छे. तेथी सर्वत्र भ्रष्टदृष्टि
रायवी जोईमे. ॥ २१ ॥

राजन् में भमरी (डीट) पासेथी अे बोय ग्रहण कर्यो के, जो
प्राणी स्नेहिथी, देखथी अथवा भयथी पश्च आप्ती जोईने ऐकाग्रताथी
पोतानुं गन जे जे वस्तुमां संपूर्ण प्रकारे परोवी दे छे, ते ते
स्वरूपवाणो ते थहि जाय छे. ॥ २२ ॥

भमरी जोई डीटने लही जहिने दीवाल पर बंध करी दे छे अने
बहारथी ज वारंवार आवीने तेने इसावती रहे छे. ते डीटे भयथी
ज भमरीनुं ध्यान करतो पोतानुं शरीर तज्ज्या विना ज भमरीरूप
थहि जाय छे." ते ज प्रमाणे याहे ग्रेमथी अथवा भयथी, भगवान्नुं
सतत चित्तन करवाथी मनुष्य पश्च परमात्माने अवश्य ग्राप्त करी
दे छे. ॥ २३ ॥

એવं ગુરુભ્ય એતેભ્ય એષા મે શિક્ષિતા ભતિ: ।
સ્વાત્મોપશિક્ષિતાં બુદ્ધિ શૃષ્ટિ મે વદત: પ્રભો ॥ ૨૪ ॥

દેહો ગુરુર્મમ વિરક્તિવિષેકહેતુ-
બિભૂત્ સમ સત્ત્વનિધનં સતતાત્યુદ્કમ્ ।
તત્ત્વાન્યનેન વિમૃશામિ યથા તથાપિ
પારક્ષ્યમિત્યવસિતો વિચરાભ્યસજ્ઞ: ॥ ૨૫ ॥

જ્ઞાયાત્મજ્ઞાર્થપશુભૃત્યગૃહામવર્ગાન् ।
પુષ્ણાતિ યત્ત્રિયચિકીર્ષુતયા વિતન્યન् ।
સ્વાજો સકૃદ્ધમવરુદ્ધધન: સ દેહ:
સુદ્રવાડસ્ય બીજમવસીદતિ વૃક્ષધર્મા ॥ ૨૬ ॥

જિહ્વૈકતોડમુમપકર્ષતિ કર્તિ તર્થ
શિશનોડન્યતસ્ત્વગુદરં શ્રવણાં કુતશ્ચિત્ ।
પ્રાણોડન્યતશ્વપલદક્ ક્ષવ ચ કર્મશક્તિ-
બહ્ય: સપત્ન્ય ઈવ ગોહપતિ લુનનિ ॥ ૨૭ ॥

સુદ્રવા પુરાણિ વિવિધાન્યજ્યાડકત્મશક્ત્યા
વૃક્ષાન્ । સરીસુપપશૂન્ ખગદંશમત્સ્યાન્^૧ ।
તૈસ્તેરતુદ્રદ્ધય: પુરુષં વિધાય
ભ્રમાવલોકષિષ્ઠણાં મુદ્માપ દેવ: ॥ ૨૮ ॥

લઘ્યા સુદુર્લભમિદ્ બહુસમ્ભવાનો
માનુષ્યમર્થદમનિત્યમપીહ ધીરઃ ।
તૂર્ણા યતેત ન પતેદનુમૃત્યુ^૨ યાવ-
ત્રિઃશ્રેયસાય વિષય: ખલુ સર્વત: સ્યાત્ ॥ ૨૯ ॥

૧. ખગદંશ્યાન્ । ૨. નુત્યુયોગાત् ।

રાજન! આ પ્રમાણો મેં આટલા ગુરુઓ પાસેથી બોધ ગ્રહણ કર્યો. હવે હું મારા શરીર પાસેથી જે કાંઈ શીખ્યો છું તે તમને જણાવું છું, સાવધાન થઈ સાંભળો. ॥ ૨૪ ॥

મારો આ દેહ પણ મારો ગુરુ જ છે. તે મને વૈરાગ્ય અને વિવેકનો ઉપદેશ આપે છે. દેહના વિશે એ તો જાણીએ જ છીએ કે, તે જન્મે અને મરે છે. પરિણામે તેની સાથે સદા દુઃખ જ વળગેલું છે. પરંતુ સહૃદ્યી મોટો લાભ તેનાથી એ જ છે કે આ દેહથી જ હું પરમાત્માનું ચિંતન કરું છું. એ તો નિશ્ચિત જ છે કે આ શરીર એક દિવસ માટીમાં મળી જશે, તેથી તે આપણું નથી, પ્રકૃતિનું જ છે. તેથી હું આ દેહથી પણ અસંગ થઈને વિચરણ કરું છું. ॥ ૨૫ ॥

જે મનુષ્ય પત્ની-પુત્ર, ધન-સંપત્તિ, પણુ, સેવક, ઘર અને સંબંધીઓને વધારીને તેમાંથી સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાથી તેમનું પાલન-પોપણ કરે છે અને ભારે કષ્ટઉઠાવી ધનસંચય કરે છે તે અંતમાં પોતાના આગલા જન્મ માટે, જે રીતે બીજનું નિર્માણ કરીને વૃક્ષ નાટ થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણો આગળની યોનિનું બીજનિર્માણ કરીને તે મૃત્યુ પામે છે. આ પ્રમાણો શરીર નાશ થવા છાતાં તેનાં દુઃખોનો અંત આવતો નથી અને તે જન્મ-મરણના ચક્કરમાં ભટક્યા કરે છે. ॥ ૨૬ ॥

અનેક સ્ત્રીઓવાળા પતિને તેની સ્ત્રીઓ સ્વસુખ માટે ચારે બાજુએ ખેંચીને સત્તાવે છે, તે જ પ્રમાણો દેહાભિમાની જીવને એક બાજુ તેની રસનેન્દ્રિય ખેંચે છે, ક્યારેક તરસ સત્તાવે છે, ક્યારેક જનનેન્દ્રિય સંભોગ માટે વ્યાકુળ કરે છે. તે જ પ્રમાણો ત્વચા, ઉદર, કાન આ બધાં પોતપોતાના વિષયો તરફ ખેંચે છે. ક્યારેક સુગંધની લાલસા માટે પ્રાણેન્દ્રિય તો ક્યારેક સુંદર રૂપ માટે નેત્રો લાલાયિત રહે છે. આ પ્રમાણો કર્મન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો બન્નેય આ દેહાભિમાની જીવને પોતપોતાના વિષયો તરફ ખેંચીને તેને ઘમરોળી નાખે છે. ॥ ૨૭ ॥

ભગવાને પોતાની અચિન્ય શક્તિ એવી માયાથી વૃક્ષો, સર્પો, પણુઓ, પક્ષીઓ, મચ્છરો અને માઇલાં એમ અનેક જાતનાં શરીરો ઉત્પન્ન કર્યાં, પરંતુ તેનાથી ભગવાનને સંતોષ ન થયો. ત્યારે તેમણે મનુષ્યશરીરની રચના કરી. આ શરીર એવી બુદ્ધિથી યુક્ત છે જે બ્રહ્મનો સાકાતકાર કરી શકે છે. આની રચના કરીને ભગવાનને ખૂબ આનંદ થયો. ॥ ૨૮ ॥

જ્ઞાનીએ પોતાના વિવેક દ્વારા જાણી લેવું જોઈએ કે, આ મનુષ્ય શરીર કે જે અત્યંત દુર્લભ છે, ઘણા જન્મો બાદ ભગવાનની અપાર કૃપાથી મળ્યું છે, તેના દ્વારા જ પરમ પુરુષાર્થસ્વરૂપ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. પરંતુ આ શરીર અનિત્ય પણ છે. તેથી આ અમૂલ્ય મનુષ્યજીવનનો પ્રાપ્ત કર્યા પછી મનુષ્યતા એમાં જ છે કે મૃત્યુ આવીને તેને ભરખી જાય, તે પહેલાં જ ભગવત્પ્રાપ્તિરૂપી પોતાનું પરમ કલ્યાણ કરી લે. કારણ કે, જે વિષયભોગો છે તે તો બધાં યોનિઓમાં મળે છે, તેથી તેની પાછળ પોતાનો અમૂલ્ય સમય બરબાદ ન કરે. ॥ ૨૯ ॥

ऐवं सञ्जातवैराग्यो विशानालोक आत्मनि ।
विचरामि महीमेतां मुक्तसज्जोऽनहड्कुतिः^१ ॥ ३० ॥

न हेकस्माद् गुरोर्ज्ञानं सुस्थिरं^२ स्यात् सुपुष्टलम् ।
भ्रह्मितद्वितीयं वै गीयते बहुधर्षिभिः ॥ ३१ ॥

श्रीबगवानुवाच

इत्युक्त्वा स यद्युं विप्रस्तमामन्य गभीरधीः ।
वन्दितोऽन्यर्थितो राशा ययौ प्रीतो यथागतम् ॥ ३२ ॥

अवधूतवयः श्रुत्वा पूर्वाधां नः स पूर्वजः ।
सर्वसज्जविनिर्मुक्तः समचित्तो बभूव ह ॥ ३३ ॥

हे राजन्! आ रीते मने वैराग्य उत्पन्न थई गयो.
अंतःकरणमां विशाननो प्रकाश झण्डणवा लाग्यो. हवे हुं
अहंकारथी मुक्ता थईने आ भूतण पर मारी ठङ्गा प्रमाणो
अभिश्वा करे हुं ॥ ३० ॥

आ प्रमाणेनुं विविध प्रकारनुं शान एक ज गुरुथी
माप्त थतुं नथी. आ बधुं में तमने कहुं. ओक अने अहितीय
श्रवना संबंधमां ऋषिओओ अनेक प्रकारे वर्णन कर्युं
छे. ॥ ३१ ॥

भगवान श्रीकृष्णो कहुं – प्रिय उद्वव! दद्भुद्विवाणा
भगवान दत्तात्रेयज्ञामे पद्मुराजने आ प्रमाणो उपदेश
आयो. पद्मुराजामे तेमनी पूजा करी प्रकाशम कर्या.
दत्तात्रेयज्ञ तेमनी अनुमति लईने खूब प्रसन्नवदने
पोतानी ठङ्गानुसार सिधावी गया. अमारा पूर्वजेना पशा
पूर्वज पद्मुराज अवधूत दत्तात्रेयनी आ शानविवेकपुक्त
वातो सांखणीने सधणी आसक्तिओथी निवृत थईने
समदर्शा थई गया. (आ प्रमाणो हे उद्वव! तमारे पशा
समग्र आसक्तिओनो परित्याग करीने समदर्शा थई जतुं
जोहिअ.) ॥ ३२-३३ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां ऐकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
अग्नियारमा स्कंध-अंतर्गत नवमो अध्याय समाप्त.

—★—

८ समो अद्याय

लीकिक तथा पारलीकिक भोगोनी असारतानुं निरूपण

श्रीबगवानुवाच

मयोद्दितेऽध्ववहितः स्वप्मेषु मदाश्रयः ।
वर्णाश्रमकुलाचारमकामात्मा समाचरेत् ॥ १ ॥

अन्तीक्षेत विशुद्धात्मा देहिनां विषयात्मनाम् ।
गुणेषु तत्त्वध्यानेन सर्वारम्भविपर्ययम् ॥ २ ॥

भगवान श्रीकृष्णो कहे छे – प्रिय उद्वव! साधके
सर्व प्रकारे मारुं शरण लईने भारा दारा उपदेशायेला
पोताना धर्मानुं सावधानीपूर्वक पालन करवुं जोहिअ.
निष्कामभावे पोताना वर्ण, आश्रम अने कुण अनुसार
सदाचारानुं पशा पालन करवुं जोहिअ. ॥ १ ॥

संसारी लोको के जेमनुं चित विषयोमां परोवायेलुं
छे, तेमनां बधां कर्मानुं परिशाम विपरीत ज होय छे.
साधक आ वातने गंभीरताथी समज्ञने शुद्ध अंतःकरणानो
थईने संसारथी विमुण थई जाय. ॥ २ ॥

१. निरूपणः । २. सुस्थितः ।

સુમસ્ય વિષયાલોકો ધ્યાયતો વા મનોરથઃ ।
નાનાત્મકત્વાદ् વિલલસ્તથા ભેદાત્મધીર્ગુણૈः ॥ ૩॥

નિવૃત્તં કર્મ સેવેત પ્રવૃત્તં મત્પરસ્ત્યજેત् ।
જિજ્ઞાસાયાં સમ્પ્રવૃત્તો નાદ્રિયેત् કર્મચોદનામ् ॥ ૪॥

યમાનભીક્ષાં સેવેત નિયમાનુભત્પરઃ કવચિત् ।
મદભિક્ષાં ગુરું શાન્તમુપાસીત મદાત્મકમ् ॥ ૫॥

અમાન્યમત્સરો દક્ષો નિર્મમો દઢસૌહંડઃ ।
અસત્વરોડર્થજિજ્ઞાસુરનસૂયુરમોધવાક् ॥ ૬॥

જાયાપત્યગૃહકોત્ત્રસ્વજ્ઞનદવિષાદિષુ
ઉદાસીનઃ સમં પશ્યનું સર્વઘર્થમિવાત્મનઃ ॥ ૭॥

વિલક્ષણાઃ સ્થૂલસૂક્ષ્માદ્ દેહાદાત્મકિતા સ્વદેહ ।
યથાગ્નિનર્દારણો દાહ્યાદ્ દાહકોઽન્યઃ પ્રકાશકઃ ॥ ૮॥

નિરોધોત્પત્યશુભૃહત્ત્રાનાત્વં તત્કૃતાનું ગુણાનું ।
અન્તાગ્રવિષ્ટ આધત એવં દેહગુણાનું પરઃ ॥ ૯॥

જે પ્રમાણે મનુષ્યને સ્વાજ્ઞાવસ્થામાં અનેક પદાર્થો દેખાય છે પરંતુ જગ્યા પછી તે બધા પદાર્થો નિર્ઝળ છે. તે જ પ્રમાણે જગ્રત અવસ્થામાં પણ મનથી જે સાંસારિક સંકલ્પ-વિકલ્પ થાય છે, તે પણ બધા મિથ્યા જ છે અને ઠંદ્રિયો દ્વારા થનારી બેદબુદ્ધિ પણ મિથ્યા જ છે. કારણ કે બેદબુદ્ધિનો ભ્રમ અશાનને કારણે જ છે. ॥ ૩ ॥

મનુષ્યે નિર્જ્ઞામ કર્મનું આચરણ કરવું જોઈએ. બધાં જ કર્મો ભગવાનને અર્પણ કરી દેવાં. સકામ કર્મો ક્ષયારેય ન કરવાં. આત્મશાનની જ્યારે પ્રબળ ઈચ્છા થાય ત્યારે વિહિત કર્માનો પણ આદર કરવો. ॥ ૪ ॥

● અહિસા, સત્ય, અસ્તેય બ્રહ્માચર્ય, અપરિગ્રહ જેવા ‘યમો’નું પૂર્ણરૂપે પાલન કરવું. શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વરની ઉપાસના - આ ‘નિયમો’ છે, તેમનું યથાસાધ્ય પાલન કરવું. મુજ પરમાત્માને જાણનારા શાંતભાવવાળા ગુરુની મારું જ રૂપ માનીને ઉપાસના કરવી. ગુરુસેવાનિઝ ભક્તે અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. કોઈ પ્રકારનો ભત્સરતાનો ભાવ ન રાખવો. દક્ષ એટલે આળસ છોડીને સેવા કરવી, દેહ-ધર વગેરેમાં મમતા ન રાખવી. ભગવાનની જેમ ગુરુચરણોમાં દઢ બક્તિ રાખવી. તત્ત્વજિજ્ઞાસુએ કોઈ પ્રકારની અધીરાઈ ન રાખવી. કોઈના પ્રત્યે દોષદાષ્ટિ કરવી નહીં અને વ્યર્થ તેમજ અસત્ય બાધણથી દૂર રહેવું. ॥ ૫-૬ ॥

આ પ્રમાણે અભ્યાસ દ્વારા સર્વમાં સમદાચિ થઈ જાય છે ત્યારે પત્ની, પુત્ર, ધર, જમીન, મિત્ર-બાંધવ અને ધન વગેરેમાં ક્ષયાંય તે આસક્ત થતો નથી, પછી તે પોતાની જેમ સર્વમાં સમભાવ રાખતો રહીને બધાથી બિલકુલ ઉદાસીન થઈ જાય છે. ॥ ૭ ॥

આત્મા સ્વયં પ્રકાશસ્વરૂપ છે અને બધાનો સાક્ષી છે. તે સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ - બન્ને દેહોથી બિલકુલ ભિન્ન છે. જે પ્રમાણે સળગતાં લાકડાંમાં જે અજિન છે, તે લાકડાંને પ્રકાશિત કરવાવાળો અજિન તેનાથી ભિન્ન જ છે તેવી રીતે બધાં શરીરોને પ્રકાશિત કરનાર આત્મા પણ આ શરીરોથી બિલકુલ અલગ છે. ॥ ૮ ॥

જેમ લાકડાના સંબંધથી અજિન લાકડાના આકારનો નાનો-મોટો દેખાય છે તથા બધાં લાકડાં બળી ગયા પછી અજિનનું શાંત ધવું અને સળગાવવાથી અજિનનું પ્રગટ ધવું દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં અજિન તેમનાથી અલગ જ છે; તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ જ્યારે દેહના ગુણોને ધારણ કરે છે ત્યારે દેહનો વિકાર તેમાં આરોપિત થાય છે. ॥ ૯ ॥

યોડસૌ ગુણૈર્વિરચિતો ટેહોડયં પુરુષસ્ય છિ ।
સંસારસ્ત્રિબન્ધોડયં પુંસો વિદ્યાચિદાત્મનઃ ॥ ૧૦ ॥

તસ્માચિજ્ઞાસયાદૃત્માનમાત્મસ્યં કેવલં પરમ્ ।
સજ્જય નિરસેદેતદ્ વસ્તુભુદ્ધિં યથાક્ષમ્ ॥ ૧૧ ॥

આચાર્યોડરણિરાધઃ સ્યાદન્તેવાસ્યુતરારણિઃ ।
તત્સંધાનં પ્રવચનં વિદ્યા સન્ધિઃ સુખાવહઃ ॥ ૧૨ ॥

વૈશારદી સાતિવિશુદ્ધભુદ્ધિ-
ધૂનોતિ માયાં ગુણસમ્પ્રસૂતામ् ।
ગુણાંશ્ સંદ્ધિ યદાત્મમેતત્ ।
સ્વયં ચ શાભ્યત્યસમિદ્ યથાગિનઃ ॥ ૧૩ ॥

અથૈષાં કર્મકર્તૃશાં ભોક્તૃશાં સુખદુઃખયોઃ ।
નાનાત્મમથ નિત્યત્વં લોકકાળાગમાત્મનામ् ॥ ૧૪ ॥

મન્યરો સર્વભાવાનાં રંસથા હૌત્પત્તિકી યથા ।
તત્તાકૃતિભેદેન જાપો ભિદ્યતે ચ ધીઃ ॥ ૧૫ ॥

● ઈશ્વર દ્વારા નિર્મિત માયાના ગુણોએ જ સૂક્મ અને સ્થૂળ શરીરનું નિર્માણ કર્યું છે. શરીરને જીવ અને જીવને શરીર સમજી લેવાને કારણે જ સ્થૂળ શરીરનું જન્મ-મરણ અને સૂક્મ શરીરનું આવાગમન આત્મા પર આરોપિત કરવામાં આવે છે. જીવને જન્મ-મરણરૂપી સંસાર આ જ ભાગને કારણે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માના સ્વરૂપનું શાન થઈ ગયા પછી તેનું મૂળ કપાઈ જાય છે. ॥ ૧૦ ॥

તેથી તત્ત્વને જાગ્રત્વાની ઈચ્છા કરવી જોઈએ. તેનાથી આત્મસ્વરૂપનો બોધ થાય છે. આ આત્મા સ્વયંમાં જ સ્થિત છે, કેવલ છે અને શ્રેષ્ઠ છે. તેને જાહીને જે અસત પદાર્થોમાં સત-ભુદ્ધિ છે તે ક્રમશ: દૂર થતી જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

આ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરુનો જ આશ્રય લેવો, તેમની ઉપાસના કરવી. આચાર્ય અરજિમંથનું ઉપરનું અને શિષ્ય નીચેનું કાઢ છે. આચાર્યનું પ્રવચન જ શિષ્યનું મંથન છે. તેનાથી વિદ્યારૂપી અજિન પ્રગટ થાય છે કે જે અજ્ઞાનને બસ્ત કરી હે છે અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. ॥ ૧૨ ॥

આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરતાં-કરતાં જ્યારે બુદ્ધિ સૂક્મ થઈ જાય છે ત્યારે તે અતિશય શુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિ માયાથી ઉત્પન્ન થનારા બધા ગુણોના કાર્યરૂપ મોહનો નાશ કરી હે છે. ત્યારે ગુણો દ્વારા નિર્મિત આ જગત પણ તેના માટે રહેતું નથી. જે રીતે અજિન લાકડાને બાળીને પોતે શાંત થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે ગુણોનું કાર્ય અને મોહને પણ બાળીને બુદ્ધિ શાંત થઈ જાય છે. ॥ ૧૩ ॥

ત્રિય ઉદ્વા જો તમે કદાચ કર્મોના કર્તા અને સુખ-દુઃખોના ભોક્તા જીવોને અનેક તથા જગત, કાળ, વેદ અને આત્માઓને નિત્ય માનો છો, સાથે-સાથે સધળાં પદાર્થોની સ્થિતિને નિત્ય અને પથાર્થ સ્વીકારો છો તથા અથું સમજો છો કે ઘટ-પટ વગેરે બાધ આકૃતિના લેદથી તેમના અનુસાર શાન પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને બદલાતું રહે છે, તો આ મતને માનવાથી મોટો અનર્થ થઈ જશે.

* આર્દ્ધ સુપી એ વાત સાચ થઈ ગઈ કે, રવયુગકાશ, શાનસ્વરૂપ એક જ આત્મા છે, કર્તૃત્વ, ભોક્તૃત્વ વગેરે પણો દેહાભિમાનને લીધે છે. આત્મા સિદ્ધાય જે કાઢી છે તે બધું જ અનિત્ય અને માયામય છે; તેથી આત્મજ્ઞાન થતો જ સમસ્ત દુઃખોનો અંત થઈ જાય છે.

એવમખજં સર્વધાં દેહિનાં દેહયોગતઃ ।
કાલાવયવતઃ સાન્તિ ભાવા જન્માદ્યોડસકૃત् ॥ ૧૬ ॥

અત્રાપિ કર્મણાં કર્તુરસ્વાતન્ત્રાં ચ લક્ષ્યતે ।
ભોક્તુશ દુઃખસુખયો: કોન્યર્થો વિવશં ભજેતુ ॥ ૧૭ ॥

ન દેહિનાં સુખં ક્રિયદ્વિઘને વિદુધામપિ ।
તથા ચ દુઃખં મૂઢાનાં વૃથાઽહકુરણાં પરમ् ॥ ૧૮ ॥

યદિ પ્રાપ્તિ વિઘાતં ચ જાનન્તિ સુખદુઃખયો: ।
તેઽપ્યજ્ઞા ન વિદુર્યોગં મૃત્યુન્ન પ્રભવેદ્ય યથા ॥ ૧૯ ॥

કો^૧ ન્યર્થ: સુખયત્યેનં કામો વા મૃત્યુરન્તિકે ।
આધાતં નીયમાનસ્ય વધ્યસ્યેવ ન તુષ્ટિદઃ ॥ ૨૦ ॥

શ્રુતં ચ દૃષ્ટવૈ દુષ્ટં સ્પર્ધાસૂયાત્યયવ્યયૈ: ।
બહુતરાયકામત્વાત્ કૃષિવચ્ચાપિ નિષ્ફલમ् ॥ ૨૧ ॥

(કેમકે આથી જગતના કર્તા આત્માની નિત્યસત્તા અને જન્મ-મરણથી મુક્તિ પણ સિદ્ધ થશે નહીં.) જો કદાચ એવું સ્વીકારી પણ જોવામાં આવે તો દેહ અને સંવલસરો વગેરે કાળના અવયવોના સંબંધથી થનારી જીવોની જન્મ-મરણ વગેરે અવસ્થાઓ પણ નિત્ય હોવાને કારણો દૂર થઈ શકશે નહીં, કારણ કે તમે દેહાટિ પદાર્થ અને કાળની નિત્યતાને સ્વીકારો છો. આ સિવાય અહીં પણ કર્માનો કર્તા તથા સુખ-દુઃખનો ભોક્તા જીવ પરતંત્ર જ દેખાય છે, જો તે સ્વતંત્ર હોત તો દુઃખનું ફળ શા માટે ભોગવે? આ પ્રમાણે સુખભોગની સમસ્યા હલ થઈ જવાથી પણ દુઃખભોગની સમસ્યા તો રહેશે જ. તેથી આ મત પ્રમાણે જીવને ક્યારેય મુક્તિ અથવા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહીં. જ્યારે જીવ સ્વરૂપથી જ પરતંત્ર છે, વિવશ છે ત્યારે તો સ્વાર્થ અથવા પરમાર્થ બન્નોથી વંચિત રહી જશે. ॥ ૧૪-૧૭ ॥

એવું જોવામાં આવે છે કે, કોઈ વિદ્વાન હોઈને પણ સુખી નથી, તે જ પ્રમાણે કોઈ મૂર્ખ હોવા છતાં પણ દુઃખી નથી. આવી સ્થિતિમાં અહંકાર કરવો વ્યર્થ છે. જો સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ અને તેનું નિવારણ કર્ય રીતે થાય, તે જાણી લે તો પણ મૃત્યુ ક્યારે આવશે એ તો જાણી શકાતું નથી અને મૃત્યુને કર્ય રીતે ટાળી શકાય, એ પણ કોઈ જાણતું નથી. ॥ ૧૮-૧૯ ॥

જેમ કોઈ ફાંસીની સજાવાળાને કોઈ પણ ભોગ-સામગ્રી સંતુષ્ટ કરી શકતી નથી; તે જ પ્રમાણે મૃત્યુ તો બધાના માથે બેઠેલું જ છે, તો કોઈ પણ પદાર્થ આ મરણધર્મી મનુષ્યને સુખી કર્ય રીતે કરી શકે? ॥ ૨૦ ॥

આ લોકની જેમ પરલોક પણ દોષયુક્ત છે, ત્યાં પણ હરીકાઈ, અદેખાઈ, કમશા: કીદ્ધ થવું અને અંતે નાશ થવો - આ બધું છે જ. પુષ્પ સમાપ્ત થતાં ત્યાંથી પતન થાય જ છે. જે રીતે ખેડૂત ખેતી કરે છે, પરંતુ તે ખેતી અતિવૃદ્ધિ વગેરે ઉપદ્રવોના કારણો નાચ થઈ જાય છે, તે જ પ્રમાણે સ્વર્ગાદિ કામનાઓ માટે જ મનુષ્ય પ્રયાસ કરે છે. તેમાં પણ અનેક પ્રકારનાં વિધો ઉપસ્થિત થાય છે, તેથી તે કામનાઓ પણ નાચ થઈ જાય છે. ॥ ૨૧ ॥

૧. ઉન્નવ્યા:

अन्तरायैरविहतो यहि धर्मः स्वनुष्ठितः ।
तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तत्कृष्ण ॥ २२ ॥

ईश्वरेष्ट देवता यज्ञैः स्वलोकं याति याशिकः ।
भुग्नुत देववत्तत्र भोगान् दिव्यान् निर्जितान् ॥ २३ ॥

स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयते ।
गन्धर्वविहरन् मध्ये देवीनां^१ हृदयेष्वधृक् ॥ २४ ॥

स्त्रीभिः कामगयानेन किञ्चिष्णीजालमालिना ।
कीडन् न वेदात्मपातं सुराक्षिते पु निर्वृतः ॥ २५ ॥

तावत् प्रभोदते स्वर्गे यावत् पुण्यं समाप्ते ।
क्षीष्णपुण्यः पतत्यर्वागनिर्वृत्तन् कालयालितः ॥ २६ ॥

यद्यधर्मरतः सज्जादसतां वाऽजितेन्द्रियः ।
कामात्मा कृपशो लुभ्यः स्त्रैषो भूतविहिसकः ॥ २७ ॥

पशूनविपिनाऽऽबलभ्य प्रेतभूतगणान् यज्ञन् ।
नरकानवशो जन्मुर्गत्वा यात्युल्पशः तमः ॥ २८ ॥

कमाण्डि हुः खोदकीषि कुर्वन् देहेन तैः पुनः ।
देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिषाः ॥ २९ ॥

लोकानां लोकपालानां मन्त्रयं कल्पक्षविनाम् ।
भूत्वां द्विपरार्थपरापुण्यः ॥ ३० ॥

ओ निर्विज्ञापूर्वक पक्ष-यागादि कार्य संपन्न थई
आय तो ते उच्चा लोकने प्राप्ता पक्ष करी ले छे. तेम
छतां तेनी आगण शु थाय छे ते सांलणो. ॥ २२ ॥

पक्ष करनार पुण्य पक्षो द्वारा देवताओनी आराधना
करीने स्वर्गमां जाय छे अने त्यां पोतानां पुण्यकर्मो द्वारा
निर्वित थयेला दिव्य लोगोने देवताओनी जेम लोगवे
छे. ॥ २३ ॥

तेने तेना पुण्य अनुसार एक दिव्य विमान मणे
छे अने तेमां ते देवांगनाओ साथे विहार करे छे. गंधर्वों
तेनां गुणगान करे छे. तेना उप-लावण्यने जोઈने
जोनाराओना मन लालापित थई जाय छे. ॥ २४ ॥

ते तेनु विमान ज्यां लई जवां ईच्छे छे, त्यां चाल्यु
जाय छे अने तेनी घंटीओ तेना रङ्गकारथी दिशाओने
गृजवी मूडे छे. ते देवांगनाओ साथे नंदनवन वगेरे देवोनां
विहार-स्थानोमां कीडा करतो-करतो अटलो मोहित थई
जाय छे के तेने ए वातनी खबर ज पडती नथी के हवे
मारां पुण्य समाप्त थई जशे अने मने अहीथी हांकी
काढवामां आवशे. ॥ २५ ॥

● ज्यां सुधी तेनां पुण्य रहे छे त्यां सुधी ते स्वर्गनो
आनंद लूटे छे. पुण्य क्षीष्ण थतां ज तेनी ईच्छा न होवा
छतां तेने काण द्वारा नीचे फेली देवामां आवे छे. ॥ २६ ॥

ओ कोई मनुष्य दुष्टलोकोनी सोबतमां आवीने
अधर्मनुं आचरणा करे, तेनी ईन्द्रियोनो गुलाम बनी जाय,
स्वेच्छाचारी बनी जाय, कृपश, लंपट अने पशुओनुं
बदिदान आपवाना बहाने हिंसा आचरीने भूत-प्रेतनी
उपासना करे तो तेने धोर नरकमां जवुं पडे छे. ॥ २७-
२८ ॥

जेटलां पक्ष सकाम कर्मो छे, ते बधानुं झण हुः ख
ज छे. जे जव शरीरमां अहंता-ममता करीने तेमां ज
रथो-पथो रहे छे तेने जन्म-मृत्युमांथी मुक्ति मणती
नथी; अने आत्मी स्थितिमां मृत्युमां ज्ञवने कयुं सुख
मणशे? लोक अने लोकपालोनुं आयुष्य पक्ष मर्यादित छे
अर्थात् एक कल्पमात्र छे. तेमो पक्ष माराथी भयभीत
रहे छे, बीजाओनी वात ज शी छे? स्वयं ब्रह्मा, के जेमनुं
आयुष्य बे परार्थनुं छे, आटलुं लांबु आयुष्य होवा छतां
पक्ष ते माराथी भयभीत रहे छे. ॥ २८-३० ॥

ગુણા: સુજન્તિ કર્માંશિ ગુણોઽનુસૃજતે ગુણાન् ।
જીવસ્તુ ગુણસંયુક્તો ભુક્તે કર્મફલાન્યસૌ ॥ ૩૧ ॥

યાવત્ સ્યાદ્ ગુણવૈષમ્યં તાવત્તાનાત્વમાત્મનઃ ।
નાનાત્વમાત્મનો યાવત્ પારતન્યં તદૈવ હિ ॥ ૩૨ ॥

યાવદસ્યાસ્વતત્ત્વતં તાવદીશ્વરતો ભયમ् ।
ય એતત્ સમુપાસીરંસે મુહ્યન્તિ શુચાર્પિતા: ॥ ૩૩ ॥

કાલ આત્માઽગમો લોક: સ્વભાવો ધર્મ એવ ચ ।
ઈતિ માં બહુધા પ્રાહુર્ગુણાવ્યતિકરે સતિ ॥ ૩૪ ॥

૭૬૭ ઉવાચ

ગુણેષુ વર્તમાનોડપિ દેહજેષ્વનપાવૃત: ।
ગુણૈન્ બદ્ધયતે દેહી બદ્ધયતે વા કથં વિભો ॥ ૩૫ ॥

કથં વર્તેત વિહરેત્ કેર્વા જાયેત લક્ષ્મીઃ ।
ક્રિ ભુગ્ણતોત વિસૃજેષ્યુતીતાસીત યાતિ વા ॥ ૩૬ ॥

એતદશ્યુત મે ખૂલિ પ્રશ્નં પ્રશ્નવિદાં વર ।
નિત્યમુક્તો નિત્યબદ્ધ એક એવેતિ મે ભ્રમઃ ॥ ૩૭ ॥

સત્ત્વ, ૨૪ અને તમ-આ ત્રણે ગુણો ઈન્દ્રિયોને તેમનાં કર્મોમાં પ્રેરિત કરે છે અને તેથી ઈન્દ્રિયો કર્મ કરે છે. જીવ અજ્ઞાનવશ સત્ત્વ, ૨૪ આદિ ગુણ અને ઈન્દ્રિયોને પોતાનું સ્વરૂપ માની બેસે છે અને તેમનાં કરેલાં કર્મો સાચે સંબંધ છોડીને સુખ-દુઃખ ભોગવે છે. જ્યાં સુધી ગુણોની વિષમતા છે અર્થાત્ શરીરાદિમાં હું અને મારાપણાનું અભિમાન છે ત્યાં સુધી આત્માની અખંડિતતાની અનુભૂતિ થતી નથી - બેદબુદ્ધિ જતી નથી. જ્યાં સુધી આ અજ્ઞાનનું કારણ એવા ભ્રમની નિવૃત્તિ થતી નથી, ત્યાં સુધી તે પરતંત્ર જ છે. ॥ ૩૧-૩૨ ॥

૦ જ્યાં સુધી પરતંત્રતા છે, ત્યાં સુધી તેને ઈશ્વર તરફથી ભય છે. જે આ પ્રકારના ગુણ-ધર્મમાં રાચે છે તેના શોકમોહની નિવૃત્તિ થતી નથી. ॥ ૩૩ ॥

ગ્રિય ઉદ્ધવ! જ્યારે માયાના ગુણોમાં ક્ષોભ થાય છે ત્યારે એમની વ્યાવહારિક સત્તા અનેકરૂપ ભાસે છે. કાળ, આત્મા, શાસ્ત્રો, (વેદ) લોક, સ્વભાવ અને ધર્મ - આ સંઘણું હું જ દુઃ. (આ પ્રમાણે આ બધામાં બેદબુદ્ધિ ન રાખીને આ બધાના રૂપમાં એકમાત્ર મને - પરમાત્માને જ જુઓ.) ॥ ૩૪ ॥

ઉદ્ધવજીએ પૂછયું - ભગવન્! આ જીવ દેહથી ઉત્પન્ન થનારા ગુણોમાં રહેતો હોવા છતાં પણ તેમનાથી મુક્ત કઈ રીતે રહે છે અર્થાત્ તે ગુણોથી લેપાતો નથી. તથા બીજા કેટલાક તે ગુણોમાં બંધાઈ જાય છે - આવું કેમ? ॥ ૩૫ ॥

બદ્ધ અને મુક્ત પુરુષનો વર્તીવ કેવો હોય છે, તે કઈ રીતે વિલાર કરે છે, તે ક્યાં લક્ષ્મોથી જાણી શકાય છે, તે બોજન કઈ રીતે કરે છે અને શૌચાદિ કિયાઓ કઈ રીતે કરે છે? તે સૂચે, બેસે અને ચાલે છે કઈ રીતે? ॥ ૩૬ ॥

હે અશ્વુત! પ્રશ્નનો મર્મ જાણનારાઓમાં આપ શ્રેષ્ઠ છો. તેથી આપ મારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની કૃપા કરો - એક જ આત્મા નિત્યબદ્ધ પણ છે અને નિત્યમુક્ત પણ. આ સંબંધમાં મને ભ્રમ થઈ રહ્યો છે. ॥ ૩૭ ॥

=★=

ઈતિ શ્રીમત્રાગ્નિતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસ્કન્દ્રે ભગવદુદ્ધવસંવાદે દશમોક્ષયાય: ॥ ૧૦ ॥
અગ્નિયારમો સ્ક્રિપ્ટ-અંતર્ગત ભગવાન અને ઉદ્ધવના સંવાદમાંનો દસમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

અગિયારમો અદ્યાય

બદ્ધ, મુક્ત અને ભક્તજનોનાં લક્ષણ

શ્રીમગવાનુવાચ

બદ્ધો મુક્ત ઈતિ વ્યાખ્યા ગુણતો મે ન વસ્તુતઃ ।
ગુણસ્ય માયામૂલત્વાશ મે મોક્ષો ન બન્ધનમ् ॥ ૧ ॥

શોકમોહી સુખં દુઃખં દેહાપતિશ માયયા ।
સ્વખો^૧ યથાડક્તમનઃ ઘ્યાતિ: સંસૂતિનાં તુ વાસ્તવી ॥ ૨ ॥

વિદ્યાવિદે ભમ તનૂ વિદ્યુદ્ધવ શરીરિણામ્ ।
મોક્ષબન્ધકરી આવે માયયા મે વિનિર્ભિતે ॥ ૩ ॥

એકસ્યૈવ ભમાંશસ્ય જીવસ્યૈવ મહામતે ।
બન્ધોડસ્યાવિદ્યયાડનાદિર્વિદ્યયા ચ તથેતર: ॥ ૪ ॥

અથ બદ્ધસ્ય મુક્તસ્ય વૈલક્ષણ્યં વદાનિ તે ।
વિરદ્ધભર્તિણોસ્તાત સ્વિતયોરેકધર્તિણિ ॥ ૫ ॥

સુપણ્ણિવેતૌ સહશૌ સખાયૌ
યદ્દ્રષ્ટયેતૌ કૃતનીડૌ ચ વૃક્ષો ।
એકસ્તયો: ખાદતિ પિણ્ણલાત્ર-
મન્યો નિરશ્રોડપિ બદેન ભૂયાન્ ॥ ૬ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું - ત્રિય ઉદ્ધવ! બદ્ધ અને મુક્તની વ્યાખ્યા પણ ગુણો પરથી જ કરાય છે. ખરેખર તો મારા સ્વરૂપમાં અર્થાત્ આત્મામાં આ બન્ધેય નથી. ગુણ તો માયાનું કાર્ય છે અને પોતાનું જે સ્વરૂપ છે તેમાં ન મોક્ષ છે કે ન બંધન. ॥ ૧ ॥

શોક, મોહ, સુખ, દુઃખ અને દેહની પ્રાપ્તિ - આ સધણું માયાને કારણે જ છે, આત્માને માટે સંસારચકની વાત કહેવી યથાર્થ નથી, સ્વખ જેવી વાત છે અર્થાત્ જેમ સ્વખ મિથ્યા છે એમ આત્માને માટે સંસારચકની વાત પણ મિથ્યા છે. ॥ ૨ ॥

હે ઉદ્ધવ! વિદ્યા અને અવિદ્યા આ બન્ને મારી જ શક્તિઓ છે, જે દેહધારીઓને કમશ: મોક્ષ અને બંધન કરાવનારી છે. આ બન્ને અનાદિ છે અને મારી માયાથી રચાયેલી છે. ॥ ૩ ॥

હે મહામતિ! આ જીવ એકમાત્ર મારો જ અંશ છે. અનાદિ અવિદ્યા જીવને બંધનમાં નાખે છે, બીજી જે મારી વિદ્યાશક્તિ છે, તેનાથી મોક્ષ થાય છે. ॥ ૪ ॥

હવે મુક્ત અને બદ્ધમાં જે તથાવત છે તે હું તમને બતાવું છું. હે ત્રિય ઉદ્ધવ! જીવ મારું જ સ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવમાં આત્મા અને જીવ બન્ને એક જ છે. છતાં તે બન્નેમાં જે બેદ છે તે સાંભળો. જેમકે હું શાસક છું અને જીવ શાસિત છે, હું આનંદસ્વરૂપ છું અને જીવ શોક-મોહથી ગ્રસ્ત થઈને સુખી-દુઃખી થાય છે. ॥ ૫ ॥

આ શરીરરૂપી વૃક્ષ પર માળો બાંધીને એક સાથે રહેવાવાળાં આ બે પક્ષીઓ છે. બે મિત્ર પણ છે, સમાનધર્મી છે. આ બન્નેમાંથી એક તો આ શરીર દ્વારા કરવામાં આવતા ફળનો ઉપલોગ કરે છે. પરંતુ તે ઉપલોગ કરીને પણ કીલ્લ થાય છે, પરંતુ બીજું પક્ષી જે છે તે કર્મફળનો ઉપલોગ નથી કર્યું, તેમ છતાં તે ખૂબ શક્તિશાળી છે. ॥ ૬ ॥

आत्मानमन्यं च स वेद विद्वा-
नपिप्लादो न तु पिप्लादः ।
योऽविद्या युक् स तु नित्यबद्धो
विद्यामयो यः स तु नित्यमुक्तः ॥ ७ ॥

देहस्थोऽपि न देहस्थो विद्वान् स्वज्ञाद् यथोत्थितः ।
अदेहस्थोऽपि देहस्थः कुमतिः स्वज्ञदेग् यथा ॥ ८ ॥

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थेषु गुणैरपि गुणेषु च ।
गृह्यमाणेष्वहंकुर्यात् विद्वान् यस्त्वविक्षियः ॥ ९ ॥

दैवाधीने शरीरेऽस्मिन् गुणाभाव्येन कर्मणा ।
वर्तमानोऽभुव्यस्तत्र कर्त्तास्मीति निबद्धयते ॥ १० ॥

अेवं विरक्तः शयने आसनाटनमङ्गजे ।
दर्शनस्पर्शनद्वाषाभोजनश्रवणादिषु ॥ ११ ॥

न तथा बद्धयते विद्वांस्तत्र तत्राद्यन् गुणान् ।
प्रकृतिस्थोऽप्यसंसक्तो यथा एं सविताऽनिलः ॥ १२ ॥

दैशारधेक्षयाऽसङ्खितया छिन्नसंशयः ।
प्रतिषुद्ध इव स्वज्ञानान्त्याद् विनिवर्तते ॥ १३ ॥

यस्य स्युर्वीतराङ्गत्याः प्राणेन्द्रियमनोधियाम् ।
वृत्तयः स^१ विनिर्मुक्तो देहस्थोऽपि हि तद्गुणैः ॥ १४ ॥

जे फणनो उपलोग नथी करतो ते स्वयंने पश्च जाणे छे
तथा बीजा पोताना मित्रउपी छवने पश्च जाणे छे, परंतु जे
लोगोनो उपलोग करे छे ते न तो पोताने जाणे छे अने न
पोताना सज्जाउपी आत्मस्वउपने पश्च जाणे छे. आ प्रमाणे जे
अविद्या साथे जोडायो छे ते तो नित्यबद्ध छे अने जे पोताना
निजस्वउपने जाणी ले छे ते नित्यमुक्त छे. ॥ ७ ॥

जे पोताना आत्मस्वउपने जाणी ले छे ते शरीरमां रहेवा
छतां शरीरना गुणधर्माथी अतीत छे; केम्के, तेषो जाणी लीषु
छे के, जेम स्वज्ञनो संसार मिथ्या छे ते प्रमाणे आ सधणो प्रपञ्च
मायामय छे अने मिथ्या छे. परंतु जे अज्ञानी छे ते जोडे
आत्मानो शरीर साथे कोई संबंध नथी तो पश्च ते स्वज्ञना
संसारने जोडने जेम सुखी-हुँजी थाय छे ते जे प्रमाणे ते
जगतने पश्च सत्य मानीने सुखी-हुँजी थाय छे. ॥ ८ ॥

इन्द्रियो पश्च तेषो गुणोनो जे विकार छे तेमध्य आ
विषय लोग पश्च तेषो गुणोना जे विकार छे. आ प्रमाणे
गुणो द्वारा गुणोनो परस्पर व्यवहार चालतो रहे छे.
शानीजनो पोताना आत्मस्वउपमां स्थित होवाथी तेमनाथी
तद्धन निर्विप रहे छे तथा 'हुँ कांड करतो नथी' ऐवुं जे माने
छे. ॥ ९ ॥

आ शरीर ग्राव्यने आधीन छे; इन्द्रियो द्वारा कर्म
करवामां आवे छे तेनुं प्रेरक मन छे. आ प्रमाणे आ मन
अने इन्द्रियो बन्ने गुणोनां कार्य छे. वास्तवमां तो गुणो
जे गुणोमां वर्ती रख्या छे, परंतु अज्ञानी 'हुँ कर्ता छु' ऐवुं
मानीने बंधाई जाय छे. ॥ १० ॥

परंतु जे विरक्त ज्ञानी छे - ते सूखुं, बेसवुं, हरवुं -
करवुं, न्धावुं, जोवुं, स्पर्श करवो, सूंघवुं, खावुं अने सांबणवुं
दगेरे क्रियाओने करतो होवा छतां पश्च पोताने कर्ता-भोक्ता
मानतो नथी. ते प्रकृतिमां रहीने पश्च तेनाथी तद्धन असंग छे,
अर्थात् ते कर्मामां लिप्त थतो नथी. जेम आकाश, सूर्य, वायु
कोडना पश्च गुण-दोषने ग्रहण करता नथी अने तेओ क्यांप
पश्च लेपाता नथी, ते जे रीते ज्ञानी पश्च बिलकुल निर्विभ रहे
छे. जेनी बुद्धि आ प्रमाणे वैसाग्यउपी शिलिका (अर्जो
धसवानी पथरी)थी तीक्ष्ण थर्ह गर्ह छे, तेना सधणा संशयो
दूर थर्ह जाय छे. जे प्रमाणे स्वज्ञावस्थामांथी जागीओ त्यारे
स्वज्ञनी दुनिया खोवाई जाय छे, ते जे प्रमाणे विवेक-ज्ञान
द्वारा तेनो सधणो लेद-ज्ञम दूर थर्ह जाय छे. ॥ ११-१३ ॥

जेनां प्राण, इन्द्रियो, मन, बुद्धिना संकल्पो निःशेष
निवृत्त थर्ह गयां छे, जेनी सांसारिक कर्मो करवानी परंपरा
नष्ट थर्ह गर्ह छे ते देहमां स्थित रहेलो होवा छतां पश्च
तेना गुणोथी मुक्त छे अर्थात् गुणातीत अवस्थाने ग्राप
छे. ॥ १४ ॥

१. स तु मुक्तो वै देहो ।

यस्यात्मा हिंस्यते हिंसैर्येन किञ्चिद् यदेच्छया ।
अर्थते वा क्वचित्तत्र न व्यतिकियते भुषः ॥ १५ ॥

न स्तुवीत न निष्टेत कुर्वतः साध्वसाधु वा ।
वदतो गुणादोषाभ्यां वर्जितः समदद्भुनिः ॥ १६ ॥

न कुर्यात् वदेत् किञ्चित् ध्यायेत् साध्वसाधु वा ।
आत्मारामोऽनया वृत्या विचरेऽजग्दवन्मुनिः ॥ १७ ॥

शब्दभ्रविष्णि निष्णातो न निष्णायात् परे यहि^१ ।
श्रमस्तस्य श्रमकलो त्वधेनुभिव रक्षतः ॥ १८ ॥

गां दुर्घटोऽमसतीं च भार्या
देहं पराधीनमसत्प्रज्ञां च ।
वित्तं त्वतीर्थीकृतमज्ज वाचं
हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी ॥ १९ ॥

यस्यां न मे पावनमज्ज कर्म
स्थित्युद्वप्राणनिरोधमस्य
लीलावतारेऽस्तज्जन्म वा स्याद्
वन्ध्यां गिरं तां बिल्लयान् धीरः ॥ २० ॥

अेवं जिशास्याऽपोद्य नानात्वभ्रममात्मनि ।
उपारमेत विरञ्जं मनो मर्यर्प्य सर्वगे ॥ २१ ॥

पद्मनीशो धारयितुं मनो भ्रविष्णि निश्चलम् ।
भवि सर्वाङ्गि कर्माङ्गि निरपेक्षः समाचर ॥ २२ ॥

श्रद्धालुभ्यं कथाः^२ शृष्टवन् सुभद्राः^३ लोकपावनीः^४ ।
गायत्रनुस्मरन् कर्म जन्म चाभिनयन् भुलुः ॥ २३ ॥

महर्थं धर्मकामार्थानायरन् मदपाश्रयः ।
लभते निश्चलां भक्तिं मर्युद्वव सनातने ॥ २४ ॥

१. पदा । २. कथां । ३. सुभद्रां । ४. पावनी ।

ते तत्त्वश्च मुक्त पुरुषना शरीरने चाहे हिंसकलोको पीडा पहोचाउ अथवा क्यारेक कोई लवे तेनी हैवयोगे पूजा करे - ते न तो कोईना सताववाथी हुःखी थाय छे के न पूजा करवाथी सुखी पश्च थाय छे ॥ १५ ॥

मुनि निंदा करनार के तेनी स्तुति करनारने प्रिय-अप्रिय कश्चु न कहे, सर्वत्र समदृष्टि राखीने एक परमात्मानी ज भावना राखे, जो कोई गुण-दोषनी चर्चा करे तो ते तेनाथी दूर खसी जाय ॥ १६ ॥

आ प्रमाणे मुनि पोताना आत्मामां ज मन रहे, आ रीते प्रहृतिमां स्थित रहीने पश्च ते कोईने भाटे पश्च प्रिय-अप्रिय कश्ची ज वाता न करे, न कहे अने न चिंतन पश्च करे, अने जडवत् जाणे कोई मूर्ख होय ए प्रमाणे विचरण करतो रहे ॥ १७ ॥

जे वेदमां तो पारंगतछे, परंतु परब्रह्मनो जेने अनुभव नथी थयो एवा विद्वाने तो एवं ज मानवुं जोईअे के तेनो परिश्रम, हृष न आपनार गायनुं पालन करवा जेवो व्यर्थ ज छे ॥ १८ ॥

हे उद्धव! एवी गाय, जे हृष न देती होय, कुलता स्त्री, पराधीन देह, हृष संतति, सत्पात्रने न अपायेलुं पन, भगवाननां नाम, इप, लीला, पाम वगेरे भगवत्संबंधी चर्चा सिवायनी वाणी आ सधणुं जेणे धारणा करी राख्युं छे तेने हुःखोनी छारमाणा ज बोगवदी पडे छे ॥ १९ ॥

जे वाणीमां मारी पवित्र लीलाओनुं उत्पारण नथी, आ जगतनी उत्पत्ति, स्थिति अने संहार करवावाणी भगवाननी शक्तिओनुं निरुपश्च नथी, भगवानना अन्य लीला-अवतारोनुं तेमना पवित्र गुणोनुं, पशोगाननुं वर्णन नथी ते वाणी वांग्मी छे, आवी वाणीने शानीजनो धारणा न करे ॥ २० ॥

आ प्रमाणे तात्वनी जिज्ञासा द्वारा पूरा जगतमां एक भ्रवने जुओ, आत्मामां जे लेद-अग्रा छे तेने बिलकुल मिटावी हे. आ रीते शुद्ध थयेला मनने सर्वव्यापी मुज परमात्मामां लगाडी हे अने सर्वथी बिलकुल उपराम थर्थ जाय ॥ २१ ॥

जो आ रीते निश्चलउपे मुज परमात्मामां मनने लगाडवामां असमर्थ होय तो, ते जे पश्च किया करे तेने निरपेक्ष थर्थने मारा भाटे ज करे ॥ २२ ॥

श्रद्धाणु मनुभ्यो मारी जे, लोकोने पवित्र करनारी कल्याणकरी कथाओ छे तेनुं श्रवण करे, गान करे, कीर्तन करे, स्मरण करे अने मारा अवतारो (रामनवमी, कृष्णाष्टमी वगेरे), लीलाओनुं वारंवार स्मरण करे अने तेने अनुसरे ॥ २३ ॥

हे उद्धव! आ प्रमाणे मारा शरणे थर्थने मारा ज माटे धर्म, अर्थ अने कामनुं आचरण करतो रहीने मारो अनन्य प्रेमीभक्त मुज सनातन परमात्मानी अचल भक्तिने ग्राप थाय छे ॥ २४ ॥

સત્તસજ્જલબ્ધ્યા ભક્ત્યા મધ્યિ માં સ ઉપાસિતા ।
સ વે મે દર્શિતં સન્દ્રિરજ્જસા વિન્દતે પદમ् ॥ ૨૫॥

ઉદ્વા ઉવાચ

સાહુસતવોતમશલોક મત: કીટજિવધ: પ્રભો^૧ ।
ભક્તિસ્તવચ્છુપયુજ્જ્યેત^૨ કીટશી સન્દ્રિરાદતા ॥ ૨૬॥

એતન્મે^૩ પુરુષાધ્યક્ષ લોકાધ્યક્ષ જગત્પ્રભો ।
પ્રણાતાયાનુરક્તાય પ્રપન્નાય ચ કથ્યતામ्^૪ ॥ ૨૭॥

તં ભ્રષ્ટ પરમં વ્યોમ પુરુષ: પ્રકૃતે: પર: ।
અવતીષ્ઠોડસિ ભગવન્ સ્વેચ્છોપાતપૃથગ્વપુ: ॥ ૨૮॥

શ્રીભગવાનુવાચ

કૃપાલુરકૃતદ્રોહસ્તિતિભુ: સર્વદેહિનામ् ।
સત્ત્વસારોઽનવદ્યાત્મા સમ: સર્વોપકારક: ॥ ૨૯॥

કામેરહતધીર્દાન્તો મૃદુ: શુચિરકિર્યન: ।
અનીહો ભિતભુક્ શાન્તઃ સિથરો મદ્ધરણો મુનિ: ॥ ૩૦॥

અપ્રમત્તો ગભીરાત્મા ધૃતિમાઞ્જિતષ્ડગુણઃ ।
અમાની માનદ: કલ્પો મૈત્ર: કારુણિક: કવિ: ॥ ૩૧॥

સત્તસંગથી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, પછી તે મારી ઉપાસના કરે છે અને સંતો દ્વારા બતાવેલા માર્ગ તે સહજમાં જ મને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૨૫ ॥

ઉદ્ધવજીએ પૂછ્યું – હે પવિત્રકીર્તિ ભગવન्! આપ કૃપા કરીને બતાવો કે, આપના અભિગ્રાય મુજબ સંતપુરુષનું લક્ષણ શું છે? સંતજ્ઞનો આદર કરે છે એવી આપની ભક્તિ કઈ છે? ॥ ૨૬ ॥

ભગવન्! આપ જ બ્રહ્માદિ શ્રેષ્ઠ દેવતા, સત્ત્વાદિ લોક અને ચરાચર જગતના સ્વામી છો. હું આપનો વિનયી, પ્રેમી અને શરણાગત ભક્ત છું. આપ મને ભક્તિ અને ભક્તતનું રહસ્ય જણાવો. ॥ ૨૭ ॥

ભગવન्! હું જાણું છું કે આપ મૃકૃતિથી પર પુરુષોત્તમ અને ચિદાકાશસ્વરૂપ ભ્રષ્ટ છો. આપનાથી બિન્ન કર્શું જ નથી, તેમ છતાં આપે લીલા માટે આ શ્રીકૃષ્ણરૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે. તથી ખરેખર ભક્તિ અને ભક્તતનું રહસ્ય આપ જ બતાવી શકો છો. ॥ ૨૮ ॥

૧૮ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું – પ્રિય ઉદ્વા! મારો ભક્ત કૃપાની મૂર્તિ હોય છે. તે કોઈ પણ પ્રાણી સાથે વેરભાવ નથી રાખતો. અને ઘોર દુઃખોને સહન કરે છે. સત્ત્વને સાચું સાધન માને અને સાચાં સાધનો જ સ્વીકારે. શુદ્ધ ચરિત્ર, તેમજ અદેખાઈ, મત્સર આદિ દોષોથી મુક્ત, શત્રુ-મિત્રમાં સમદર્શી રહી સર્વનું હિત કરતો હોય છે. ॥ ૨૯ ॥

તેની બુદ્ધિ ક્રમવાસનાઓથી કલુષિત થતી નથી. તે સંયમી, મધુર સ્વભાવવાળો અને પવિત્ર હોય છે. સંગ્રહ-પરિગ્રહથી હંમેશાં દૂર રહે છે. કોઈ પણ વસ્તુ માટે તે, કોઈ ચેષ્ટા કરતો નથી. મિતાલારી અને શાંત રહે છે. તેની બુદ્ધિ સ્થિર હોય છે, તેને કેવળ મારો જ આશ્રમ હોય છે અને તે આત્મચિનના કાર્યમાં સદા લાગેલો રહે છે. ॥ ૩૦ ॥

તે બિલકુલ સાવધાન, ગંભીર અને ધીર્યવાન હોય છે; તેણે કામ, કોષ, લોભ, મોહ, મદ, માત્સર્ય-આ છ વિકારોને જીતી લીધેલા હોય છે. તે પોતે નિરભિમાની અને સર્વને માન આપનાર, બીજાને વિવેકબોધ આપવામાં સમર્થ, મારાં (ભગવાન સંબંધી) ચરિત્રો કહેવામાં નિપુણ અને સર્વમિત્ર હોય છે. તે કરુણાસભર અને મારા તત્ત્વનું પથાર્થ જ્ઞાન પરાવનાર હોય છે. ॥ ૩૧ ॥

૧. વિભો । ૨. ત્વિષ્ય પ્રયુજ્યેત । ૩. પ્રાચીન ગ્રતમાં આ શ્લોકાઈ આ પ્રમાણે છે – ‘એતન્મે પુરુષેશાદ્ય પ્રપન્નાય ચ કથ્યતામ्’ ।
૪. આ શ્લોકાઈ પ્રાચીન ગ્રતમાં નથી.

आशायैवं गुणान् दोषान् मयाऽदिष्टानपि स्वकान् ।
धर्मान् सन्त्यज्य यः सर्वान् मां भजेत स सत्तमः ॥ ३२ ॥

शताङ्गात्माऽथ ये वै मां यावान् पश्चास्मि यादेशः ।
भजन्त्यनन्यभावेन ते भे भक्ततमा भताः ॥ ३३ ॥

मत्प्रियम् ब्रह्मकार्तजनदर्शनस्पर्शनार्थनम् ।
परियर्था स्तुतिः प्रबगुणकर्मानुकीर्तनम् ॥ ३४ ॥

मत्कथाश्रवणे श्रद्धा महनुध्यानमुद्धव ।
सर्वलाभोपहरणां दास्येनात्मनिवेदनम् ॥ ३५ ॥

भजन्मकर्मकथनं भम पर्वानुमोहनम् ।
गीतताण्डववाहिनगोष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ॥ ३६ ॥

यात्रा बलिविधानं च सर्ववार्षिकपर्वसु ।
वैदिकी तान्त्रिकी दीक्षा भट्टीयप्रतधारणाम् ॥ ३७ ॥

ममार्यास्थापने श्रद्धा स्वतः संहत्य चोद्यमः ।
उद्यानोपवनाकीडपुरमन्दिरकर्मणि ॥ ३८ ॥

सम्मार्जनोपलेपाभ्यां सेकमप्तलवर्तनः ।
गृहशुश्रूषाणां भव्यं दासवद् यद्मायया ॥ ३९ ॥

अमानित्वमदभिगत्वं कृतस्यापरिकीर्तनम् ।
अपि दीपावलोऽ मे नोपयुज्यात्रिवेदितम् ॥ ४० ॥

यह यदिष्टतमं लोके यस्यातिप्रियमात्मनः ।
तान्त्रिवेदयेन्महां तदानन्याय कल्पते ॥ ४१ ॥

भूयोऽग्निप्राप्तिष्ठानो गावो वैष्णवः खं भरुज्जलम् ।
भूरात्मा सर्वभूतानि भद्र पूजापदानि भे ॥ ४२ ॥

सूर्यं तु विद्यया त्रया उविषाणो यजेत भास्म् ।
आतिथ्येन तु विभाग्रये गोप्यज्ञ यवसाटिना ॥ ४३ ॥

मारो भक्त गुण-दोषने पारभनारो, शुद्ध अंतःकरणात्माणो
होय छे. भक्तिनो मवाह वधी रक्षो होय त्यारे ते मारा द्वारा
निर्दिशित कर्मो (भक्तिमां बाधक मानीने) भगवानने अर्पण
करी दे छे. आम ते सधाणां कर्मोयी उपराम थह अनन्यभावथी
शरणागत थह जाय छे. आवो भक्त अति श्रेष्ठ छे ॥ ३२ ॥

‘हुं कोश्च धुं, केटलो मोटो धुं, केवो धुं’ आ वातोने ते जाशे
ते न जाशे पढ़ा अनन्यभावे मारी भक्ति करे छे ते मारा भत
प्रमाणे परम लक्त छे ॥ ३३ ॥

प्रिय उद्धव! मारा अर्चाविग्रहनी साथे-साथे मारा
भक्तोना दर्शन, स्पर्श, पूजा, सेवा-शुश्रूषा, स्तुति अने प्रणाम
वगेरे करे तथा मारां गुण-कर्मानु कीर्तन करे ॥ ३४ ॥

श्रद्धापूर्वक मारी कथा सांबले अने तेनु ध्यान निरंतर
मारामां जोडायेलु रहे. जे काई भणे ते वस्तुओ भने समर्पित
करी दे अने दास्यभावे भने आत्मनिवेदन करे ॥ ३५ ॥

मारां हिव्य जन्म-कर्मानी चर्चा करे. जन्माईभी,
रामनवमी वगेरे पर्वो आनन्दपूर्वक उज्ज्वे अर्थात् संगीत, नृत्य
वाञ्छित्र द्वारा मंदिरोमां उत्सव करे - करावे ॥ ३६ ॥

वार्षिक तडेवारोना हिवसे मारा पवित्र स्थानोनी यात्रा
करे, वरधोडा काढे, विविध सामग्री द्वारा मारी पूजा करे. वैदिक
अथवा तांत्रिक पद्धतिथी दीक्षा ग्रहण करे अने एकादशी वगेरे
प्रतोनु पालन करे ॥ ३७ ॥

मंदिरोमां मारा श्रीविग्रहनी श्रद्धापूर्वक प्रतिष्ठा करवी.
आवुं कार्य जो एकलाथी न थाय तो बीजा लोकोना सहयोग माटे
प्रयत्न करवो. मारा भाटे बाग-बगीचा, डीडास्थानो, मंदिरो
अने नगर वसाववां ॥ ३८ ॥

सेवकना भावथी श्रद्धा-भक्ति साथे अने निष्पट भावे
मारां मंदिरोनी सेवा-शुश्रूषा करवी, जाइ-बुधारीनी सेवा
करवी, लीपड़ा अने छंटकाव करी तेना पर सुंदर रंगोणीनो सुंदर
मंडप सजाववो ॥ ३९ ॥

निरलिमानी रहेवुं, दंब न करवो, साथे-साथे पोतानां
शुभकर्माना संबंधमां ‘आ मैं कर्यु छे’ ऐवुं न करेवुं. भने
निवेदित करेली वस्तु—ऐ हीवानो प्रकाश होय तो पक्ष भेनो
उपयोग मारा भक्ते पोताना भाटे न करवो. कोई बीजा देवने
अर्पण करेली वस्तु भने अर्पण न करे ॥ ४० ॥

संसारमां जे वस्तु आपक्षने सौथी वधारे प्रिय,
मनगमती होय ते भने अर्पण करवी. आवुं करवाथी ते वस्तु
अनंत कण आपनारी बने छे ॥ ४१ ॥

हे पुष्पपुरुष उद्धव! सूर्य, अज्ञि, ब्राह्मण, गाय,
वैष्णव, आकाश, वायु, ज्य॒, पृथ्वी, आत्मा अने सधाणां
प्राणीओ आ लधां ज मारी पूजानां स्थान छे ॥ ४२ ॥

हे प्रिय उद्धव! ऋग्वेद, यजुर्वेद अने सामवेदना मंत्रो
द्वारा सूर्यमां मारी पूजा करवी जोઈओ. उवन द्वारा अज्ञिमां,
आतिथ्य द्वारा श्रेष्ठ ब्राह्मणमां अने लीला-लीला धास वगेरे
द्वारा गायमां मारी पूजा करवी ॥ ४३ ॥

* भगवद्गीतानी समाप्ति (वीता - १८/६६) पक्ष भगवाने शरणागतिमां ज करी छे.

વૈષ્ણવે બન્ધુસતૃત્યા હદિ એ ધ્યાનનિષ્ઠયા ।
વાયૌ મુખ્યધિયા તોયે દ્રવ્યેસ્તોયપુરસ્કૃતે: ॥ ૪૪ ॥

સ્થાનિલે મન્ત્રહદ્યૈભોગેરાત્માનમાત્મનિ ।
ક્ષેત્રજ્ઞં સર્વભૂતેષુ સમત્વેન યજેત મામ् ॥ ૪૫ ॥

ધિષ્ણેષ્યેષ્યિતિ^૧ મદ્દુપં શક્ષયકગદાભુજૈ: ।
યુક્તં ચતુર્ભુજં શાન્તં ધ્યાયત્ર્યેત્ સમાહિતઃ ॥ ૪૬ ॥

ઈષાપૂર્તેન મામેવં યો યજેત સમાહિતઃ ।
લભતે મયિ સંબ્રક્તિ મત્સમૃતિ: સાધુસેવયા ॥ ૪૭ ॥

પ્રાયેષા ભક્તિયોગેન સત્સઙ્ગેન વિનોદ્વિ ।
નોપાયો વિદ્યતે સંપ્રદ્યદ્ પ્રાયણાં હિ સત્તામહમ् ॥ ૪૮ ॥

અથૈતત્ ૩ પરમં ગુહાં શૃષ્ટતો યદુનન્દન ।
સુગોપ્યમપિ વક્ષ્યામિ ત્વં મે ભૂત્ય: સુહત્ સખા ॥ ૪૯ ॥

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે પારમહર્ષ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસુંધરી એકાદશોડધ્યાય: ॥ ૧૧ ॥

અગ્નિયારમો સુંધ-અંતર્ગત અગ્નિયારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

બારમો અદ્યાય

સત્સંગનો મહિમા અને કર્મ તથા કર્મત્યાગની વિધિ.

શ્રીભગવાનુવાચ

ન રોધયતિ માં યોગો ન સાકુષ્યં ધર્મ એવ ચ ।
ન સ્વાધ્યાયસ્તપરત્યાગો નેષાપૂર્ત ન દક્ષિણા ॥ ૧ ॥

પ્રતાનિ પજશછન્દાંસિ^૨ તીર્થાનિ નિયમા યમા: ।
ધર્થાવરુન્યે સત્સઙ્ગ: સર્વસર્જાપહો હિ મામ् ॥ ૨ ॥

૧. ધિષ્ણેષ્યેષેતોપુ મદ્દુપં । ૨. પજશછન્દાંસિ ।

વિષ્ણુભક્તને પોતાના ભાઈ સમાન માનીને તેમનો આદર-સત્કાર કરવો, નિરંતર ધ્યાન દ્વારા હદ્યાકાશમાં મારી પૂજા કરવી, મુખ્ય પ્રાણ સમજને વાયુમાં અને પુષ્પ વગેરે સામગ્રીઓ દ્વારા જળમાં મારી આરાધના કરવી. ॥ ૪૪ ॥

રહસ્યમય મંત્રો દ્વારા વેદીમાં પૂજા કરવી, બોજનના પદાર્થોમાં આપણી અંદર જ વિરાજમાન સર્વાત્મા પ્રભુ જ બોજન કરે છે (અહુ વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાંત્રિતઃ) એવી ભાવના કરીને બોજન કરવું. બધા પ્રાણીઓમાં એક જ ક્ષેત્રજ્ઞ આત્મા સમાનરૂપે વ્યાપ્ત છે એવું માનીને, સઘળાં ભૂતોને મારું જ સ્વરૂપ માનીને તેમની સાથે પ્રેમપૂર્વી વ્યવહાર કરવો. ॥ ૪૫ ॥

આ બધાં સ્થળોમાં શંખ, ચક, ગઢા, પદ્મ ધારણ કરેલા ચતુર્ભુજ શાંતમૂર્તિ ભગવાન વિરાજમાન છે એવું ધ્યાન કરીને એકાગ્રતાથી મારી પૂજા કરવી જોઈએ. ॥ ૪૬ ॥

આ પ્રમાણે જે મનુષ્ય એકાગ્રચિતાથી પજશ-પાગાદિ ઈદ અને સમાજને ઉપયોગી એવા કૂવા-વાવ, તળાવ વગેરે જળાશયો બંધાવીને જિતેન્દ્રિય થઈને સાવધાનીપૂર્વક સર્વમાં મારું યજન કરે છે તેને મારી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તથા સંતપુરુષોની સેવા કરવાથી મારા સ્વરૂપનું શાન પજશ થઈ જાય છે. ॥ ૪૭ ॥

પ્રિય ઉદ્ધવ! મારો એવો નિશ્ચય છે કે સત્સંગ અને ભક્તિયોગ - આ બન્ને સાધનોનું અનુઝાન કરતાં રહેવું જોઈએ. પ્રાય: આ બન્ને સિવાય સંસાર-સાગરથી પાર થવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી, કેમકે, હું સત્પુરુષોનો મહાન આશ્રમ છું. ॥ ૪૮ ॥

પ્રિય ઉદ્ધવ! હું તમને એક બીજું અત્યંત ગોપનીય પરમ રહસ્યની વાત બતાવીશ; કેમકે, તમે મારા પ્રિય સેવક, હિતૈખી, સુહૃદ અને પ્રેમીસભા છો; સાથે-સાથે સાંભળવાની જિજ્ઞાસા પજશ ધરાવો છો. ॥ ૪૯ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે - પ્રિય ઉદ્ધવ! સત્સંગનો મહિમા ખૂબ અદ્ભુત છે. આ ખૂબ જ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. મારો ભક્ત જે રીતે સત્સંગ દ્વારા મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એવું બીજું કોઈ પજશ સાધન નથી. આ જે યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ, ત્યાગ, ઈષાપૂર્ત (પજશ-પાગ અને કૂવા-વાવ વગેરે કરાવવાનું પુષ્પ કર્મ), દક્ષિણા, પ્રત, યજ, વેદોના રહસ્યમય મંત્રો, તીર્થ, નિયમ, પરમ વગેરે જેટલાં પજશ સાધનો છે તેમનાથી એટલી

सत्सङ्गेन हि दैतेया यातुधाना मृगाः खगाः ।
गंधर्वाभ्यरसो नागाः सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ॥ ३ ॥

विद्याधरा मनुष्येषु वैश्याः शूद्राः स्त्रियोऽन्यज्ञाः ।
२४स्तमः प्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मिन् युगेऽन्यै ॥ ४ ॥

बहवो मत्पदं प्रामाण्याध्रुकायाध्वादयः ।
वृषपर्वा बलिर्बाहुः मयश्चाथ विभीषणः ॥ ५ ॥

सुग्रीवो हनुमानृक्षो गजो गृह्णो वणिकपथः ।
व्याधः कुञ्जा व्रजे गोप्यो यशपत्यस्तथाऽपरे ॥ ६ ॥

ते नाधीतश्रुतिगणा नोपासितमहतामाः ।
अव्रतात्मपसः सत्सङ्गान्मामुपागताः ॥ ७ ॥

केवलेन हि भावेन गोप्यो गावो नगा मृगाः ।
ऐऽन्ये मूढविष्यो नागाः सिद्धा मामीयुरङ्गसा ॥ ८ ॥

यं न योगेन साक्ष्येन दानव्रततपोऽध्यरैः ।
व्याघ्यास्वाध्यायसंन्यासैः प्राप्नुयाद् यत्वानपि ॥ ९ ॥

रामेष्वा सार्धं मथुरां प्रश्नीते
श्याकलिना मध्यनुरक्तचिताः ।
विगाढभावेन न मे वियोग-
तीक्राध्योऽन्यं ददेशुः सुखाय ॥ १० ॥

तास्ताः क्षपाः प्रेष्ठतमेन नीता
मध्यैव वृन्दावनगोचरेष्वा ।
अशार्धवताः पुनरङ्ग तासां
हीना मया कुलपसमा बभूदुः ॥ ११ ॥

ता नाविद्न् मध्यनुष्ठज्ञाद-
पियः स्वमात्मानमहस्तथेऽम् ।
यथा समाधौ मुनयोऽविष्टोये
नद्यः प्रविष्टा ईव नामदुपे ॥ १२ ॥

सरणताथी मारी प्राप्ति नथी थती, जेटली सत्संगथी थाय छे.
केमके, सत्संगथी बधा प्रकारनी आसक्ति नाथ थई जाय छे.
आसक्ति नाश थवाथी लक्तनी मारामां लक्ति प्रबल थाय छे
अने ते मने सहेलाईथी प्राप्त करी ले छे. ॥ १-२ ॥

हे निष्पाप उद्धव! प्रत्येक युगमां सत्संग द्वारा ज
हृत्य-राक्षस, पशु-पक्षी, गंधर्व-आप्सरा, नाग-सिद्ध, चारण-
गुह्यक अने विद्याधरोने मारी प्राप्ति थई छे. मनुष्योमां वैश्य,
शूद्र, ल्ली अने अन्यज वर्गेरे रजेगुह्यी-तमोगुह्यी प्रकृतिना
अनेक छोडे मारुं परमपद प्राप्त कर्युँ छे. वृत्रासुर, प्रदलाद,
वृषपर्वा, बलि, बाणासुर, मयदानव, विभीषण, सुग्रीव,
हनुमान, जाम्बवान, गजेन्द्र, जटायु, तुलाधार वैश्य, धर्मव्याप,
कुञ्ज, प्रजनी गोपीओ, पक्ष-पत्नीओ अने बीजा लोको पक्ष
सत्संगना प्रभावधी ज मने प्राप्त करी शक्या छे. ॥ ३-६ ॥

ते लोकों न तो वेदोनो स्वाध्याय कर्यो अतो के न
विष्पूर्वक महापुरुषोनी उपासना पक्ष करी छती. ए ज रीते
तेमझो कोई प्रत-तप पक्ष कर्युँ न छतुं. बस, मात्र सत्संगना
प्रभावधी ज ते मने प्राप्त थई गया. ॥ ७ ॥

गोपीओ, गायो, यमवार्जुन वर्गेरे वृक्ष, प्रजना
हरणांओ वर्गेरे पशु - आ सधाणा भावना द्वारा ज मने प्राप्त
करी शक्यां. आ उपरांत कालियनाग जेवो मूढबुद्धि पक्ष मने
प्राप्त थई गयो. आवा-आवा बीजा पक्ष केटलाय छे, जेमझो
मात्र प्रेमपूर्वक भाव द्वारा ज अनायासे मारी प्राप्ति करी लीधी
अने कृतकृत्य थई गया छे. ॥ ८ ॥

उद्वव! मोटा-मोटा प्रपत्नशील साधको, धोग, सांख्य,
दान, प्रत, तप, पक्ष, श्रुतिओनी व्याघ्या, स्वाध्याय अने
संन्यास वर्गेरे साधनो द्वारा मने प्राप्त करी शक्ता नथी, परंतु
सत्संग द्वारा हुं खूब ज सुलभ थई जाउं छुं. उद्वव! जे समये
अकूरक्ष बलराम लैया साथे मने प्रजमांथी मधुरा लई आव्या,
ते समये गोपीओनुं हृष्य अत्यंत प्रेमने कारणो मारा
अनुरागना रंगमां रंगायेलुं छतुं. मारा वियोगना तीक्र
व्याधिथी ते एटली व्याकुण थई गई के मारा सिवाय बीजा कोई
पक्ष वस्तु तेमने सुखद न लागी. ॥ ९-१० ॥

तमे जाङ्गो छो के हुं ज एकमात्र तेमनो प्रियतम छुं.
ज्यारे हुं वृन्दावनमां छतो, त्यारे तेमझो धर्षी रात्रिओ - ते
महारासनी रात्रिओ तेमझो अरधा क्षणानी जेम वितावी दीधी
छती; परंतु प्रिय उद्वव! मारा विना ए ज रात्रिओ एक-एक
कल्प जेवडी थई पडी छती. ॥ ११ ॥

ते गोपीओनो मारामां ऐवो अतूट प्रेम छतो अने
तेमनी बुद्धि मारामां ऐवी स्थिर थई गई छती के मारा सिवाय
अन्य कांઈ पक्ष तेमनी स्मृतिमां रह्युं नथी. अनन्य आसक्तिथी

મતકામા રમણાં જારમસ્વરૂપવિદોડબલાઃ ।
ભ્રલ માં પરમં પ્રાપુઃ સજ્જાચ્છતસહલશાઃ ॥ ૧૩ ॥

તસ્માત્પ્રમુદ્ધવોત્સૃજ્ય ચોદનાં પ્રતિચોદનામ् ।
પ્રવૃત્તાં ચ નિવૃત્તાં ચ શ્રોતવ્યં શ્રુતમેવ ચ ॥ ૧૪ ॥

મામેકમેવ શરણમાત્માનં સર્વદેહિનામ् ।
યાહિ સર્વાત્મભાવેન મયા સ્યા હૃકુતોભ્યઃ ॥ ૧૫ ॥

ઉદ્ઘવ ઉવાચ

સંશયઃ શ્રુણવતો વાચં તવ યોગીશ્વરેશ્વર ।
ન નિવર્તત^૧ આત્મસ્થો યેન ભ્રાભ્યતિ મે મનઃ ॥ ૧૬ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

સ એષ જીવો વિવરપ્રસૂતિઃ
પ્રાણોન ધોષેણ ગુહાં પ્રવિષ્ટઃ ।
મનોમય સૂક્ષ્મમુપેત્ય રૂપં
માત્રા સ્વરો વર્ણ ઈતિ સ્થવિષ્ટઃ ॥ ૧૭ ॥

યથાડનલાઃ ઐનિલબન્ધુદુષા
બલેન દારુણ્યધિમથ્યમાનઃ ।
અણુઃ પ્રજ્ઞાતો હવિષા સમિથ્યતે
તથૈવ મે વ્યક્તિરિયં હિ વાણી ॥ ૧૮ ॥

૧. નિવર્તત ।

બંધાયેલી બુદ્ધિવાળાં ગોપીજનો પોતાના કેદને વિસરી જતાં
તેમજ સમીપ કે દૂર રહેલા પદાર્થને પણ જાણતાં ન હતાં. જેમ
મુનિઓ સમાધિમાં સર્વ કાંઈ ભૂલીને લગવાન સાથે એક થઈ
જાય છે, નદીઓ જે રીતે સમુદ્રમાં મળીને પોતાનું નામ-રૂપ
છોડા હેઠે, તે જ પ્રમાણો ગોપીઓ પણ મારામાં એકલાવે સ્થિત
થઈ ગઈ હતી. ॥ ૧૨ ॥

ઉદ્ઘવ! તે ગોપીઓમાં વણી તો એવી હતી જે મારા
વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતી ન હતી. તે કેવળ મને તેમનો
પ્રિયતમ જ સમજતી હતી, તેમનો જારનારી જેવો અનન્ય
આર્તભાવ હતો. તે સાધનહીન સેંકડો-હજારો અભણાઓએ
માત્ર સંગના પ્રભાવથી જ મુજ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી
લીધા. ॥ ૧૩ ॥

તેથી હે ઉદ્ઘવ! તમે પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ, વિષિ-
નિષેધ, આ લોક અને પરલોકસંબંધી સધળાં કર્મોનો ત્યાગ
કરીને સમસ્ત પ્રાણીઓના આત્મસ્વરૂપ એકમાત્ર મુજ
પરમાત્માના જ અનન્યભાવથી શરણો થઈ જાઓ; પછી તમને
કોઈ પ્રકારનો ભય રહેશે નહિ. ॥ ૧૪-૧૫ ॥

ઉદ્ઘવજીએ કહ્યું – હે યોગેશ્વરોના પણ ઈશ્વર! આપની
અમૃતતુલ્ય વાણી સાંભળતાં મને તુપ્તિ થતી નથી. આમ તો હું
આપનો ઉપદેશ સાંભળી રહ્યો છું, પરંતુ એનાથી મારા મનનો
સંદેહ દૂર થતો નથી. મારે કર્મ કરવું જોઈએ કે નહીં, આ
વિષયમાં મારી બુદ્ધિ અમિત થઈ ગઈ છે, તેથી મને કૃપા કરીને
સારી રીતે સમજાવો. ॥ ૧૬ ॥

શ્રીભગવાને કહ્યું – પ્રિય ઉદ્ઘવ! એકમાત્ર પરમેશ્વર જ
વિશ્વના રૂપમાં છે. ‘જીવપતિ ઈતિ જીવः’ અર્થાત્ પરમાત્મા જ
બધાને જીવનશક્તિ મદાન કરે છે, તેથી જીવરૂપે પરમાત્મા જ
છે. તે પરમેશ્વર જ પ્રથમ અનાહતનાદ-સ્વરૂપ પરા વાણી
નામના પ્રાણાની સાથે મૂલાધાર ચક્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પછી
મનોમયરૂપને મનથી ગ્રહણ કરીને મહિપૂર્ક ચક્રમાં પશ્યની.
નામથી વાણીનું સૂક્ષ્મ રૂપ ધારણ કરે છે, તથા કંઠમાં રહેલા
વિશુદ્ધ નામના ચક્રમાં આવીને મધ્યમા રૂપ ધારણ કરે છે. ત્યાર
પછી મુખમાં આવીને અંકારાદિ માત્રા, સ્વર, વર્ણ આદિના
રૂપમાં વૈખરી વાણીનું સ્થૂળ રૂપ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે શબ્દ-
ભક્તના રૂપમાં પરમાત્માની જ અભિવ્યક્તિ માનવી
જોઈએ. ॥ ૧૭ ॥

જે પ્રમાણે આકાશમાં અજિન ઉષ્મા અથવા વિદ્યુતના
રૂપમાં સ્થિત છે, તેને જ્યારે બળપૂર્વક મંથન કરીને લાકડામાં
પ્રગટ કરવામાં આવે છે તો પહેલાં તણાખા થાય છે, પરંતુ જ્યારે
ધી વગેરે હવિદ્રવ્ય નાખીએ ત્યારે તે અજિન પ્રજીવલિત થઈ જાય
છે. તે જ પ્રમાણે આ વાણી પણ સૂક્ષ્મ રૂપથી લઈને સ્થૂળ રૂપમાં
પ્રગટ થાય છે. આ પ્રમાણે શબ્દભક્તના રૂપમાં આ મારી જ
અભિવ્યક્તિ છે. ॥ ૧૮ ॥

अेवं गटिः कर्म गतिर्विसर्गो
प्राणो रसो दक्ष स्पर्शः श्रुतिश्च ।
सङ्कल्पविशानमथाभिमानः
सूत्रं २४ःसत्त्वतभोविकारः ॥ १६ ॥

अयं हि ज्ञवस्त्रिवृद्धज्योनि-
रव्यक्त एको वयसा स आधः ।
विशिलष्टशक्तिर्भुवेव भाति
भीजनि योनि प्रतिपद्य यद्वत् ॥ २० ॥

यस्मिन्दिं प्रोतमशेषमोत्त
पटो यथा तनुवितानसंस्थः ।
ए अष्ट संसारतरः पुराणः
कर्मात्मकः पुण्यक्ले प्रसूते ॥ २१ ॥

द्वे अस्य बीजे शतमूलस्त्रिनालः
पञ्चस्त्रिन्यः पञ्चरसप्रसूतिः ।
दशैकशाखो द्विसुपर्णनीड-
स्त्रिवल्कलो द्विक्लोड्क प्रविष्टः ॥ २२ ॥

अदन्ति चैकं इलमस्य गृह्णा
ग्रामेचरा एकमरण्यवासाः ।
हंसा ए एकं बहुउपमिष्ठे-
र्मायामयं वेद स वेद वेदम् ॥ २३ ॥

अेवा जीरीते अन्य ईन्द्रियो द्वारा यतीकियाओ माटे पक्ष
समज्वुं जोहिए. तेमां पक्ष बधी मारी ज अभिव्यक्ति छे.
अर्थात् बोलवुं, चालवुं, मणमूत्रनो त्याग करवो, सूचवुं, स्वाद
लेवो, जेवुं, स्पर्श करवो, बुद्धिथी समज्वुं, अभिमान करवुं
वगेरे बधी कियाओ, महत्त्वत तथा सत्त्व, २४, तम आहि त्रिहो
गुणोना विकार, तथा ऐ सिवाय आ बधी दृश्य-प्रपञ्च छे ते
बधी मारी ज अभिव्यक्ति समज्हो. ॥ १६ ॥

परमात्मा ज त्रिगुणात्मक ब्रह्मांडरुपी कमणे उत्पन्न
करनार छे. ते नारायण अव्यक्त पक्ष छे अने बधां रुपोमां
विभक्त होवो छतां पक्ष एकमात्र ते ज छे. पुराणपुरुष छे
अने सर्वना आहि छे. ते ज सर्वशक्तिओमां पोताने
विभाजित करीने अनेक रुपे प्रगट थयेला छे. तेओ सर्वत्र
त-ते रुपोमां प्रकाशित थई रह्या छे, जे रीते बीजने जमीनमां
वावीभे छीभे त्यारे ते शाखा, पत्र, पुण्यादि अनेक रुपोमां
अभिव्यक्त थाय छे, ते ज प्रमाणो काणगतिथी भायानो
आश्रय लઈने शक्ति-विभाजन द्वारा परमेश्वर ज अनेक
रुपोमां प्रतीत थवा लागे छे. ॥ २० ॥ जेम वस्त्रमां अनेक
तंतुओ ताणावाणारुपे ओतप्रोत रहे छे, ते ज प्रमाणो आ
विश्वमां एकमात्र परमात्मा ज ओतप्रोत छे. ते ज अशु-
अशुमां व्याप्त छे. आ संसारवृक्ष अनाहि अने प्रवाहरुपे
नित्य छे. आनुं स्वरूप ज छे - कर्मनी परंपरा तथा ऐनां
कण-कूल छे- मोक्ष अने लोग. ॥ २१ ॥

आ संसारवृक्षनां पाप अने पुण्यरुपी बे बीज छे,
अनेक-अनेक वासनाओ ज तेनां मूणियां छे, त्रिहो गुण तेनुं
छड छे, पञ्चमहाभूत तेनी मोटो-मोटी शाखाओ छे, जेमांधी
पांच प्रकारनो रस (शब्द, स्पर्श, रुप, रस अने गंध) नीकणे
छे. दश ईन्द्रियो अने एक मन तेनी डाणीओ छे. एक ज्ञव
अने ईश्वर आ वृक्ष पर माणो बांधीने रहे छे. वात-पिता-
क्ष आ त्रिश ऐनी छालो छे. सुख-दुःख आ बे कण छे.
आपुं आ संसारवृक्ष सूर्यमंडण सुधी केलायेलुं छे. अविघाने
महत्त्व आपीने जे विषयलोलुप छे, ते तो आनां दुःखरुपी
कण भाय छे, परंतु जे ज्ञानने महत्त्व आपनारा पवित्रात्मा
छे ते आनां सुखरुपी कणने भाय छे. अेवा परमहंस श्रेष्ठ
महात्माओ ते अद्वितीय ब्रह्मने ज अनेक रुपोमां जुऱ्ये छे.
वास्तवमां येद्वा आ तात्पर्यने जाणनारा ज साचा अर्थमां
जाणकार छे. ॥ २२-२३ ॥

એવं ગુરુપાસનયૈકભક્ત્યા
 વિદ્યાકુઠારેણ શિતેન ધીરઃ ।
 વિવૃશ્ય જીવાશયમપ્રમતા:
 સમ્પદ્ય ચાત્માનમથ ત્યજાસ્ત્રમ् ॥ ૨૪ ॥

હે ઉદ્દ્વ! આ પ્રમાણે ગુરુદેવની ઉપાસના દ્વારા તથા અનન્ય ભક્તિ દ્વારા જ્યારે તમે શાનસંપન્ન થઈ જશો, ત્યાર પછી પોતાનું જીવાશ્યી ખડગ તીક્ષ્ણ કરી, તેના વડે ધીરજ અને સાવધાનીપૂર્વક જીવભાવને કાપી નાખશો. અને પછી પરમાત્મસ્વરૂપ થઈને તે વૃત્તિરૂપ અસ્ત્રોને પણ છોડી દઈ અને પોતાના અખંડ સ્વરૂપમાં જ સ્થિત થઈ જશો. ॥ ૨૪ ॥

=★=

ઇતિ શ્રીમદ્બાગવતે મહાપુરાણે પારમહર્ષ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસ્કંધે દ્વાદશોઽધ્યાય: ॥ ૧૨ ॥
 અગ્નિયારમા સ્કુલ-અંતર્ગત બારમો અધ્યાય સમાપ્ત.

=★=

તેરમો અધ્યાય

૧ હંસરૂપે સનકાદિને આપેલા ઉપદેશનું વર્ણન

શ્રીભગવાનુવાચ

સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ ગુણા બુદ્ધેન ચાત્મનઃ ।
 સત્ત્વેનાન્યતમૌ હન્યાત્ સત્ત્વં સત્ત્વેન ચૈવ છિ ॥ ૧ ॥

સત્ત્વાદ્યમો ભવેદ્વૃદ્ધાત્પુંસો મલ્કિતલક્ષણઃ ।
 સાત્ત્વિકોપાસયા સત્ત્વં તતો ધર્મઃ પ્રવર્તતે ॥ ૨ ॥

ધર્મો રજસ્તમો હન્યાત્ સત્ત્વવૃદ્ધિરનુત્તમઃ ।
 આશુ નશ્યતિ તન્મૂલો વિધર્મ ઉભયે હતે ॥ ૩ ॥

આગમોઽપ: પ્રજ્ઞા દેશઃ કાલઃ કર્મ ચ જન્મ ચ ।
 ધ્યાનં મન્ત્રોઽથ સંસ્કારો દશેતે ગુણહેતવઃ ॥ ૪ ॥

તત્ત્વ સાત્ત્વિકમેવૈધાં યદ્ય યદ્ય વૃદ્ધાઃ પ્રચક્તતે ।
 નિન્દન્તિ તામસં તાદ્ય રાજસં તદુપેક્ષિતમ् ॥ ૫ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે – ગ્રિય ઉદ્દ્વ! સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણો ગુણો બુદ્ધિના છે, આત્માના નહિ. સત્ત્વગુણ દ્વારા રજોગુણ અને તમોગુણનો નાશ કરવો, પછી સત્ત્વગુણને પણ અંત:કરણની શુદ્ધિ થઈ જતાં છોડી દેવો, અર્થાત્ ગુણગતીત થઈ જવું. ॥ ૧ ॥

પુરુષ જ્યારે સત્ત્વગુણસંપન્ન હોય છે ત્યારે પરમાત્મપ્રાપ્તિ કરાવનારા ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે, તે સાત્ત્વિક પદ્ધાર્થોનું જ સેવન કરે છે. તેથી કમશઃ સત્ત્વગુણ વધે છે અને તેના ફળસ્વરૂપ ધર્મમાં રચિ-પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે. ॥ ૨ ॥

જ્યારે સત્ત્વગુણ પૂરેપૂરો વિકસી જાય છે ત્યારે રજોગુણ અને તમોગુણ - એ બન્નેનો સંપૂર્ણપણો નાશ કરી દે છે. અધર્મ જ રજોગુણ અને તમોગુણનું મૂળ છે, તેથી રજ-તમની નિવૃત્તિ થતાં અધર્મ પણ નથી થઈ જાય છે અને આ રીતે પુરુષ પૂર્ણરૂપે શુદ્ધ થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥

ગુણોની વૃદ્ધિ માટેનાં આ દશ કારણો છે - (૧) શાસ્ત્ર, (૨) જળ, (૩) પ્રજ્ઞા કે 'સંતતિ', (૪) દેશ, (૫) કાળ, (૬) કર્મ, (૭) જન્મ, (૮) ધ્યાન, (૯) મંત્ર અને (૧૦) સંસ્કાર. આ દશ વસ્તુઓ જો સાત્ત્વિક હોય તો સત્ત્વગુણની, રાજસ હોય તો રજોગુણની અને તામસી હોય તો તમોગુણની વૃદ્ધિ કરનારી બને છે. ॥ ૪ ॥

પરંતુ આ ગુણોને ઓળખવા કઈ રીતે? તે માટે કહ્યું છે કે, જેમની શ્રેષ્ઠ લોકો પ્રશંસા કરે છે તેમને સાત્ત્વિક માનવા, જેમની ઉપેક્ષા કરે છે તેમને રાજસ તથા જેમને નિન્દા માને છે, તેમને તામસી માનવા. ॥ ૫ ॥

* ફિલ્મ પેટાના માયા દ્વારા પ્રાંચરિકે પ્રતીત થઈ રહ્યો છે. આ પ્રાંચરિના અચ્યાસના કારણે જ જીવોને અન્યાં અવિદ્યાથી કર્તાપણાં વરેરેની જ્ઞાની ધારણ છે. 'આ કરો, આ ન કરો' આવા પ્રકારના વિધિ-નિયોગનો અધિકાર થાય છે. ત્યારે 'અંત:કરણની શુદ્ધિ માટે કર્મ કરો' – એવી વાત કહેવામાં આવે છે. જ્યારે અંત:કરણ શુદ્ધ થઈ જાય છે, ત્યારે કર્મ વિરોધ હુરાગ્રહને અતામ કરવા માટે એ વાત કહેવામાં આવે છે કે, ભક્તિમાં વિશેપ નામનારાં કર્મો પ્રત્યે આદરશાબદ ફોરીને દટ વિચારણી ભક્તિ કરો. સત્ત્વશાન પ્રાણ થઈ જતાં કોઈ પણ કર્તવ્ય રોપ રહી જતું નથી. આ જ આ પ્રસંગનો અધિપાય છે.

सात्त्विकान्येव सेवेत पुमान् सत्त्वविवृद्धये ।
ततो धर्मस्ततो शानं यावत् स्मृतिरपोहनम् ॥ ६॥

वेणुसद्वर्षजो वलिर्दग्धा शाभ्यति तद्वनम् ।
अेवं गुणव्यत्ययजो देहः शाभ्यति तत्कियः ॥ ७॥

उद्धव उवाच

विद्वन्ति मर्त्याः प्रायेषां विषयान् पदमापदाम् ।
तथापि भुञ्जते कृष्णा तत् कथं श्वराज्जवत् ॥ ८॥

श्रीभगवानुवाच

अहमित्यन्यथाबुद्धिः प्रमतस्य यथा हृषि ।
उत्सर्पति रजो घोरं ततो वैकारिकं मनः ॥ ९॥

रजोयुक्तस्य मनसः सङ्कल्पः सविकल्पकः ।
ततः कामो गुणाध्यानाद्दुःसाहः स्याद्विद्वन्ते ॥ १०॥

करोति कामवशागः कर्माण्यविजितेन्द्रियः ।
दुःखोदर्काण्डे सम्पर्श्यन् रजोवेगविमोहितः ॥ ११॥

रजस्तमोऽम्ब्यां यदपि विद्वान् विक्षितधीः पुनः ।
अतन्द्रितो मनो युञ्जन् दोषदृष्टिर्न सज्जते ॥ १२॥

अपमांडन्युञ्जत मनो भव्यपर्यञ्जनः ।
अनिविष्टो यथाकालं^१ कित्थासो कितासनः ॥ १३॥

मनुष्ये सत्त्वगुणानी वृद्धि माटे सात्त्विक पदार्थोनुं ज
सेवन करेवुं जोઈओ. तेनाथी धार्मिक वावना वधरे, शानमां
वृद्धि थरे अने पोताना स्वरूपनी स्मृति थतां सर्व संशयोनो
नाश थई जशे. ज्यां सुधी भगवत्तत्वनुं शान न थई
जाय त्यां सुधी आवुं करतां रहेवुं जोઈओ. ॥ ६॥

જे रीते वांसना धर्षणाथी उत्पन्न थयेलो अजिन
वांसना जंगलने भस्म करीने स्वयं शांत थई जाय छे,
ते ज प्रभाषो गुणोना भिश्राणथी उत्पन्न थयेलुं आ शरीर
कर्म-परंपराओथी ज्यारे शांत थई जाय छे त्यारे कर्म-
वासनाओ भस्म थई जाय छे. तेथी वासनाना परिषामे
बनतुं कारणशरीर ज नष्ट थई जाय छे. ॥ ७॥

उद्धवज्ञाने पूछ्युं - भगवन्! लग्जलग जया
मनुष्यो ए जाणे छे के, विषयो विपत्तिओनुं घर छे, तेम
छतां तेओ छूतरां, गषेडां अने बकरांनी जेम हुःओ
बोगवीने पश विषयोने लोगवे छे, तेनुं शुं कारण? ॥ ८॥

भगवान् श्रीकृष्ण कहे छे - प्रिय उद्धव! अज्ञानी
पोताना हृदयमां 'हुं अने मारुं' आवी भिथ्या आसक्ति
करी ले छे, ते ज तेना हुःखनुं कारण छे. वास्तवमां मन
स्वरूपथी सत्त्वगुणप्रधान होवाथी स्वरूपथी शुद्ध छे, परंतु
अहंता-ममताने कारणे तेने घोर रजोगुण घेरी ले
छे. ॥ ९॥

पछी रजोगुण द्वारा ढंकायेलुं मन अनेक प्रकारना
संकल्प-विकल्प करवा मांडे छे, निरंतर ते गुणोनुं ज चित्तन
थाय छे. तेनाथी कामना उत्पन्न थाय छे, बुद्धि दूषित
थई जाय छे. आ प्रभाषो दूषित बुद्धिवाणो पोतानी ठिन्डियो
परनो काबू गुमावी बेसो छे. कामनाओना वशमां थईने
तथा रजोगुणाना वेगाथी मोहित थयेलो मनुष्य अवां कर्मामां
किसाई जाय छे के जेनुं परिषाम भात्र हुःख ज हुःख
छे. ॥ १०-११॥

विद्वानोनी पश्च बुद्धि रजोगुण अने तमोगुणाथी
चलित थाय छे, परंतु ते सावधानीपूर्वक मनने भगवानमां
जोडीने ते कर्मा ग्रन्ते होखदृष्टि करीने तेमां आसक्त थता
नथी. ॥ १२॥

तेथी हे उद्धव! कल्याणानी कामनावाणा मनुष्यों
सावधान रहेवुं जोઈओ. कमशः अज्यास द्वारा मनने
मारामां परेवी, साधनामां पीरज राखी प्रयास करतां
रहेवुं. प्राङ्ग अने आसन उपर काबू राखवो. जधा ज

१. उपोत्तमा । २. पथाकाम ।

અતાવાન્યોગ આદિષો મચ્છિષ્યે: સનકાદિભિ: ।
સર્વતો મન આકૃષ્ય મય્યદ્વાડકવેશ્યતે યથા ॥ ૧૪ ॥

ઉદ્વા ઉવાચ

યદા તં સનકાદિભ્યો યેન રૂપેણ કેશવ ।
યોગમાદિષ્ટવાનેતદ્દ રૂપમિચ્છામિ વેદિતુમ् ॥ ૧૫ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

પુત્રા હિરણ્યગર્ભસ્ય માનસા: સનકાદય: ।
પપ્રચ્છુ: પિતરં સૂક્ષ્માં યોગસ્યૈકાન્તિકી ગતિમ् ॥ ૧૬ ॥

સનકાદય ઉચ્ચ:

ગુણેષ્વાવિશતે ચેતો ગુણાશેતસિ ચ પ્રભો ।
કથમન્યોન્યસન્ત્યાગો મુમુક્ષોરતિતિર્થો: ॥ ૧૭ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

એવं પૃષ્ઠો મહાદેવ: સ્વયમ્ભૂભૂતભાવન: ।
ધ્યાયમાન: પ્રશ્નબીજં નાભ્યપદ્યત કર્મધી: ॥ ૧૮ ॥

સ મામચિત્તયદ્દ દેવ: પ્રશ્નપારતિરીર્થયા ।
તર્સ્યાહુ હંસરૂપેણ સકારામગમં તદા ॥ ૧૯ ॥

દ્ધ્રવા માંત ઉપત્રજ્ય કૃત્વા પાદાભિવન્દનમ् ।
ભ્રત્યાણામગ્રત: કૃત્વા પપ્રચ્છુ: કો ભવાનિતિ ॥ ૨૦ ॥

ઈત્યહુ મુનિભિ: પૃષ્ઠસ્તાત્વજિજ્ઞાસુભિસ્તદા ।
પદવોયમહુ તેજ્યસ્તદુદ્ધવ નિબોધ મે ॥ ૨૧ ॥

વસ્તુનો યદનાનાત્વમાત્મન: પ્રશ્ન ઈદેશ: ।
કુથં ઘટેત વો વિપ્રા વક્તુર્વા મે ક આશ્રય: ॥ ૨૨ ॥

પરચાત્મકેષુ ભૂતેષુ સમાનેષુ ચ વસ્તુત: ।
કો ભવાનિતિ વ: પ્રશ્નો વાચારમ્ભો હૃનર્થક: ॥ ૨૩ ॥

૧. વ્યતીતાર્થી

વિષયોમાંથી મનને સારી રીતે ખેચી લેવાથી નિર્વિષય બનેલું મન મારામાં દઢતાથી સ્વિર થઈ જાય છે. આ યોગ મેળે જ સનકાદિ મુનિઓને કહ્યો હતો. ॥ ૧૩-૧૪ ॥

ઉદ્વાળાં પૂછ્યું - કેશવ! આપે આ યોગનો સનકાદિને કયા સમયે, કયા પ્રકારે ઉપદેશ કર્યો હતો, તે હું વિસ્તારથી સાંભળવા હુંચું છું. ॥ ૧૫ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું - પ્રિય ઉદ્વા! સનકાદિ ભ્રત્યાજ્ઞના માનસ પુત્ર છે. તેમણે એક વાર તેમના પિતાજ્ઞને યોગની સૂક્ષ્મ અને અંતિમ સીમાસંબંધી પ્રશ્ન કર્યો, તે પ્રશ્ન આ પ્રમાણે છે - ॥ ૧૬ ॥

સનકાદિકે ભ્રત્યાજ્ઞને પૂછ્યું - પિતાજ્ઞ! ચિત્ત સ્વાભાવિક રીતે વિષયોમાં આંસક્ત થઈને તેમાં ધૂસી જાય છે અને તે વિષયોનું વારંવાર ચિંતન કરે છે; અને સાથે-સાથે ભવસાગર પાર કરવા પણ હુંચું છે, તેથી આ દ્વિધાથી (ગુણોથી) પાર ઉત્તરવાનો કયો ઉપાય છે? ॥ ૧૭ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું - પ્રિય ઉદ્વા! સનકાદિએ લોકપિતામહ, લોકશિરોમણિ, ભૂતભાવન, સ્વયંભૂ ભ્રત્યાજ્ઞને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો. પરંતુ ભ્રત્યાજ્ઞની બુદ્ધિ કર્મોમાં જ જોડાયેલી હોવાથી તે પ્રશ્નનું મૂળ સમજ શક્યા નહિ અને કોઈ પણ ઉત્તર આપી ન શક્યા. ॥ ૧૮ ॥

પ્રશ્નનો અભિપ્રાય સમજવા માટે ભ્રત્યાજ્ઞએ મારું-સમર્ઝા કર્યું. ત્યાં હું હંસરૂપે તેમની સમજ પ્રગટ થયો. ॥ ૧૯ ॥

ત્યારે તે સનકાદિકે મને જોઈને ભ્રત્યાજ્ઞની આગેવાનીમાં મારી પાસે આવીને પ્રશ્નામ કરીને પૂછવા લાગ્યા, ‘આપ કોણ છો?’ હે ઉદ્વા! તે સનકાદિમુનિ તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી જ આવ્યા હતા, તેથી મેં તેમને જે કહ્યું તે સાંભળો! ॥ ૨૦-૨૧ ॥

‘હે વિપ્રો! જો આત્માના સંબંધમાં આપનો આ પ્રશ્ન છે તો આત્મા તો એક જ છે. જે તમારામાં છે તે જ મારામાં પણ છે. આત્મા સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ જ નથી. આવું હોવા છતાં જો હું ઉત્તર આપવા માટે બોલું તો કોનો આધાર લઈને બોલું. ॥ ૨૨ ॥

પંચ મહાલ્બૂત તત્ત્વો પણ સધળાં પ્રાણીઓમાં સરખાં જ છે. તેથી આપે ‘કો ભવાન્ન’ આવો જે પ્રશ્ન કર્યો, તે માત્ર વાણીનો જ વિલાસ છે, તત્ત્વિક અર્થથી રહિત છે. ॥ ૨૩ ॥

मनसा वयसा देष्ट्या गृह्यतेऽन्यैरपीन्द्रियैः ।
अहमेव न मतोऽन्यदिति बुध्यध्यमञ्जसा ॥ २४ ॥

गुणेष्वाविशते येतो गुणाश्चेतसि य प्रज्ञः ।
श्वस्य देह उभयं गुणाश्चेतो मदात्मनः ॥ २५ ॥

गुणेषु चाविशच्यतमभीक्षां गुणसेवया ।
गुणाश्च चित्तप्रभवा मदूप उभयं त्यजेत् ॥ २६ ॥

आग्रत् स्वप्नः सुषुप्तं य गुणातो बुद्धिवृतयः ।
तासां विलक्षणो ज्ञवः साक्षित्वेन विनिश्चितः ॥ २७ ॥

यदि^१ संसुतिभन्योऽयमात्मनो गुणवृत्तिः ।
मयि तुर्ये स्थितो जह्यात् त्यागस्तद् गुणाश्चेतसाम् ॥ २८ ॥

अहङ्कारकृतं बन्धमात्मनोऽर्थविपर्ययम् ।
विद्वान् निर्विद्य संसारचिन्तां तुर्ये स्थितस्त्यजेत् ॥ २९ ॥

यावत्तानार्थधीः पुंसो न निवर्तत युक्तिभिः ।
आगत्यपि स्वप्नप्रशः^२ स्वप्ने आगरणां यथा ॥ ३० ॥

असात्वाहात्मनोऽन्येषां भावानां तत्कृता^३ भिदा ।
गतयो देतवश्चास्य मृगा स्वप्नहस्ते यथा ॥ ३१ ॥

मनथी, वाणीथी, दृष्टिथी अथवा अन्य ईन्द्रियोथी कंठ पश्च जोवा, सांबणवा अने चित्तववामां आवे छे ते सधां 'हु ज हुं,' 'मारा सिवाय बीजुं कोई ज नथी.' आ तमे निश्चितरुपे समज लो. ॥ २४ ॥

हे पुत्रो! वास्तविकरुपे ज्ञव मारुं ज स्वरूप छे. परंतु आसक्तिने कारणो चित्त गुणोमां प्रवेशे छे अने गुणो चित्तमां प्रवेशे छे. आ बन्ने वस्तुओ ज्ञवना उपाधिरूप देहने लीघे छे अेवुं समझो. परंतु देह कांઈ ज्ञवनुं स्वरूप नथी, कारण के, ज्ञव तो मारो अंश छे. (गुणोथी बनेलुं स्थूल शरीर छे अने चित्तथी बनेलुं सूक्ष्म शरीर छे. अनात्म पदार्थोमां तादात्म्य करीने ज्ञव कर्मामां क्षार्च जाय छे अने वासनामय कारणशरीरनुं पश्च निर्माण ते करी दे छे. आ बधुं अज्ञाननुं ज कारण छे.) ॥ २५ ॥

वारंवार विषयोनुं (गुणोनुं) सेवन करतां रहेवाधी चित्त ते विषयोमां धूसी जाय छे. आ विषयो चित्त द्वारा संकल्प-विकल्प करवाथी ज पेदा थाय छे. साधके मारामां तन्मय थहने चित्तने स्थिर करलुं अने विषयोनुं चित्तन न करवुं. ॥ २६ ॥

आग्रत, स्वप्न अने सुषुप्ति आ त्रष्णे अवस्थाओ (कमशः सात्त्विक, राज्यस अने तामस - त्रिंशो गुणोनी थनारी) बुद्धिनी वृत्तिओ छे. ज्ञव तो आ त्रष्णे अवस्थाओनो साक्षी छे अने तेनाथी परछे, अेवुं सिद्धांतरुपे मानवामां आव्युं छे. ॥ २७ ॥

आ चित्त ज संकल्प-विकल्प द्वारा सधां वृत्तिओने उत्पन्न करीने ज्ञवने त्रिंशो गुणोमां भटकावे छे. आ ज ज्ञवनुं बंधन छे, तेथी साधके तुरीयावस्थामां स्थित थहने गुणो अने चित्त बन्नेनो त्याग करवो जोहिए. ॥ २८ ॥

'हु अने मारुं' आवो अहंकार करवाथी ज बंधन थाय छे, जे आत्माना आनन्दस्वरूपने ढाँडी अनर्थानुं कारण बने छे. तेथी विद्वानो आ बधाथी विरक्त थहने - 'संसार हुः अमय छे.' - एवो निर्लाय करीने गुणातीत (तुरीय) अवस्थामां स्थित थही जतुं. ॥ २९ ॥

ज्यां सुधी भेदबुद्धिना भ्रमने युक्तिपूर्वक मनुष्य न ई करी देतो नथी त्यां सुधी ते सावधान नथी. स्वप्नना संसारमां अज्ञानी जेम, सुखी-हुः खी थाय छे ते प्रमाणो ज ते आग्रत अवस्थामां पश्च प्रपञ्चनी सत्तानो स्वीकार करीने सुखी-हुः खी थतो रहे छे. ॥ ३० ॥

वास्तवमां आत्मा सिवाय अन्य कोईनी पश्च सत्ता नथी. जेम स्वप्न जोनारनी बधी कियाओ भिथ्या होय छे, ते ज प्रमाणो अज्ञानीनी पश्च सधां कियाओ, तेमनो आशय अने तेमां रहेली भेदबुद्धि - बधुं ज भिथ्या छे. ज्ञान थवाथी ज आ बधी भेदबुद्धिनो भ्रम दूर थाय छे. ॥ ३१ ॥

१. यो द्वि । २. स्वप्नप्रशः । ३. उक्तता ।

યો જાગરે બહિરનુક્ષાણાધર્મિષોડર્થાન्
ભુડુક્તે સમસ્તકરણૈહૃદિ તત્સદ્કાન् ।
સ્વખે સુષુપ્ત ઉપસંહરતે સ એક:
સ્મૃત્યન્વયાત્ત્રિગુણવૃત્તિદગ્નિયેશ: ॥ ૩૨ ॥

એવં વિમૃશ્ય ગુણતો મનસસ્ત્રવસ્થા^૧
મન્માયયા મધ્ય કૃતા ઈતિ નિશ્ચિતાર્થા: ^૨ ।
સંચિદ્ય હાઈમનુમાનસદુક્તિતીક્ષણ-
જ્ઞાનાસિના ભજત માડખિલસંશયાધિમ् ॥ ૩૩ ॥

ઉક્ષેત વિભ્રમભિં મનસો વિલાસં
દૃષ્ટ વિનષ્ટમતિલોલમલાતયકમ् ।
વિજ્ઞાનમેકમુરુધેવ^૩ વિભાતિ માયા
સ્વખસ્ત્રિધા ગુણવિસર્ગકૃતો વિકલ્પ: ॥ ૩૪ ॥

દિંદિ તત: પ્રતિનિવર્ત્ય નિવૃત્તાતૃષ્ણા-
સ્તૂષ્ણી ભવેન્નિજસુખાનુભવો નિરીહઃ ।
સન્દૃષ્ટયે ક્વ ચ યદીદમવસ્તુભુદ્ધયા
ત્પક્તં^૪ ભ્રમાય ન ભવેતુ સ્મૃતિરાનિપાતાત् ॥ ૩૫ ॥

દેહ ચ નશરમવસ્થિતમુત્થિતં વા
સિદ્ધો ન પશ્યતિ યતોડધ્યગમત્ સ્વરૂપમ् ।
દેવાદપેતમુત દેવવશાદુપેતં
વાસો યથા પરિકૃતં મહિરામદાન્યઃ ॥ ૩૬ ॥

૨ બાબુ વિષયો બધા નિરેંતર પરિવર્તનશીલ છે. તે નાશવાન અને ક્ષાળભંગુર વિપયનો જે પોતાની ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાગ્રત અવસ્થામાં ઉપભોગ કરે છે, તે જ સ્વભાવસ્થામાં પણ તેનો ઉપભોગ કરે છે. પરંતુ ગાઢ નિદ્રા (સુષુપ્તિ) વખતે તે બધા વિષયો સમેટાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ ગ્રંથે અવસ્થાઓનો અનુભવ કરવાવાળો સાક્ષી ચેતન આત્મા એક જ છે, તે ગ્રંથે અવસ્થાઓને જાળવવાળો છે, ગ્રંથે ગુણોની વૃત્તિઓને જોવાવાળો છે. ॥ ૩૨ ॥

મનની આ ગ્રંથે અવસ્થાઓ ગુણો દ્વારા મારી માયાથી માય અંશરૂપ છુવમાં કલ્યાણેલી છે. એવો આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરી તમે જાહી લો અને અનુમાન પ્રમાણ દ્વારા સત્પુરુષોના ઉપદેશો વડે તીક્ષ્ણ કરેલી જ્ઞાનરૂપી તલવારથી સર્વ સંશયોનું કારણ એવા અહંકારનો નાશ કરી હૃદયમાં રહેલા મને જાણો. ॥ ૩૩ ॥

જે આ દશ્યજગત છે તે બધું મનનો વિલાસમાત્ર છે, જ્ઞાન છે. જે દેખાય છે તે નાશ પણ પામે છે. માટે તે આન્તરૂપ છે. કારણ કે તે અત્યંત ચંચળ છે, નાશવાન છે અને ક્ષાળભંગુર છે. આ સંસારચક એટલા વેગથી કરી રહ્યું છે કે તેના ચાલક પરમાત્માને કોઈ જાહી શકતું નથી. તેમની માયા જ અનેકરૂપ ધારણ કરીને દેખાઈ રહી છે, અર્ધાત् વિજ્ઞાનસ્વરૂપ એક જ આત્મા અનેક સ્વરૂપે ભાસે છે. માટે ગુણોના પરિષ્ઠામે કરાયેલો, આ ગ્રંથે ગુણોની સુચિને કારણે જ, જે ગ્રંથ પ્રકારનો બેદ જણાય છે તે કેવળ માયા જ છે. ॥ ૩૪ ॥

સાધકે તૃપ્યારહિત થઈને વિષયો પરથી દસ્તિને હટાવીને અંતર્મુખ બની જવું જોઈએ. સાધક તદ્દન ઉપરામ થઈ જાય અને પોતાના આત્માનંદમાં મગન રહે. કોઈ પણ પ્રકારની કામના ન કરે. જો ક્યાંક કશું દેખાય, તો તે સાચું નથી, માયા છે, આનાથી મારે શું લેવા-દેવા? એવું વિચારીને તે બાજુથી મોહું ફેરવી લે, તો જ્ઞાન નહીં થાય. સંસ્કાર તો શરીર છે ત્યાં સુધી રહેવાના. ॥ ૩૫ ॥

સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધને અની ખબર જ નથી રહેતી કે આ નશર શરીર બેઠેલું છે કે ઊભું છે, અને એ પણ ખબર નથી હોતી કે ભાવિવશ શરીર પર વસ્ત્ર છે યા નથી, જેમ કોઈ શરાબ માં મશગુલ બની ગયો હોય. શરાબી તો તમોગુણથી આવૃત છે તેથી તેને કશું બાન નથી, પરંતુ જ્ઞાની પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં (તુરીયાવસ્થામાં) સ્થિત રહે છે અને તેથી તેને જગતનું કશું બાન રહેતું નથી. ॥ ૩૬ ॥

૧. જ્ઞાનસ્ત્રયા । ૨. નિશ્ચિતાર્થ: । ૩. વિજ્ઞાનમેકો । ૪. ત્પક્તં ।

देहोऽपि दैववशः खलु कर्म यावत्
स्वारभक्तं प्रतिसमीक्षत एव सासुः ।
तं सप्रपञ्चमविद्वद्ब्रह्माधियोगः
स्वाखं पुनर्न भजते प्रतिभुद्धवस्तुः ॥ ३७ ॥

मयैतदुक्तं वो विप्रा गुह्यं यत् साङ्ख्ययोगयोः ।
ज्ञानीत माद्दगतं यज्ञं युध्मद्वर्मविवक्षया ॥ ३८ ॥

अहं योगस्य साङ्ख्यस्य सत्यस्य तेजसः ।
परायणं द्विजश्रेष्ठाः श्रियः कीर्तेऽमस्य च ॥ ३९ ॥

मां भजन्ति गुणाः सर्वे निर्गुणां निरपेक्षकम् ।
सुहृदं प्रियमात्मानं साभ्यासज्ञादयोऽगुणाः ॥ ४० ॥

इति मे छिन्नसन्टेष्ठा मुनयः सनकादयः ।
सम्भाजित्वा परया भक्त्याऽगृष्णात् संस्तवैः ॥ ४१ ॥

तेरहं पूजितः सम्यक् संस्तुतः परमर्थिभिः ।
प्रत्येयाय^१ स्वकुं धाम पश्यतः परमेष्ठिनः ॥ ४२ ॥

देह पश्च ग्रारब्धने आधीन होवाने कारणे पोताने उत्पन्न करनार कर्मा शेष छे त्यां सुधी माझा तथा ईन्द्रियो साथे जोडाईने छवे छे. छतां जेहो समाधियोग प्राप्त कर्या होय अने ते द्वारा परमार्थ-वस्तुने जाणी होय एवो ज्ञानी स्वजना संसारनी जेम प्रपञ्चसहित ते शरीरने सेवतो नथी, अर्थात् तेना पर आसक्त थतो नथी. ॥ ३७ ॥

हे भ्रातृज्ञानो! मैं सांख्य अने योग विशे शास्त्रोमां जे कहुं छे ते ज वात तमने जाणावी. तमे लोको मोक्षपर्मना संबंधमां जाणावा ईच्छता हता, जे मैं तमने बताव्यु. हुं पश्चस्वत्रृप भगवान् स्वयं ज तमने उपदेश करवा माटे हंसना रूपमां आव्यो हुं ऐवुं तमे जाणी लो. ॥ ३८ ॥

हे भ्रातृज्ञानो! योग, सांख्य, सत्य, ऋत, तेज, श्री, कीर्ति, दम — आ बधा गुणोनुं आश्रयस्थान हुं ज हुं. ॥ ३९ ॥

जेमनामां समता तथा अनासक्ति वर्गेरे जे श्रेष्ठ गुणो छे ते बधां निर्गुण, निरपेक्ष, सर्वना छितेष्ठी, सर्वना देतुरहित सुहृद, सर्वना उप्रय एवा भने परमात्माने भजे छे अने आ बधा गुणो मारामां वसे छे. ॥ ४० ॥

आ प्रभाषो सनकादि मुनिओनो संटेष्ठ उपदेश द्वारा मैं दूर कर्या त्यारे तेओ खूब प्रसन्न थहिने ग्रेमपूर्वक मारी स्तुति करवा लाभ्या. ॥ ४१ ॥

आ प्रभाषो ते सनकादि ऋषिओ द्वारा हुं खूब ज संमानित थयो अने तेमधो मारी स्तुति करी. त्यारे भ्रवाणी सामे ज हुं मारा धाममां सिधावी गयो. ॥ ४२ ॥

—★—

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहत्यां संहितायां एकाइशास्कन्दे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
अग्नियारमा स्कंध-अंतर्गत तेरमो अध्याय समाप्त.

—★—

चौदमो अद्याय

भक्तियोगनो भिक्षा तथा ध्यानविधिनुं वर्णन

७४७ उवाच

वदन्ति कृष्णं श्रेयांसि भद्रूनि ध्रव्यवाहिनः ।
तेषां विकल्पप्राप्यान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥

भवतोद्वितः स्वाभिन् भक्तियोगोऽनपेक्षितः ।
निरस्य सर्वतः सर्जं येन त्वयाविशेष्मनः ॥ २ ॥

उद्ववश्च ए पूछ्युं — हे श्रीकृष्ण! भ्रवाणी महात्माओं आत्मकल्याण माटे ध्यान, योग, भक्ति, कर्म, सांख्य वर्गेरे अनेक साधनो बताव्यां छे. आ बधां ज मुख्य छे के तेमां कोई एक ज मुख्य छे? ॥ १ ॥

हे स्वामी! आपे उमधां भक्तियोगने निरपेक्ष अने स्वतंत्र साधना कहो छे. आपे कहुं के, भक्ति द्वारा बधा प्रकारनी आसक्ति भटी जाय छे अने भन आपनी साथे जोडाईने एकाकार थहि जाय छे. ॥ २ ॥

१. अतीयाय ।

શ્રીમતગવાનુવાચ

કાલેન નથા પ્રલયે વાણીયં વેદસજ્ઞિતા ।
મયાડહો બ્રહ્મણો પ્રોક્તા ધર્મો યસ્યાં મદાત્મકઃ ॥ ૩ ॥

તેન પ્રોક્તા ચ પુત્રાય મનવે પૂર્વજ્ઞય સા ।
તતો ભૃગવાદ્યોડગૃહનું સમ બ્રહ્મમહર્ષયઃ ॥ ૪ ॥

તેત્યઃ પિતૃભ્યસ્તતપુત્રા દેવદાનવગુહ્યકાઃ ।
મનુષ્યાઃ સિદ્ધગન્ધર્વાઃ સવિદ્યાધરચારણાઃ ॥ ૫ ॥

કિદેવાઃ કિન્નરા નાગા । રક્ષઃકિમ્પુરુષાદ્યઃ ।
બહ્બ્યસ્તેષાં પ્રકૃતયો રજઃસાવતમો ભુવઃ ॥ ૬ ॥

યાભિર્ભૂતાનિ^१ ભિદ્યને ભૂતાનાં મતયસ્તથા ।
યથાપ્રકૃતિ સર્વેષાં ચિત્રા વાચઃ લાવન્તિ હિ ॥ ૭ ॥

એવં પ્રકૃતિવૈચિદ્યાદ્ય ભિદ્યને મતયો નૃષ્ણામ् ।
પારમ્પર્યેણ કેષાજ્યિત્ત પાખષ્ટમતયોડપરે ॥ ૮ ॥

મન્માયામોહિતધિયઃ પુરુષાઃ પુરુષર્થભ ।
શ્રેયો વદન્યનેકાનાં યથાકર્મ યથારૂપિ ॥ ૯ ॥

કર્મભેકે યશશ્ચાન્યે કામં સત્યં દમં શમમ્ ।
અન્યે વદન્તિ સ્વાર્થ્ય વારે ઐશ્વર્યત્યાગમોજનમ્ ॥ ૧૦ ॥

કેચિદ્ય યશતપોદાનાં પ્રતાનિ નિયમાનું યમાનું ।
આધ્યાત્માન એવેષાં લોકાઃ કર્મવિનિર્મિતાઃ ।
દુઃખોદર્કાસ્તમોનિષ્ઠાઃ કુદ્રાનન્દાઃ શુચાર્પિતાઃ^૨ ॥ ૧૧ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું — પ્રિય ઉદ્ધવ! આ વેદવાણી કાળના પ્રભાવથી પ્રલયના સમયે લુખ થઈ ગઈ હતી, જ્યારે સૃષ્ટિનો સમય આવ્યો ત્યારે મેં મારા સંકલ્પથી જ વેદોનું શાન બ્રહ્માને આપ્યું. વેદોમાં મારા ભાગવતર્થમનું જ નિરૂપણ થયું છે. ॥ ૩ ॥

બ્રહ્માએ પોતાના જ્યેષ્ઠપુત્ર સ્વાયંભુવ મનુને આ વેદોનું શાન આપ્યું. તેમની પાસેથી પછી ભૃગુ વગેરે સાત બ્રહ્મ-મહર્ષિઓએ તે ગ્રહણ કર્યું. ॥ ૪ ॥

તે સત્ત-મહર્ષિઓ પાસેથી તેમના પુત્રોએ તથા અન્ય દેવો, દાનવો, ગુલબો, મનુષ્યો, સિદ્ધો, ગન્ધર્વો, વિદ્યાપત્રો, ચારણો, કંન્દેવ,^{*} કિન્નરો,⁺ નાગો, રાક્ષસો, કિમ્પુરુષો[#] વગેરે અનેક લોકોએ વેદોનું શાન પ્રાપ્ત કર્યું કે જેઓ સાત્ત્વિક, રાજ્યસ અને તામસ જુદી-જુદી મૃકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. ॥ ૫-૬ ॥

તે બધાંની પ્રકૃતિ અને બુદ્ધિના બેદથી પરસ્પર અનેક પ્રકારના બેદ ઊભા થઈ ગયા. આ બધા બેદ પરંપરામાં આવી જતાં થોડા જે પાખંડી હતા તેમણે પોતાના અલગ જ મતની કલ્યાણ કરી લીધી. ॥ ૭ ॥

હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ઉદ્ધવ! તે બધાની બુદ્ધિ મારી માયાને કારણે મોહગ્રસ્ત હોવાથી, જેવા કર્મમાં જેવી રૂપિ થતી ગઈ, તેને જ શ્રેયનું સાધન બતાવવા લાગ્યા. ॥ ૮ ॥

એમાં કેટલાક તો કર્મને તથા કોઈ કીર્તિને કલ્યાણનું સાધન કહે છે, તો બીજા કેટલાક કામ, સત્ય, દમ અને શમ વગેરેને તથા કોઈક સ્વાર્થ અને ઐશ્વર્યને શ્રેયનું સાધન ગૃહાવે છે, કોઈ કોઈ લોગોના ત્યાગને જ શ્રેયનું સાધન, કહે છે. ॥ ૮-૧૦ ॥

કોઈક વળી યજા, દાન, વ્રત, તપ, પમ-નિયમ વગેરેને શ્રેયનું સાધન કહે છે. પ્રિય ઉદ્ધવ! આ લોકોનાં આ બધાં કર્મ પ્રમાણો તેમને જે-જે લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે બધા તેમનાં કર્મને આધારે જ છે અને અલ્પસુખવાળા છે. સુખનો સમય પૂરો થતાં જ તેમને તે લોકમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે. તમોગુણથી આવૃત હોવાને કારણે જ તેમને શોક-દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. ॥ ૧૧ ॥

૧. તાભિર્ભૂતાનિ । ૨. વે । ૩. શુચાર્પિતાઃ ।

* શ્રેય અને પસીનાની દુર્ગાધ્યારી રહિત હોવાને કારણે જેમના વિષયમાં ‘આ દેવો છે કે મનુષ્ય’ એવો સંદેહ થાય, તે દીપાન્તરમાં રહેનારા મનુષ્ય.

+ મુખ તથા શરીરની આકૃતિથી થોડા-થોડ મનુષ્ય જેવા પ્રાપ્તી.

થોડા-થોડ પુરુષ જેવા પ્રતીત થવાનાણ વાનર વગેરે.

मथ्यर्पितात्मनः सत्यं निरपेक्षस्य सर्वतः ।
मयाऽऽत्मना सुखं यत्तुक्तः स्याद् विषयात्मनाम् ॥ १२ ॥

अङ्गिनस्य दान्तस्य शान्तस्य^१ समयेतसः ।
मया सञ्जुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १३ ॥

न पारमेष्ठयं न महेन्द्रधिष्ठयं
न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा,
मथ्यर्पितात्मेष्ठति भद्रं विनाइन्यत् ॥ १४ ॥

न तथा मे प्रियतम आत्मयोनिर्न शङ्करः ।
न च सङ्कर्षणो न श्रीनेवात्मा य यथा भवान् ॥ १५ ॥

निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समर्दर्शनम्^२ ।
अनुव्रज्ञाम्यहं नित्यं पूर्येत्यङ्गिरेणुभिः ॥ १६ ॥

निष्ठिग्न्यना मथ्यनुरक्तयेतसः
शान्ता महान्तोऽभिलक्षवत्सलाः ।
कामैरनालभ्यधियो जुघन्ति यत्
तर्गेनपेक्ष्यं न विहुः सुखं भम ॥ १७ ॥

भाष्यमानोऽपि भक्तो विषयैरक्षितेन्द्रियः ।
प्रायः प्रगल्भया भक्त्या विषयैर्नाभिभूयते ॥ १८ ॥

हे महात्मा उद्वा! जेणे पोताने सर्वं प्रकारे भने समर्पित करी दीधो छे, जे बधी रीते निरपेक्ष छोवाथी मारी सावे ज रमण करे छे त्यारे तेने जे सुख मने छे ते विषयी ज्ञवोने कहि रीते मणी शके? ॥ १२ ॥

जे अङ्गिन छे, ईन्द्रिय-विजयी छे, शांत अने समयित छे, मारामां ज जे हुमेशां संतुष्ट रहे छे, ऐवा मारा भक्ताने माटे बधी दिशाओ आनंदधी ज भरेली छे, ॥ १३ ॥

आवो मारो संतोषी भक्त ब्रह्मानी पदवी छोय चाहे ईन्द्रना स्वर्गनुं आधिपत्य, समस्त पृथ्वीनुं के चाहे रसात्मनुं राज्य मने - ऐवी कोई ईच्छा करतो नथी. तेने न तो योगसिद्धिनी ईच्छा उत्पन्न थाए छे के न भोक्षनी, ते तो भने ज पूर्णरूपे समर्पित थहि चूक्यो छे. तेथी तेने मारा सिवाय बीजु कोई ईच्छा नथी. ॥ १४ ॥

उद्वा! भने तमारा जेवा प्रेमीभक्त जेटला प्रियतम छे तेटला प्रिय मारा पुत्र ब्रह्मा, आत्मा शंकर, सगाभाई बलरामज्ञ, स्वयं मारां अर्धांगिनी लक्ष्मीज्ञ अने मारो पोतानो आत्मा पडा नथी. ॥ १५ ॥

जेने कोई अपेक्षा नथी, जे जगतना चित्तनवी सदा उपराम थहिने मारा ज मनन-चित्तनमां तल्लीन रहे छे अने राग-देख छोडीने सर्वमां समान दृष्टि राखे छे, तेवा महात्मानी माध्यम-पाध्यम हुं निरंतर ऐवुं समज्ञने कर्या करुं छुं के तेना चरणोनी २४ उडीने मारा उपर पडी जाय, जेथी मारामां वसेला बधा लोक पवित्र थहि जाय. ॥ १६ ॥

मारा अङ्गिन भक्तानुं चित्त सदा मारामां ज परोवायेहुं रहे छे. ऐवा ते महापुरुषो (भक्तो) धृष्णा ज शांत स्वभाववाणा छोय छे. बधा ज्ञवो प्रति तेमनो डेतुरडित आत्मभाव रहे छे, कामनाओथी तेमनी बुद्धि दूषित थती नथी. आवा प्रकारना संतो जे भक्ति द्वारा परमसुखनो अनुबन्ध करे छे, ते सुखने अन्य लोको जागी शकता नथी. ॥ १७ ॥

३ (जे मारो भक्त जितेन्द्रिय न थहि शक्यो तो पडा मारा प्रति वृद्धि पापती भक्तिना प्रभावथी तेनी विषय-वासना दूर थती जाय छे. तेने विषयो क्यारेक दबावी हे छे तो पडा ते तेनाथी प्रभावित नथी थतो. (कारण के हुं तेनी रक्षा करुं छु.) ॥ १८ ॥

१. शुद्धस्य । २. समर्दर्शनः ।

પથાણિઃ સુસમૃદ્ધાર્થિઃ કરોત્યેધાંસિ ભર્ષમસાત् ।
તथા મદ્વિષયા ભક્તિરૂદ્ધવૈનાંસિ કૃત્સનશઃ ॥ ૧૬॥

ન સાધયતિ માં યોગો^૧ ન સાઝ્યં ધર્મ^૨ ઉદ્ધવ ।
ન સ્વાધ્યાયસ્તપસ્ત્યાગો યથા ભક્તિર્મભોર્જિતા ॥ ૨૦॥

ભક્ત્યાડહેક્યા ગ્રાધિઃ શ્રદ્ધયાડકત્મા પ્રિયઃ સત્તામ् ।
ભક્તિઃ પુનાનિ ભત્રિષ્ઠા શ્વપાકાનપિ સમ્ભવાત् ॥ ૨૧॥

ધર્મઃ સત્યદ્યોપેતો વિદ્યા વા તપસાડન્યિતા ।
મન્દક્ત્યાડપેતમાત્માનં ન સમ્યક્ પ્રપુનાનિ હિ ॥ ૨૨॥

ક્ષં વિના રોમહર્ષ દ્વવતા ચેતસા વિના ।
વિનાડનનાશુકલયા શુધ્યેદ્ભક્ત્યા વિનાડકશયઃ ॥ ૨૩॥

વાગ् ગદ્ગદા દ્વવતે યસ્ય ચિત્તં
રૂદ્ધત્યભીક્ષણં હસ્તિ ક્વચિચ્ય ।
વિલજજ ઉદ્ગાયતિ નૃત્યતે ચ
મન્દક્તિયુક્તો ભુવનં પુનાનિ ॥ ૨૪॥

પથાણિના હેમ મલં જહાનિ
ધ્માતં પુનઃ સ્વં ભજતે ચ રૂપમ् ।
આત્મા ચ કર્માનુશયં વિધૂય
મન્દક્તિયોગેન ભજત્યથો મામ् ॥ ૨૫॥

યથા યથાડકત્મા પરિમૃજ્યતેડસૌ
મતપુદ્યગાથાશ્વવણાભિધાને:
તથા તથા પશ્યતિ વસ્તુ તે સૂક્ષમં
ચક્ષુર્યયેવાજ્ઞનસમ્રયુક્તમ् ॥ ૨૬॥

વિષયાનુ ધ્યાયતશ્ચિતં વિષયેષુ વિષજ્જતે ।
મામનુસ્મરતશ્ચિતં ભયેવ પ્રવિલીયતે ॥ ૨૭॥

૧. ધર્મો । ૨. યોગ । ૩. તત્ત્વસૂક્ષ્મં ।

જેમ પ્રચેડ અણિન બધાં લાકડાને બાળીને ભર્ષમ કરી છે, તે જ પ્રમાણે મારી ભક્તિ પણ સધળા પાપસમૂહોને નિઃશેષ ભર્ષમ કરી નાખે છે. ॥ ૧૮ ॥

હુ ઉદ્ધવ! મારા સ્વરૂપમાં વિકસેલી મારી ભક્તિ મને જેટલા પ્રમાણમાં પોતાનો બનાવે છે તેટલા પ્રમાણમાં પોગણક્તિ, સાંઘ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, વૈહિકધર્મ, વેદાભ્યાસ, તપસ્યા કે ત્યાગ મને પોતાનો બનાવી શકતાં નથી. ॥ ૨૦ ॥

હું સંતોનો પ્રિય છું, તેમનો આત્મા છું, એકમાત્ર શ્રદ્ધા-ભક્તિથી જ હું તેમને પ્રાપ્ત થાઉં છું. જો કોઈ જન્મથી જ ચાંડાણ હોય તો પણ મારી ભક્તિથી તે શુદ્ધ-પવિત્ર થઈ જાય છે. ॥ ૨૧ ॥

જો કોઈએ સત્ય અને દ્યાપૂર્વક ધર્મનું પાલન કર્યું, અથવા કોઈએ તપસ્યાપૂર્ણ વિદ્યાભ્યાસ કર્યો, પરંતુ તે જો મારી ભક્તિથી રહિત છે તો આવો ધર્મ અને અભ્યાસ તેને પવિત્ર કરી શકતા નથી. ॥ ૨૨ ॥

ભક્તિ કરતાં-કરતાં હૃદય રોમાંચ ન અનુભવે, ચિત્ત પીગળી ન જાય, આનંદથી અશુદ્ધો ન છલકાય ત્યાં સુધી ભક્તનું હૃદય પૂર્ણરૂપે શુદ્ધ થતું નથી. ॥ ૨૩ ॥

જ્યારે ભક્તિનો પ્રવાહ વધે છે ત્યારે તેની વાણી ગદ્ગદ થઈ જાય છે, ચિત્ત ભક્તિરસથી દ્વવે છે (હે પ્રભુ! તમે ક્યાં છો? આ રીતે) ક્યારેક પ્રલાપ કરતો રહ્યીને રૂઢ છે તો ક્યારેક હસે છે, સંકોચ મૂકીને ક્યારેક ઊંચાસ્વરથી ગાય છે તો ક્યારેક નાચે છે; એવો મારો ભક્ત સમસ્ત સંસારને પવિત્ર કરે છે. ॥ ૨૪ ॥

જેમ અણિમાં તપાવવાથી સોનું શુદ્ધ થઈ જાય છે, તે તેના મૂળરૂપમાં ચમકવા લાગે છે, તે જ પ્રમાણે પુરુષ જ્યારે મારી ભક્તિ કરે છે તો તે ભક્તિયોગ દ્વારા પોતાની કર્મવાસનાઓનો નાશ કરીને પોતાના નિજ સ્વરૂપ એવા મુજબ પરમાત્માને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

ઉદ્ધવજ! મારી પરમ પવિત્ર લીલા-કથાઓના શ્રવણ-કીર્તનથી જેમ-જેમ ચિત્તનો મેલ ધોવાતો જાય છે, તેમ-તેમ તેને સુક્ષ્મવસ્તુનાં - વાસ્તવિક તત્ત્વનાં દર્શન થવા લાગે છે. ॥ ૨૬ ॥

જે પુરુષ નિરંતર વિષયોનું ચિત્તન કરે છે, તેનું ચિત્ત વિષયોમાં ફસાઈ જાય છે અને જે મારું સ્મરણ કરે છે તેનું ચિત્ત મારામાં તલ્લીન થઈ જાય છે. ॥ ૨૭ ॥

तस्मादसद्भिधानं यथा स्वजनमनोरथम् ।
हित्या मयि समाधत्स्व मनो मद्रावभावितम् ॥ २८ ॥

स्त्रीषां स्त्रीसज्जिनां सज्जं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ।
क्षेमे विविक्त आसीनश्चिन्तयेन्मामतन्द्रितः ॥ २९ ॥

न तथाऽस्य भवेत् क्लेशो बन्धुश्चान्यप्रसज्जतः ।
योषित्सज्जाद् यथा पुंसो यथा तत्सज्जिसज्जतः ॥ ३० ॥

उद्धव उवाच

यथा त्वाभरविन्दाक्ष पादेशं वा यदात्मकम् ।
ध्यायेन्मुक्षुरेतन्मे ध्यानं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥

श्रीबगवानुवाच

सम आसन आसीनः समकायो यथासुखम् ।
हस्तावुत्सज्जं आधाय स्वनासाग्रहृतेक्षणः ॥ ३२ ॥

प्राणस्य शोधयेन्मार्गं पूरकुभक्तेच्छैः ।
विपर्ययेणापि शनैरभ्यसेत्तिर्जितेन्द्रियः ॥ ३३ ॥

हृष्टविच्छिन्मोक्षारं घटानादं बिसोर्षावत् ।
प्राणोनोदीर्थं तत्राथ पुनः संवेशयेत् स्वरम् ॥ ३४ ॥

अेवं प्राणवसंयुक्तं प्राणमेव समभ्यसेत् ।
दशकृत्यस्त्रिपवणं भासादर्वाग् जितानिलः ॥ ३५ ॥

हत्पुष्टरीकमन्तःस्थमूर्ध्वनालमधोमुखम् ।
ध्यात्वोर्ध्वमुखमुत्तिरभाष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ ३६ ॥

कर्णिकायां न्यसेत् सूर्यसोमाऽनीनुत्तरोत्तरम् ।
वल्लिमध्ये स्मरेद् इपं भमैतद् ध्यानमङ्गलम् ॥ ३७ ॥

असत् वस्तुओनुं चित्तन् स्वजना भनोरथोनी जेम
मिथ्या छे, तेथी असत् वस्तुओनुं चित्तन् छोडीने मारुं
चित्तन् करवुं जोहिअ, भनने मारामां जोडी देवुं
जोहिअ. ॥ २८ ॥

प्रिय उद्धव! स्त्रीओना संगथी अने श्री-लंपटोना
संगथी जे रीते हुःजोनी परंपरा वधे छे, तेवी बीजा जोहिना
संगथी वधती नथी. तेथी साधके पोतानी ठन्डियोने वशमां
करीने स्त्रीओनो अने लंपटोनो दूरथी ज त्याग करी देवो
जोहिअ. एकांत अने पवित्र स्थानमां बेसीने सावधानीपूर्वक
मारुं चित्तन् करवुं जोहिअ. ॥ २८-३० ॥

उद्धवज्ञाने पूछ्युं - छे कमणनयन श्याम सुंदर!
मुमुक्षुअे आपनुं ध्यान कर्ती रीते करवुं जोहिअ, कर्ती रीते
रहेवुं जोहिअ तथा आपना क्या स्वरूपनुं ध्यान करवुं
जोहिअ ते ज्ञानवानी कृपा करो. ॥ ३१ ॥

भगवान् श्रीकृष्णो कहुं - प्रिय उद्धव! जे न बहु
जीयुं होय के न बहु नीयुं होय, ऐवा आसन पर शरीरने
टट्टार (सीधु) राखीने साधक आरामथी बेसवुं, हाथने
पोताना खोणामां राखवा अने दृष्टि नासिकाना अग्रभाग
पर राखवी. ॥ ३२ ॥

त्यार पाढी पूरक, कुलक अने रेचक तथा रेचक, कुलक
अने पूरक - आवा प्राणायम द्वारा नाडीओनी शुद्धि करवी.
प्राणायामनो अभ्यास धीरे-धीरे वधारतां रहेवुं अने साथे-
साथे ठन्डिओने वश करवानो अभ्यास पक्ष करवो. ॥ ३३ ॥

प्राणायाम बे प्रकारनो छे - एक सर्गर्भ अने बीजो
अर्गर्भ. (आमानो सर्गर्भ ऊँकारयुक्त छोर्हि श्रेष्ठ छे, माटे
तेना विशे अहो कहुं छे.) ऊँकार मूलाधारथी भांडीने छेक
मस्तकना छेडा सुधी कमणना नाणनी अंदरना तंतु जेवो
सूक्ष्म रहेलो छे. तेने भननी अंदर प्राणथी प्रगट करी
तेमां घटनाद जेवो उदात नाद स्थिर करवो. आ प्रमाणे
हिवसमां त्रिशे काणमां दस-दस वार ऊँकारयुक्त प्राणायामनो
अभ्यास करवो. आ प्रमाणे करवाथी साधक एक महिनानी
अंदर ज प्राणवायुने वश करी ले छे. ॥ ३४-३५ ॥

त्यार पाढी अेवुं चित्तन् करवुं के हृष्टपुपी एक कमण
छे, जेनी नाण उपर छे अने मुख नीचे छे. हवे ऐवी
रीते (पहेलांथी ऊलटे) ध्यान करवुं के ते कमण नीचा
नाणवाणुं, ऊचा मुखवाणुं, खीलेलुं, आठ पांखडीओवाणुं
अने वध्ये कणीवाणुं छे. ॥ ३६ ॥

कणी उपर कमशः सूर्य, चन्द्रमा अने अजिनिनो न्यास
करवो जोहिअ. त्यार पाढी अजिनिमां भारा आ रुपनुं
(श्रीकृष्णानु) सरण करवुं जोहिअ. मारुं आ स्वरूप ध्यान
माटे अत्यंत मंगणमय छे. ॥ ३७ ॥

समं प्रशान्तं सुभुजं दीर्घ्यारुचतुर्भुजम् ।
सुचारु सुन्दरशीवं सुकपोलं शुचिस्मितम् ॥ ३८ ॥

समानकर्णविन्यस्तस्कुरन्मकरकुण्डलम् ।
हेमाभ्वरं धनशयामं श्रीवत्सश्रीनिकेतनम् ॥ ३९ ॥

शङ्खयक्गदापद्मवनमालाविभूषितम् ।
नूपुरविलसत्पादं कौस्तुभप्रभया युतम् ॥ ४० ॥

धुमतिक्रीटकटकटिसूत्राङ्गायुतम् ।
सर्वाङ्गसुन्दरं हृदं प्रसादसुभुषेक्षणम् ।
सुकुमारमभिध्यायेत् सर्वाङ्गेषु मनो धृत् ॥ ४१ ॥

ठन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो मनसाऽऽकुरु तन्मनः ।
बुद्ध्या सारथिना धीरः प्रणयेन्मयि सर्वतः ॥ ४२ ॥

तत् सर्वव्यापकं चित्तमाकृष्टैकत्र धारयेत् ।
नान्यानि चिन्तयेद्भूयः सुस्मितं भावयेन्मुखम् ॥ ४३ ॥

तत्र लब्ध्यपदं चित्तमाकृष्ट्य व्योम्नि धारयेत् ।
तत्त्वं त्यक्त्वा मदारोहो न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ ४४ ॥

अेवं समाहितमतिर्मामेवात्मानमात्मनि ।
विचर्षे भयि सर्वात्मन् ज्योतिज्योतिपि संयुतम् ॥ ४५ ॥

ध्यानेनेत्यं सुतीव्रेषा युञ्जतो योगिनो मनः ।
संयास्यत्याशु निर्वाणं द्रव्यशानकियाप्रमः ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते भगवान्पुराणे पारमहस्यां संहितायां एकादशस्कन्दे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
अग्नियारमा संक्षेप-अंतर्गत शौद्धमो अध्याय समाप्त.

—★—

पंदरमो अद्याय

भिन्न-भिन्न सिद्धिओनां नाम अने लक्षण

श्रीभगवानुवाच

जितेन्द्रियस्य युक्तस्य जितथासस्य योगिनः ।
मयि धारयतश्चेत् उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥ १ ॥

उद्धव उवाच

क्षया धारणाया कस्त्रित् कथंस्वित् सिद्धिरच्युत ।
कृति वा सिद्धयो श्रूहि योगिनां सिद्धिर्भवान् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच

सिद्धयोऽस्त्रादश प्रोक्ता धारणा योगपारंगीः ।
तासामधौ मत्रधाना दशैव गुणेतवः ॥ ३ ॥

अषिमा भृहिमा मूर्त्तर्विमा प्राप्तिरिन्द्रियैः ।
प्राकाम्यं श्रुतदेष्टु शक्तिप्रेरणमीशिता ॥ ४ ॥

गुणेभ्यसङ्गो वशिता यत्कामस्तदवस्थति ।
ओता मे सिद्धयः सौम्य आर्णावौत्पत्तिका^१ भताः ॥ ५ ॥

अनूर्भिमायं देहेऽस्मिन् हृतश्ववणादर्शनम् ।
मनोऽवः क्रमरूपं परकायप्रवेशनम् ॥ ६ ॥

स्वच्छ-मृत्युदेवानां सहकीडानुदर्शनम् ।
यथासङ्कल्पसंसिद्धिराशाऽप्रतिष्ठतागतिः ॥ ७ ॥

त्रिकालशत्वमद्वन्द्वं परचिताद्यभिशता ।
अन्यकर्म्मुविषादीनां प्रतिष्ठभोऽपराजयः ॥ ८ ॥

१. अष्टो चौतपत्तिः ।

भगवान् श्रीकृष्ण कहे छे — प्रिय उद्धव! ज्यारे साधक इन्द्रियो, प्राण अने मनने वशमां करीने पोतानुं चिना मारा तरक वाणे छे, मार्ण ध्यान करवा लागे छे, त्यारे तेनी सामे अनेक सिद्धिओ उपस्थित थई जाय छे. ॥ १ ॥

उद्धवज्ञाए कहुं — हे अच्युत! कई धारणाथी क्या प्रकारनी कई सिद्धि प्राप्त थाय छे अने ते सिद्धिओ केटली छे. आप ज ते योगीओने सिद्धिओ आपनारा छो, तेथी कृपा करीने जगावो. ॥ २ ॥

भगवान् श्रीकृष्णो कहुं — प्रिय उद्धव! योगपारंगत पुरुषोंसे सिद्धिओ तथा धारणाओनी संभ्या अढार कही छे. तेमांनी आठ सिद्धिओ तो मुख्यतये मारामां रहे छे तथा बाडीनी दश सत्त्वगुणाना विकासथी पक्ष मणी जाय छे. ॥ ३ ॥

तेमां त्रिंशि सिद्धिओ तो शरीरनी छे — ‘अषिमा’, ‘भृहिमा’ अने ‘लविमा’. जे ज्ञेईंसे ते मणी जाय ते इन्द्रियोनी एक सिद्धिनुं नाम छे — ‘प्राप्ति.’ आ लोक अने परलोकना पदार्थोंनो ईच्छा अनुसार अनुभव करावनारी सिद्धि छे — ‘प्राकाम्य’. माया अने तेना कार्यनुं ईच्छा अनुसार संचालन करे ते ‘ईशिता’ सिद्धि छे. ॥ ४ ॥

विषयोमां रहीने पक्ष तेमनामां आसक्त न थवुं ते ‘वशिता’ सिद्धि छे अने जेनी जेनी क्रमना करीओ, तेनी सीमा सुधी पह्लोंची जवुं ते ‘क्रामावसायिता’ नामनी आठमी सिद्धि छे. आ आठेय सिद्धिओ मारामां स्वभावथी ज रहे छे. (जेमने हुं आपुं छुं, तेने अंशतः प्राप्त थाय छे.) ॥ ५ ॥

आ सिवाय बीज पक्ष अनेक सिद्धिओ छे. शरीरमां शुधा-तृष्णा, कम-कोष आहि वेगो पर नियंत्रण, बहु दूरथी वस्तुने ज्ञेई लेवी, खुब दूरनी वात सांबणवी, मननी साथे ज शरीरनुं ते स्थान पर पह्लोंची जवुं, जे ईच्छा थाय ते उप परवुं, बीज शरीरमां प्रवेश करवो, ज्यारे ईच्छा थाय त्यारे शरीर छोडवुं, अप्सराओ साथे थनारी देवकीडानुं दर्शन, पोते जे वस्तुनो संकल्प करे ते वस्तु मणी जवी, पोतानी आशानुं हरकोई स्थगे पालन थाय — आ दश सिद्धिओ सत्त्वगुणाना विशेष विकासथी प्राप्त थाय छे. ॥ ६-७ ॥

भूत, भविष्य अने वर्तमाननी वात जाळी लेवी, कंडी-गरमी, सुख-दृश्य अने राग-देष वगेरे दंगोना वशमां न थवुं, बीजना मननी वात जाळी लेवी, अजिन, सूर्य, जग, विष वगेरेनी शक्तिने रोकी लेवी अने कोईनाथी पक्ष पराजित न थवुं. आ पांच सिद्धिओ पक्ष योगीओने प्राप्त थाय छे. ॥ ८ ॥

એતાશ્રોદેશતः પ્રોક્તા યોગધારણસિદ્ધયः ।
ધ્યા ધારણયા યા સ્યાદ્ પથા વા સ્યાનિબોધ મે ॥ ૮ ॥

ભૂતસૂક્ષ્માત્મનિ મધ્યિ તન્માત્રાં ધારયેન્મનઃ ।
અણિમાનમવાખોતિ તન્માત્રોપાસકો મમ ॥ ૧૦ ॥

મહત્યાત્મનયિ પરે યથાસંસ્થં મનો દધત् ।
મહિમાનમવાખોતિ ભૂતાનાં ચ પૃથક્ પૃથક્ ॥ ૧૧ ॥

પરમાણુમયે ચિતં ભૂતાનાં મધ્યિ રજ્જુયન् ।
કાલસૂક્ષ્માર્થતાં યોગી લદિમાનમવાખુયાત् ॥ ૧૨ ॥

ધારયન् મધ્યહંતાવે મનો વૈકારિકેડભિલમ् ।
સર્વેન્દ્રિયાણામાત્મત્વં પ્રાપ્તિં પ્રાપ્તોતિ મન્મનાઃ ॥ ૧૩ ॥

મહત્યાત્મનિ યઃ સૂત્રે ધારયેન્મયિ^૧ માનસમ् ।
પ્રાકાર્યં પારમેજ્ઞયં મે વિનંદતેડવ્યક્તજન્મનઃ ॥ ૧૪ ॥

વિષ્ણો અધીશ્વરે ચિતં ધારયેત્ કાલવિગ્રહે ।
સ ઈશિત્વમવાખોતિ કોતકોત્રશયોદનામ્ભુ^૨ ॥ ૧૫ ॥

નારાયણો તુરીયાખ્યે^૩ ભગવચ્છબ્દશબ્દિંતે ।
મનો મધ્યાદ્વદ્ય યોગી મદ્ધર્મા વશિતામિયાત् ॥ ૧૬ ॥

✓ પ્રિય ઉદ્ધવ! યોગધારણા કરવાથી જે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું મેં નામ-કાર્યની સાથે વર્ણાન કરી દીધું. હવે કઈ ધારણાથી કઈ સિદ્ધ કઈ રીતે મળે છે એ કહું છું, સાંભળો. * ॥ ૮ ॥

પ્રિય ઉદ્ધવ! પંચમહાભૂતોનું સૂક્ષ્મારૂપ જેને તન્માત્રા કહે છે, તે મારું જ શરીર છે. જે સાધક મારી આ પંચતન્માત્રાઓમાં પોતાના મનની ધારણા કરે છે, તેને 'અણિમા' નામની સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૦ ॥ આ મહત્તત્ત્વના રૂપમાં હું જ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છું. જે યોગી પોતાના મનને મારા આ મહત્તત્ત્વરૂપ પરમાત્મામાં ધારણા કરી લે છે, તે 'મહિમા' નામની સિદ્ધ પામે છે. તે જ પ્રમાણે જો એક-એક મહાભૂતની તન્માત્રામાં પણ મનની ધારણા કરે તો પણ તેને મહિમા નામની સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૧૧ ॥ વાયુ વગેરે ચાર ભૂતોની અંદર પરમાણુરૂપે આકાશ બધી જગ્ગાએ વ્યાપ્ત છે, તે જ પ્રમાણો હું (ભગવાન) સર્વત્ર પરિપૂર્ણ છું. જે યોગી પોતાના ચિત્તને મારામાં પરોવીને મારામાં એકતા પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેને 'લદિમા' નામની સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા કાળના સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પરમાણુ બની શકવાનું તેને સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ॥ ૧૨ ॥ મન બધી હંદ્રિયોનો રાજી છે, આ મન અહંતત્ત્વના સતતગુણરૂપી વિકારથી ઉત્પન્ન થયું છે. સાત્ત્વિક અહંકાર એ સ્વરૂપ છે. કોઈ પણ યોગી તે સાત્ત્વિક અહંકારને મારું સ્વરૂપ સમજીને ધ્યાન કરે છે તેમજ મનને તદ્દાકાર બનાવી દે છે તે યોગી સર્વ હંદ્રિયોનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણો મનને મારામાં જોડી દેનાર યોગીને 'પ્રાપ્તિ' નામની સિદ્ધ મળે છે. ॥ ૧૩ ॥ મુજ અબ્યક્ત, અજ્જન્માથી જ બ્રહ્માંડનું નિર્માણ થયું છે. મહત્તત્ત્વનો અભિમાની જે સૂત્રાત્મા છે તે સૂત્રાત્મા એવા ડિરણ્યગર્ભમાં મનની ધારણા કરવાથી તેને 'પ્રાકાર્ય' સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. તે સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડનો માલિક થઈ જાય છે અને તેને ઈચ્છાનુસાર સર્વ મનઃકાંકિત પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૧૪ ॥ ત્રિલોકનો અધીશ્વર હું છું. ત્રિગુણાત્મક માયાનો હું સ્વામી છું. સમસ્ત બ્રહ્માંડનો નાશ કરનાર કાળ પણ મારું જ સ્વરૂપ છે. હું જ કોત-શરીર અને કોત્રશ-જીવાત્મા એ બન્નોનો પ્રેરક પુરુષોત્તમ છું. મારા આ વિષ્ણુરૂપમાં જો કોઈ ચિત્તની ધારણા કરે તો તેને 'ઈશિત્વ' નામની સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને પછી મારી જેમ તમામ જીવોને પ્રેરણા કરવાનું સામર્થ્ય મળે છે. ॥ ૧૫ ॥ 'ઔશ્રદ્ધસ્ય સમગ્રસ્ય ધર્મસ્ય પશશઃ શ્રિયઃ શાન-વૈરાગ્યયોશ્વેવ ધંધણાં ભગ ઈતીરણા ॥' આ જ ઔશ્રદ્ધોથી સંપન્ન ભગવાન છે, આ ભગવાન જ નારાયણ છે. તેઓ તુરીય સ્વિતિમાં રહે છે. જે યોગી મારા આ નારાયણ સ્વરૂપમાં મનની ધારણા કરીને સ્વિર કરી દે છે તેનામાં મારા

૧. ધારણા । ૨. બેન્દ્રશકોત્રશોદનાત् । ૩. તુ તુરીયાખ્યે ।

* આ સંપૂર્ણ વિશ્વમાં જે કાંઈ છે, તે બધું મારા જ કોઈ અંશની અભિવ્યક્તિ છે. તેની બહાર-અંદર સર્વત્ર હું - જ - હું વ્યાપ છું. ગે જે તનો દ્વારા વિશ્વનું નિર્માણ કર્યું છે. તે તે મારાં સમાચિ તત્ત્વોમાં સાધક જીવારે પોતાને એકાકાર કરી લે છે ત્યારે તેના જ અનુસાર તે શક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે - સિદ્ધિઓ અને જ કહે છે. પરમાત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત મહાપુરુષ માટે આ સિદ્ધિઓનું કોઈ મહત્વ નથી.

निर्गुणो ब्रह्मणि मयि धारयन् विशदं मनः ।
परमानन्दमाखोति यत्र कामोऽवसीयते ॥ १७ ॥

शेतदीपपतौ चितं शुद्धे धर्ममये मयि ।
धारयञ्छ्वेततां याति षट्क्रियाहितो नरः ॥ १८ ॥

भयाकाशात्मनि प्राणे मनसा धोषमुद्भृत् ।
तत्रोपलब्धा भूतानां हंसो वायः शृणोत्यसौ ॥ १९ ॥

चक्षुस्त्वष्ट्रि संयोज्य त्वष्टारमपि चक्षुषि ।
मां तत्र मनसा ध्यायन् विशं पश्यति सूक्ष्मदेह ॥ २० ॥

मनो मयि सुसंयोज्य हेहं तदनु वायुना ।
मद्वारणानुभावेन तत्रात्मा यत्र वै मनः ॥ २१ ॥

थदा मन उपादाय थद् थद् रूपं बुद्धूषति ।
तत्थ भवेन्मनोरूपं मद्योगबलमाश्रयः ॥ २२ ॥

परकापं विशन् सिद्ध आत्मानं तत्र भावयेत् ।
पिण्डं हित्या विशेत् प्राणो वायुभूतः षड्ग्रिवत् ॥ २३ ॥

पाष्ठर्याऽकपीडय गुदं प्राणं हदुरःकण्ठमूर्धसु ।
आरोप्य ब्रह्मरन्त्रेण ब्रह्म नीत्योत्सृजेत्तानुम् ॥ २४ ॥

विहरिष्यन् सुराक्षिते भल्लं भात्यं विभावयेत् ।
विभानेनोपतिष्ठन्ति सत्यवृत्तीः सुरस्त्रियः ॥ २५ ॥

जे स्वात्माविक गुह्यो छे ते प्रगटे छे. आवो योगी 'विद्यता' नामनी सिद्धिने प्राप्त थाय छे. ॥ १६ ॥

जे योगीनु शुद्ध यथेलु भन मुज निर्गुण ब्रह्मां लाङ्यु छे ते मारी निर्गुण निराकाररूपनी उपासना करीने परमानन्दने प्राप्त थाय छे. तेने कोई कामना रहेती नथी. तेने 'कामावसायिता' नामनी सिद्धि कहे छे. ॥ १७ ॥

हु शेतदीपनो स्वामी हुं, पर्म मारुं ज स्वरूप छे. आवा मारा विशुद्ध स्वरूपमां जे पोताना चित्तने स्थिर करे छे ते कुण्ठा-तृष्णा, काम-कोष, शोक-मोहथी व्यवित थतो नथी. तेने मारा शुद्ध स्वरूप परमात्मानी प्राप्ति थाय छे. ॥ १८ ॥

हुं ज समष्टि-प्राणरूप आकाशात्मा हुं. जे मारा आ स्वरूपमां भन द्वारा अनाहत नादनु चित्तन करे छे ते 'दूरश्वरषा' नामनी सिद्धिथी संपन्न थई जाय छे अने आ धारणाथी योगी आकाशमां उपलब्ध थवावाणी विविध प्राणीओनी बोली सांभाणी-समज शके छे. ॥ १९ ॥

जे योगी चक्षु नामनी इन्द्रियने सूर्यमां अने सूर्यने चक्षुमां परोवीने मारा स्वरूपनु ध्यान करे छे तेनी इष्टि सूक्ष्म थई जाय छे, तेने 'दूरदर्शन' नामनी सिद्धि प्राप्त थाय छे अने ते समग्र संसारने कोई शके छे. ॥ २० ॥

जे मन अने शरीरने प्राणावायु सहित मारी साथे जोडी हे छे अने मारी धारणा करे छे तेने 'मनोज्व' नामनी सिद्धि प्राप्त थई जाय छे. आ सिद्धिना प्रभावथी ते योगी ज्यां पश्च ज्वानो संकल्प करे छे, त्यां तेनु शरीर ते ज कहो पहेंची जाय छे. ॥ २१ ॥

जे समये योगी मनने उपादान-कारण बनावीने कोईनु पश्च रूप धारणा करवा चाहे तो ते समये पोताना मनने अनुरूप तेवुं ज रूप धारणा करी ले छे. अनुं कारण ए छे के, तेहो पोताना चित्तने मारी साथे जोडी दीधुं छे. ॥ २२ ॥

जे योगी बीज शरीरमां प्रवेश करवा ईच्छे, ते ऐदी भावना करे के, हुं ते ज शरीरमां हुं. आवुं करवाथी तेनो प्राण वायुनु रूप धारणा करीने, एक कूल परथी बीज कूल उपर जनार ब्रह्मरन्त्रे जेम, पोतानु शरीर छोडीने बीज शरीरमां प्रवेश करी जाय छे. ॥ २३ ॥

योगीए ए शरीरनो परित्याग करवो होय तो ऐदीथी गुदाहारने द्वावीने प्राणावायुने कमशः हृदय, वक्षःस्थण, कंड अने भस्तकमां लई जाय. पछी ब्रह्मरन्त्रे लेदीने सुखमणा द्वारा ब्रह्ममां लीन करीने शरीरनो परित्याग करी हे. ॥ २४ ॥

जो तेने देवताओनां विहारस्थणोमां कीडा करवानी ईच्छा होय तो मारा शुद्ध सत्त्वगुणनी अंशस्वरूप सुर-सुन्दरीओ विभान लઈने सेवा माटे तेनी पासे पहेंची जाय छे. ॥ २५ ॥

યथા સંકુલ્પયેદ્ભુદ્ધયા યદા^૧ વા મત્પર: પુમાન् ।
મધ્ય સત્યે^૨ મનો યુગ્જંસ્તથા તત્ સમુપાશુંતે ॥ ૨૬॥

યો વૈ મહાવમાપત્ર ઈશિતુર્વિશિતુ: પુમાન् ।
કુતશ્ચિત્ત^૩ વિહન્યેત તસ્ય ચાણ્ણા યથા મમ ॥ ૨૭॥

મહાકલ્યા શુદ્ધસત્ત્વસ્ય^૪ યોગિનો ધારણાવિદઃ ।
તસ્ય ત્રૈકાલિકી બુદ્ધિર્જન્મમૃત્યુપબ્નહિતા ॥ ૨૮॥

અગ્ન્યાદિત્તિન હન્યેત મુનેર્યોગમયં વપુઃ ।
મધ્યોગશ્રાન્તચિત્તસ્ય^૫ યાદસામુદ્દકું યથા ॥ ૨૯॥

મદ્દિભૂતીરભિધ્યાયન્ શ્રીવત્સાસ્ત્રવિભૂષિતા:^૬ ।
ધ્યાતપત્રવ્યજને: સ ભવેદપરાજિત: ॥ ૩૦॥

ઉપાસકસ્ય મામેવં યોગધારણયા મુને: ।
સિદ્ધયઃ પૂર્વકથિતા ઉપતિષ્ઠાન્યશેષતઃ ॥ ૩૧॥

જિતેન્દ્રિયસ્ય દાન્તસ્ય જિતશ્વાસાત્મનો મુને: ।
મદ્ધારણાં ધારયતઃ કા સા સિદ્ધિ: સુદુર્લભા ॥ ૩૨॥

અન્તરાયાન્ વદ્ધન્યેતા^૭ યુગ્જતો યોગમુત્તમમ્ ।
મયા સર્પધ્યમાનસ્ય કાલક્ષપણહેતવઃ ॥ ૩૩॥

જન્મોધવિતપોમન્ત્રૈર્યોવતીરિહ સિદ્ધયઃ ।
યોગેનાખોતિ તા: સર્વાનાન્યૈર્યોગગતિં પ્રજેત્તુ ॥ ૩૪॥

સર્વાસામપિ સિદ્ધીનાં હેતુ: પતિરહું પ્રભુ: ।
અહું યોગસ્ય સાઙ્ઘ્યસ્ય ધર્મસ્ય ભ્રાત્રવાદિનામ્ ॥ ૩૫॥

મારા પરાયણ થયેલો યોગી જેણે સત્યસંકલ્પરૂપ મારામાં પોતાનું ચિત્ત સ્થિર કરી દીધું છે, તેને સંકલ્પ-સિદ્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. તે મનથી જેવો સંકલ્પ કરે છે તે જ સમયે તેનો તે સંકલ્પ સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥ ૨૬ ॥ હું 'ઈશિત્ત્વ અને વશિત્ત્વ' - આ બન્ને સિદ્ધિઓનો સ્વામી હું. તેવી ક્યારેય કોઈ મારી આણા ટાળી શકતું નથી અને બધા જ મારા શાસનમાં રહે છે. જે મારા તે રૂપનું ચિત્તન કરીને તે જ બાવથી યુક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે મારી જેમ તેની આણાને પણ કોઈ ટાળી શકતું નથી. ॥ ૨૭ ॥ જે યોગીનું ચિત્ત મારી ધારણા કરતાં-કરતાં મારી ભક્તિના પ્રભાવથી શુદ્ધ થઈ ગયું છે તેની બુદ્ધિ જન્મ-મૃત્યુ વગેરે અદ્દ વિષયોને પણ જાણી લે છે. આ ઉપરાંત ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની સધળી વાતો તે જાણી શકે છે. ॥ ૨૮ ॥ જેમ જળમાં રહેનારા પ્રાણીઓનો જળ દ્વારા નાશ થતો નથી, તે જ રીતે જે યોગીનું ચિત્ત એકભાવથી મારામાં સ્થિર થઈ ગયું છે તેના યોગમય શરીરને અદ્દિન, જળ વગેરે કોઈ પણ પદાર્થો નાશ કરી શકતા નથી. ॥ ૨૯ ॥ જે પુરુષ શ્રીવત્સ આદિ ચિહ્ન અને શંખ, ચક, ગઢા, પદ્મ આદિ આયુધોથી વિભૂષિત તથા ધજા, છજ, ચામર આદિથી સંપન્ન મારા વિવિષ અવતારોનું ધ્યાન કરે છે, તે અજેય બની જાય છે. ॥ ૩૦ ॥

આ પ્રમાણે જે વિચારશીલ પુરુષ મારી ઉપાસના કરે છે અને યોગ-ધારણા દ્વારા મારું ચિત્તન કરે છે, તેની સામે આ બધી સિદ્ધિઓ ઉપસ્થિત થઈ જાય છે, જેનું વર્ણન મે કર્યું. ॥ ૩૧ ॥ પ્રિય ઉદ્વા! જેણે પોતાનાં પ્રાણ, મન અને હન્દ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો છે, જે સંયમી છે અને મારા જ સ્વરૂપની ધારણા કરી રહ્યો છે તેના માટે આમાંની કોઈ પણ સિદ્ધિ દુર્લભ નથી. અર્થાત્ તેને બધી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત જ છે. ॥ ૩૨ ॥ પરંતુ શ્રેષ્ઠ પુરુષો કહે છે કે, જે લોકો ભક્તિયોગ અથવા જ્ઞાનયોગાદિ ઉત્તમ યોગોનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, જે મારાથી અલિન્ન થઈ રહ્યા છે તેમના માટે આ સિદ્ધિઓનું પ્રાપ્ત થવું એક વિધન જ છે. કારણ કે, આ બધું ભગવાન સુધી પહોંચવામાં વિલંબ કરનારું છે. ॥ ૩૩ ॥ ઔરથિ, તપસ્યા અને મંત્રાદિ દ્વારા જેટલી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બધી યોગ દ્વારા સુલભ છે; પરંતુ તે યોગ દ્વારા મારી પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥ ૩૪ ॥ ભ્રાત્રવાદીઓએ ધર્માં સાધન બતાવ્યાં છે, યોગ, સાંખ્ય અને ધર્મ વગેરે - તેમનો અને સમસ્ત સિદ્ધિઓનો એકમાત્ર હું જ આશ્રય, સ્વામી અને પ્રભુ હું. ॥ ૩૫ ॥

૧. યથા । ૨. તત્ત્વે । ૩. ન કુતશ્ચિત્ત । ૪. શુદ્ધતત્ત્વસ્ય । ૫. મધ્યેવ શ્રાન્ત । ૬. વિભૂષિતમ् । ૭. વદ્ધન્યેતાન् ।

અહમાત્માડકન્તરો બાહ્યોઽનાવૃતઃ સર્વદેહિનામ् ।

યथા ભૂતાનિ ભૂતેષુ બહિરનાઃ સ્વયં તथા ॥ ૩૬ ॥

જેમ બધા પ્રાણીઓમાં અંદર-બહાર સર્વત્ર સૂક્ષ્મ પંચ-
મહાભૂત જ છે, તે જ રીતે હું સમસ્ત પ્રાણીઓની અંદર
દ્રષ્ટવ્યે અને બહાર દ્રષ્ટવ્યે સ્થિત છું. મારામાં અંદર-
બહારનો જેદ નથી, કારણ કે, હું નિરાવરણ, એક, અદ્વિતીય
આત્મા સર્વવ્યાપક છું. ॥ ૩૬ ॥

—★—

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પારમહંસ્યાં સંહિતાયાં એકાદશસ્કન્દે પઞ્ચદશોડધ્યાયः ॥ ૧૫ ॥

અગિયારમા સ્કુંધ-અંતર્ગત પંદરમો અધ્યાય સમાપ્ત.

—★—

સોળમો અદ્યાય

ભગવાનની વિભૂતિઓનું વર્ણન

ઉદ્વા ઉવાચ

તં ખ્રલ પરમં સાક્ષાદનાદ્યન્તમપાવૃતમ् ।
સર્વેષામપિ ભાવાનાં ગ્રાણસ્થિત્યપ્રયોગ્યઃ ॥ ૧ ॥

ઉચ્ચાવચેષુ ભૂતેષુ દુર્જ્ઞયમકૃતાત્મભિ: ।
ઉપાસતે ત્વાં ભગવન્ યાથાતથ્યેન ખ્રાબણાઃ ॥ ૨ ॥

યેષુ યેષુ ચ ભાવેષુ ભક્ત્યા ત્વાં પરમર્થય: ।
ઉપાસીના: પ્રપદ્યન્તે સંસિદ્ધિ તદ્ વદસ્વ મે ॥ ૩ ॥

ગૃહશરસિ ભૂતાત્મા ભૂતાનાં ભૂતભાવન ।
ન ત્વાં પશ્યન્તિ ભૂતાનિ પશ્યન્તાં મોહિતાનિ તે ॥ ૪ ॥

યા: કાશ્ય ભૂમૌ દિવિ વૈ રસાયાં
વિભૂતયો દિક્ષુ મહાવિભૂતે ।
તા મહામાધ્યાધ્યાનુભાવિતાસ્તે
નમામિ તે તીર્થપદાદ્વિપદમ् ॥ ૫ ॥

શ્રીભગવાનુવાચ

એવમેતદહું પૃષ્ઠ: પ્રશ્નં પ્રશ્નાવિદાં વર ।
યુદ્ધસુના વિનશને સપત્નૈરજુનેન વૈ ॥ ૬ ॥

ઉદ્વચ્છાયે કહ્યું — ભગવન्! આપ સ્વયં પરબ્રહ્મ
છો, ન આપનો આદિ છે કે ન અંત. આપ આવરણ-
રહિત અદ્વિતીય તત્ત્વ છો. સમસ્ત પ્રાણીઓ અને પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, રક્ષા અને પ્રલયના કારણ પણ આપ જ
છો. આપ નાના-મોટા બધા પ્રાણીઓમાં રહેલા છો, પરંતુ
જે લોકોએ પોતાનાં મન અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં કર્યા નથી
તે આપને જાણી શકતા નથી. જે આપને જાણો છે તે
જ પથાર્થરૂપે આપની ઉપાસના છે. ॥ ૧-૨ ॥

મોટા-મોટા ઋષિ-મહર્ષિઓ આપનાં જે રૂપ અને
વિભૂતિઓની પરમભક્તિ સાથે ઉપાસના કરી સિદ્ધિઓ
પ્રાપ્ત કરે છે, તે વિભૂતિઓ કઈ છે તે આપ મને
કહો. ॥ ૩ ॥

સમસ્ત પ્રાણીઓના જીવનદાતા ગ્રલુ! આપ
ભૂતમાત્રના જ્યાત્યા છો અને સર્વભૂતોમાં ગુપ્ત રીતે બિરાજો
છો. ભગવન્! આમ છતાં આપની માપાથી મોહિત જીવો
સર્વમાં રહેલા આપને જોઈ શકતા નથી, પરંતુ આપ બધાને
જુઓ છો. ॥ ૪ ॥

અચિત્ય જૈશર્યસંપન્ત ગ્રલુ! પૃથ્વી, સ્વર્ગ, પાતાળ
તથા બધા દિશાઓમાં આપની પ્રભાવયુક્ત જે જે
વિભૂતિઓ છે, આપ કૃપા કરીને મને જણાવો. હે ગ્રલુ!
હું આપનાં આ ચરણકમળની વંદના કરું છું, જે સમસ્ત
તીર્થોને તીર્થિત્વ પ્રદાન કરનારાં છે. ॥ ૫ ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણો કહ્યું — પ્રિય ઉદ્વા! તમે પ્રશ્નાનો
મર્મ સમજનારાઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છો. જ્યારે કુરુક્ષેત્રમાં
કૌરવ-પાંડવોના યુદ્ધનો સમય આવી પહોંચ્યો ત્યારે પુદ
માટે તત્પર થયેલા અર્જુને મને આ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો
હતો. ॥ ૬ ॥

શાત્વા શાત્વિવધં ગર્હિમધર્મ રાજ્યહેતુકમ् ।
તતો નિવૃત્તો હન્તાહુ હતોડયમિતિ લૌકિકઃ ॥ ૭॥

સ તદા પુરુષવ્યાઘ્રો યુક્ત્યા મે પ્રતિબોધિતઃ ।
અભ્યભાષત મામેવં યથા ત્વં રણમૂર્ધનિ ॥ ૮॥

અહુમાત્મોદ્વામીષાં ભૂતાનાં સુહૃદીશરઃ ।
અહું સર્વાણિ ભૂતાનિ તેષાં સ્થિત્યુદ્વાપ્યય: ॥ ૯॥

અહું ગતિર્ગતિમતાં કાલ: કલયતામહમ् ।
ગુણાનાં ચાય્યહું સામ્યં ગુણિન્યોત્પત્તિકો ગુણઃ ॥ ૧૦॥

ગુણિનામધ્યહું સૂત્રં મહતાં ચ મહાનહમ् ।
સૂક્ષ્માણામધ્યહું જીવો દુર્જ્યાનામહું મન: ॥ ૧૧॥

હિરણ્યગભો વેદાનાં મન્ત્રાણાં પ્રણવस્ત્રિવૃત् ।
અક્ષરાણામકરોડસિમિ પદાનિ ચ્છન્દસામહમ् ॥ ૧૨॥

ઈન્દ્રોડહું સર્વદેવાનાં વસૂનામસિમ^૧ હવ્યવાદ ।
આદિત્યાનામહું વિષ્ણુ રૂપ્રાણાં નીલલોહિતઃ ॥ ૧૩॥

ભ્રમર્ધીણાં ભૃગુરહું રાજર્ધીણામહું મનુઃ ।
દેવર્ધીણાં નારદોડહું હવિર્ધાન્યસિમિ ધેનુષુ ॥ ૧૪॥

સિદ્ધેશરાણાં કપિલ: સુપણોડહું પતિત્રિણામ્ ।
પ્રજાપતીનાં દક્ષોડહું પિતૃણામહમર્યમા ॥ ૧૫॥

માં વિદ્વયુદ્ધવ દૈત્યાનાં પ્રહાદમસુરેશરમ् ।
સોમાં નક્ષત્રોપધીનાં ધનેશં યક્ષરક્ષસામ્ ॥ ૧૬॥

ઔરાવતં ગજેન્દ્રાણાં યાદસાં વરણાં પ્રભુમ् ।
તપતાં ધુમતાં સૂર્ય મનુષ્યાણાં ચ ભૂપતિમ् ॥ ૧૭॥

ઉર્યૈ:શ્રવાસ્તુરક્ષાણાં ધાતૂનામસિમિ કાગ્યનમ् ।
ધમ: સંયમતાં ચાહું સર્પાણામસિમિ વાસુકિ: ॥ ૧૮॥

નાગેન્દ્રાણામનન્તોડહું મૃગેન્દ્ર: શૃઙ્ગિદંશ્રિણામ્ ।
આશ્રમાણામહું તુયો વણીનાં પ્રથમોડનઘ^૨ ॥ ૧૯॥

અર્જુનના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે કુટુંબીઓને મારવા, અને એ પણ રાજ્યને માટે, અત્યંત નિંદનીય કૃત્ય છે, અને અધર્મ છે. સાધારણ પુરુષની જેમ તે એવું વિચારતો હતો કે, 'હું મારનારો છું અને આ બધા મરનારા છે.' આવું વિચારીને તેણે યુદ્ધ કરવાનું માંડી વાળ્યું. ॥ ૭ ॥ ત્યારે મેં રણભૂમિમાં અનેક યુક્તિઓથી પરમવીર અર્જુનને સમજાવ્યા હતા. તે સમયે અર્જુને પણ મને આ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, જે તમે પૂછી રહ્યા છો. ॥ ૮ ॥ ઉદ્ધવણ! હું સમસ્ત પ્રાણીઓનો આત્મા, હિતૈષી, સુદૃઢ અને ઈશર - નિયામક છું. હું જ આ સમસ્ત પ્રાણીઓ અને પદાર્થોના રૂપમાં છું અને તેમની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયનું કારણ પણ હું જ છું. ॥ ૯ ॥ ગતિશીલ (ચાલનારા) પ્રાણીઓમાં ચાલવાની શક્તિ હું છું, ગણાના કરનારાઓમાં કાળ હું છું, (ગુણોની સામ્યાવસ્થારૂપ પ્રકૃતિ હું છું, ગુણવાનોનો સ્વાભાવિક ગુણ હું છું. ॥ ૧૦ ॥ ગુણવાળા પદાર્થોમાં વસેલો કિયાશક્તિ-પ્રધાન સૂત્રાત્મા હું છું. શાનશક્તિ-પ્રધાન મહત્તત્ત્વ હું છું. સૂક્ષ્મ વસ્તુઓમાં જીવાત્મા હું છું, મુશ્કેલીથી વશમાં થનાર મન હું છું. ॥ ૧૧ ॥ વેદોનો અભ્યાસ કરનારા વેદપુરુષ બ્રહ્મ હું છું, મંત્રોમાં 'અ ઓ મ' આ ત્રણે માત્રાઓથી યુક્ત પ્રણવ હું છું. અકાર અને છંદોમાં ત્રિપદા ગાયત્રી હું છું. ॥ ૧૨ ॥ સધળા દેવતાઓમાં ઈન્દ્ર, આઠ વસુઓમાં અર્જિન, દ્વારદ્શ આદિત્યોમાં વિષ્ણુ અને એકાદશ રૂપોમાં શંકર હું છું. બ્રાહ્રિંદોમાં ભૃગુ, રાજર્ધીઓમાં મનુ, દેવર્ધીઓમાં નારદ અને ગાયોમાં કામધેનુ હું છું. ॥ ૧૩-૧૪ ॥ હું સિદ્ધેશરોમાં કપિલ, પક્ષીઓમાં ગરૂડ, પ્રજાપતિઓમાં દક્ષ પ્રજાપતિ અને પિતૃઓમાં અર્થમાં છું. ॥ ૧૫ ॥ પ્રિય ઉદ્ધવ! દેત્યોમાં દેત્યરાજ પ્રહ્લાદ, નક્ષત્રોનો અધિપતિ અને વનસ્પતિઓને પુષ્ટ કરનાર ચંત્રમા હું છું. યક્ષ તથા રાક્ષસોમાં ધનપતિ કુબેર હું છું. ॥ ૧૬ ॥ ગજેન્દ્રોમાં ઔરાવત નામનો હાથી, જણચરોમાં પ્રભુ વરણ હું છું. ઉષ્ણતા અને પ્રકાશ આપનારાઓમાં સૂર્ય તથા મનુષ્યોમાં રાજી હું છું. ॥ ૧૭ ॥ અશ્વોમાં ઉર્યૈ:શ્રવા, ધાતૂઓમાં સુવર્ણ, દંડ આપનારાઓમાં ધમ અને સર્પોમાં વાસુકિ હું છું. ॥ ૧૮ ॥ નિષ્પાપ ઉદ્ધવ! હું નાગરાજોમાં શેપનાગ, શિંગડાંવાળા અને દાઢવાળા પ્રાણીઓમાં તેમનો રાજી સિંહ, આશ્રમોમાં સંન્યાસ અને વણોમાં બ્રાહ્મણ હું છું. ॥ ૧૯ ॥

तीर्थानां लोतसां गजा समुद्रः सरसामहम् ।
आयुधानां धनुरहं त्रिपुरघो धनुष्मताम् ॥ २० ॥

विष्णुपानामस्यहं मेरुर्गहनानां हिमालयः ।
वनस्पतीनामथत्थ॑ ओषधीनामहं यवः॒ ॥ २१ ॥

पुरोधसां वसिष्ठोऽहं भ्रह्मिष्ठानां भृहस्पतिः ।
स्कन्दोऽहं सर्वसेनान्यामग्राह्यां३ भगवानङ्गः ॥ २२ ॥

यज्ञानां भ्रह्मयज्ञोऽहं प्रतानामविहिसनम् ।
वाय्वज्ञ्यकाम्बुद्वागात्मा शुचीनामप्यहं शुचिः ॥ २३ ॥

योगानामात्मसंरोधो मन्त्रोऽस्मि विजिगीषताम् ।
आन्वीक्षिकी कौशलानां विकल्पः अप्यतिवादिनाम् ॥ २४ ॥

खीणां तु शतरूपाऽहं पुंसां स्वायम्भुवो मनुः ।
नारायणो मुनीनां च कुमारो भ्रह्मचारिणाम् ॥ २५ ॥

धर्माण्डामस्मि संन्यासः क्षेमाण्डामभिर्भितिः ।
गुह्यानां सूनृतं४ मौनं भिथुनानामजस्तवहम् ॥ २६ ॥

संवत्सरोऽस्यनिमिषामृतूनां मधुमाध्यौ ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहं नक्षत्राणां तथाऽभिजित् ॥ २७ ॥

अहं युगानां च कृतं धीराणां देवलोऽसितः५ ।
द्वैपायनोऽस्मि व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् ॥ २८ ॥

वासुदेवो भगवतां त्वं तु भागवतेष्ठम् ।
किंपुरुषाणां हनुमान् विद्याप्राणां सुदर्शनः ॥ २९ ॥

रत्नानां पश्चरागोऽस्मि पदाक्षोशः सुपेशसाम् ।
कुशोऽस्मि दर्भज्ञातीनां गत्यमाञ्जयं हविः अष्टहम् ॥ ३० ॥

व्यवसायिनामहं लक्ष्मीः किंतवानां छलग्रहः ।
तितिक्षाऽस्मि तितिक्षाणां सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३१ ॥

तीर्थो अने नदीओमां गंगा, जग्नाशयोमां समुद्र, अस्त्र-शस्त्रोमां धनुष्य तथा धनुर्धरोमां त्रिपुरारी शंकर हुं छुं ॥ २० ॥

निवासस्थानोमां सुमेरु, हुर्गम स्थानोमां हिमालय, वनस्पतिओमां पीपलो अने धान्योमां जैव हुं छुं ॥ २१ ॥ पुरोहितोमां वसिष्ठ, वेदवेत्ताओमां बृहस्पति, संधाना सेनापतिओमां कर्तिकस्वामी अने सन्मार्ग चालनाराओमां भ्रगाश्च हुं छुं ॥ २२ ॥ पंचमधायशोमां भ्रव्यश (स्वाध्यायप्रक्ष) हुं छुं, प्रतोमां अहिंसा प्रत अने शुद्ध करनारा पदार्थोमां नित्यशुद्ध वायु तथा अज्ञि, सूर्य, जग, वाङ्मी तथा आत्मा हुं छुं ॥ २३ ॥ योगोमां मनोनिरोधउपी समाधियोग हुं छुं, ऋतवानी ईश्वा राखनाराओनी गुप्त-मंत्रज्ञा हुं छुं, आत्मा-अनात्मा विवेकनी चर्चामां भ्रव्यविद्या हुं छुं, तत्त्वोने भाटे निर्झय आपनारो वाद-विवादउपी विकल्प हुं ज हुं ॥ (कारण के आज सुधी कोई पश्च तत्त्वोना संबंधमां तत्त्वोनी संज्ञा आटली ज छे, ऐवो निर्झय थह शक्यो नथी.)* ऋतीओमां मनुपत्नी शतरूपा, पुरुषोमां स्वायंभुव मनु, मुनीश्वरोमां नारायण अने भ्रह्मचारीओमां सनत्कुमार हुं छुं ॥ २४-२५ ॥ धर्मोमां संन्यास-धर्म, कल्याणकामी पुरुषोनी अंतर्मुखी वृत्ति हुं छुं, कोई वातने गोपनीय राखवा भाटे भधुरवाणी अने भौन हुं छुं, जेमना शरीरथी ऋ-पुरुषनुं जोड़कु उत्पन्न थयुं, ते प्रज्ञापति भ्रगा हुं छुं ॥ २६ ॥ हंमेशां सावधान रहीने जगनाराओमां संवत्सरउप कण हुं छुं, ऋतुओमां वसंत, महिनाओमां मार्गशीर्ष अने नक्षत्रोमां अभिजित हुं छुं ॥ २७ ॥ पुगोमां सत्युग, विवेकीओमां महर्षि देवल अने असित, व्यासोमां श्रीकृष्णद्वैपायन व्यास तथा कविओमां मनस्वी शुक्राचार्य हुं छुं ॥ २८ ॥ धर्मगुणीश्वर्योमां वासुदेव हुं छुं ॥ मारा प्रिय नक्तोमां तमे (उद्धव) हुं छुं, किम्बुरुषोमां हनुमान, विद्याधरोमां सुदर्शन (जे नंदभावाने अङ्गरना रूपमां आवीने गणी गयो हतो) हुं छुं ॥ २९ ॥ /रत्नोमां पश्चराग (लाल), सुंदर पदार्थोमां कमणी इणी, तश्चर्खलांमां दर्ब अने हविष्योमां गायनुं धी हुं छुं ॥ ३० ॥ व्यवसायशील पुरुषोमां रहेनारी लक्ष्मी, छण-कपट करनाराओनी धूतकीडा, सहनशील जनोनी तितिक्षा अने सात्त्विक पुरुषोमां रहेनारो

*१. अथत्वं । २. यवः । ३. सर्वसेनानामग्राहीर्वगः । ४. सौनृतं । ५. मार्गीन प्रतमां आ श्लोकार्थ श्लोक उठना पूर्वार्थ मुञ्जन आ प्रमाणे छे - 'विश्वावसुः पूर्वितिर्गन्यत्वाप्तारसामहम् ।'

* गीतामां पद्म छहुं छे के, 'वादः प्रवदतामहम्'.

ઓજઃ સહો બલવતાં કર્માહં^૧ વિદ્વિ સાત્ત્વતામ् ।
સાત્ત્વતાં નવમૂર્તીનામાદિમૂર્તિરહં પરા ॥ ૩૨ ॥

વિશ્વાવસુ: પૂર્વચિત્તિર્ણવ્રીપ્સરસામહમ્^૨ ।
ભૂધરાણામહં સ્થૈર્ય ગન્ધમાત્રમહં ભુવઃ ॥ ૩૩ ॥

અપાં રસશ્ચ પરમસ્તેજિષ્ઠાનાં વિભાવસુ: ।
પ્રભા સૂર્યનૃતારાણાં શબ્દોડહં નમસ: પર: ॥ ૩૪ ॥

ભ્રાહ્મયાનાં બલિરહં વીરાણામહમર્જુનઃ ।
ભૂતાનાં સ્થિતિરૂપત્તિરહં વૈ પ્રતિસર્કુમ: ॥ ૩૫ ॥

ગત્યુક્ત્યુત્સર્ગોપાદાનમાનન્દસ્પર્શલક્ષણમ् ।
આર્થાદશ્રુત્યવગ્રાણમહં સર્વેન્દ્રિયેન્દ્રિયમ્ ॥ ૩૬ ॥

પૃથિવી વાયુરાકાશ આપો જ્યોતિરહં મહાન् ।
વિકાર: પુરુષોડવ્યક્તાં^૩ ૨૪: સત્ત્વં તમ: પરમ્ ॥ ૩૭ ॥

અહમેતત્ત્રસર્કુમ્યાનં જ્ઞાનં તત્ત્વવિનિશ્ચય: ।
મયેશ્વરેણ જીવેન ગુણેન ગુણિના વિના ।
સર્વાત્મનાપિ સર્વેણ ન ભાવો વિદ્યતે કવચિત् ॥ ૩૮ ॥

સર્કુમ્યાનં પરમાણૂનાં કાલેન ડિયતે ભયા ।
ન તથા મે વિભૂતીનાં સૃજતોડહાનિ કોટિશ: ॥ ૩૯ ॥

તેજ: શ્રી: શ્રીતરેશ્વર્ય લીલ્યાગ: સૌભગં ભગઃ ।
વીર્ય તિતિક્ષા વિજ્ઞાનં યત્ર યત્ર સ મેંડશક: ॥ ૪૦ ॥

એતાસે કીર્તિતા: સર્વા: સર્કુષેપેણ વિભૂતય: ।
મનોવિકારા એવૈતે યથા વાચાડમિધીયતે ॥ ૪૧ ॥

સત્ત્વગુણ હું છું ॥ ૩૧ ॥ બળવાનોનો ઉત્સાહ અને પરાક્રમ
તથા બગવદ્ભક્તોનું ભક્તિયુક્ત નિષ્કામ કર્મ હું છું.
વૈષ્ણવોના આરાધ્ય વાસુદેવ, સંકર્ષણ, ગ્રદુભન, અનિરુદ્ધ,
નારાયણ, હયગ્રીવ, વરાહ, નૃસિંહ અને બ્રહ્મ - આ
વિગ્રહોમાં પ્રથમ અને શ્રેષ્ઠ વિગ્રહ વાસુદેવ હું છું ॥ ૩૨ ॥

ગંધર્વોમાં વિશ્વાવસુ અને અપ્સરાઓમાં પૂર્વચિત્તિ હું
છું. પર્વતોમાં સ્થિરતા અને પૃથ્વીમાં શુદ્ધ ગંધ-તન્માત્રા હું
છું ॥ ૩૩ ॥

જગન્માં રહેલ રસ-તન્માત્રા, તેજસ્વીઓમાં રહેલી
સૂક્ષ્મ તેજસ્સિતા, અજિન, સૂર્ય, ચન્દ્રમા અને નક્ષત્રોમાં પ્રભા
તથા આકાશનો એક માત્ર ગુણ શબ્દ હું છું ॥ ૩૪ ॥

ઉદ્વચ્છ! બ્રાહ્મણ ભક્તોમાં બલિ, વીરપુરુષોમાં અર્જુન
હું છું; અને પ્રાણીઓમાં તેમની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય
આ ત્રણેય મારી વિભૂતિઓ છે. ॥ ૩૫ ॥

હું જ પ્રાણીઓમાં ચાલવાની, બોલવાની, મળત્યાગની,
પકડવાની, આનંદ-ઉપભોગની શક્તિ છું. સ્પર્શની, દર્શનની,
સ્વાદની, સાંભળવાની અને સુંધવાની શક્તિં પણ હું જ છું.
સમસ્ત ઠન્દ્રિયોની ઠન્દ્રિય-શક્તિ હું જ છું. પૃથ્વી, વાયુ,
આકાશ, જળ, તેજ, આહંકાર, મહત્ત્તમ, પંચમહાભૂત, જીવ,
અવ્યક્ત પ્રકૃતિ, સત્ત્વ, રૂપ, તમ - આ બધા વિકારો અને
તેમનાથી પર રહેનારા ભ્રબ - આ બધું હું છું. ॥ ૩૬-૩૭ ॥

આ બધાં તત્ત્વોની ગણના, લક્ષણો દ્વારા તેમનું જ્ઞાન
તથા તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા તેનું ફળ પણ હું જ છું. હું જ ઈશ્વર
હું, હું જ જીવ હું, હું જ ગુણ હું અને ગુણી પણ હું જ છું.
હું જ સર્વનો આત્મા હું અને સર્વરૂપ પણ હું છું. મારા સિવાય
કોઈ પણ પદાર્થ ક્યાંય નથી. ॥ ૩૮ ॥

— જો હું ગણવા લાગું તો કદાચ પરમાણુઓની ગણતરી
થઈ જાય, પરંતુ મારી વિભૂતિઓની ગણના થઈ શકે એમ
નથી. કેમકે, જ્યારે મારા રચેલાં કોટિ-કોટિ બ્રહ્માંડોની પણ
ગણતરી થઈ શકતી નથી ત્યારે મારી વિભૂતિઓની ગણતરી
કઈ રીતે થઈ શકે? ॥ ૩૯ ॥

એમ સમજો કે, જેનામાં પણ તેજ, શ્રી, કીર્તિ, અન્ધર્ય,
લજ્જા, ત્યાગ, સૌન્દર્ય, સૌભગ્ય, પરાક્રમ, તિતિક્ષા અને
વિજ્ઞાન વગેરે શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય તે મારા જ અંશ છે. ॥ ૪૦ ॥

ઉદ્વચ્છ! મેં તમારા પ્રશ્ન પ્રમાણે સંશોધનાં વિભૂતિઓનું
વર્ણન કર્યું. આ બધી પરમાર્થ-વસ્તુ નથી, મનનો વિકારમાત્ર
છે. કેમકે, મનથી વિચારેલી, વાણીથી બોલેલી કોઈ પણ વસ્તુ
પરમાર્થ (વાસ્તવિક) હોતી નથી. તે તો એક કલ્પના જ હોય
છે. ॥ ૪૧ ॥

૧. કામ: ૨. માચીન પ્રત્યામાં આ શ્લોકાર્થ નથી. ૩. નવ્યક્તો ।

वायं यच्छ मनो यच्छ प्राणान्^१ यच्छेन्द्रियाणि च ।
आत्मानभात्मना यच्छ न भूयः कल्पसेऽध्यने ॥ ४२ ॥

यो वै वाऽमनसी सम्यगसंयच्छन् विषया यतिः ।
तस्य प्रतं तपो शानं स्वत्यामघटाम्बुवत् ॥ ४३ ॥

तस्मान्मनोवयः प्राणान्^२ नियच्छेन्मत्परायणः ।
महजित्युक्तया बुद्ध्या ततः परिसमाप्ते ॥ ४४ ॥

तेथी तमे वाणीने वशमां करो, मनना संकल्प-विकल्प बंध करो, प्राणोने वशमां करो अने इन्द्रियोनुं दमन करो तथा सात्त्विक बुद्धि द्वारा सांसारिक बाबतोनुं चित्तन छोडी दो; पछी तमारे संसारना जन्म-मृत्युरूपी हुः अमय मार्गमां भटकवुं नहीं पडे ॥ ४२ ॥ जे साधक बुद्धि द्वारा वाणी अने मनने पूरी रीते वशमां करतो नहीं, तेनां प्रत, तप अने शान अे रीते क्षीक्ष थहि जाय छ, जेम काचा घडामां लरेलुं जाय ॥ ४३ ॥ तेथी मारा प्रिय भक्ते मारा परापरा थहि ने भक्तियुक्त बुद्धिथी वाणी, मन अने प्राणोनो संयम करवो जोઈजे, आवुं कर्या पछी तेने कांઈ करवानुं शेष रहेतुं नहीं, ते कृतकृत्य थहि जाय छ ॥ ४४ ॥

=★=

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहेत्यां संहितायां ऐकादशस्कन्दे घोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
अगियारभा स्कंध-अंतर्गत सोणमो अध्याय समाप्त.

=★=

६ सत्तरमो अद्याय

वर्णाश्रमधर्मनुं निरूपण

उद्देश उवाच

परस्त्याऽभिहितः पूर्वं धर्मस्त्यद्वित्तिलक्षणः ।
वर्णाश्रमाचारवतां सर्वेषां द्विपदाभिः ॥ १ ॥

यथानुष्ठीयमानेन त्वयि भक्तिर्जुणां भवेत् ।
स्वधर्मेणारविन्दाक्ष तत्^३ समाध्यातुमर्हसि ॥ २ ॥

पुरा उद्दिष्ट भद्राभाष्टो धर्मं परमकं प्रभो ।
पतोन उस्तुपेषा भ्रात्योऽन्यात्य भाष्व ॥ ३ ॥

स उद्दानीं सुमहता कालेनाभिन्नकर्त्तव्य ।
न प्रायो भविता मर्त्यलोके प्राग्नुशासितः ॥ ४ ॥

वक्ता कर्त्ताऽविता नान्यो धर्मस्याच्युत ते भुवि ।
सभायामपि वेरिज्यां यत्र मूर्तिधराः कलाः ॥ ५ ॥

उद्विष्टामे कहुं – हे कमलनयन श्रीकृष्ण! आपे पहेलां वर्णाश्रम-धर्मनुं पालन करवावाणाओने भाटे अने सामान्य मनुष्य भाटे ते धर्मनो उपदेश कर्मो हतो, जेनाथी आपनी भक्ति ग्राप्त थाय छे. हवे आप हृपा करीने ए कहो के मनुष्य पोतपोताना धर्मनुं पालन करतो रहीने आपनी भक्ति सहेलाईधी कहि रीते ग्राप्ता करी शके? ॥ १-२ ॥

हे प्रभु! हे माधव! पहेलां आपे हंसरूपे अवतार लहीने ब्रह्माज्ञने धर्मनो उपदेश आप्यो हतो ॥ ३ ॥

हे रिपुदमन! आपना श्रीमुखे कहेवायेल धर्मना उपदेशने तो धर्षो काण पसार थहि गयो छ, तेथी हुं मानुं छुं के मृत्युलोकमांधी ते विस्मृत थहि गयो होय ॥ ४ ॥

हे अच्युत! पृथ्वीमां तथा ब्रह्मानी ते सभामां पश, ज्यां संपूर्ण वेद मूर्तिमान थहीने बिराजे छ, आपना सिवाय अेवुं कोई नहीं जे आपना आ धर्मनुं प्रवचन, प्रचार अने संरक्षण करी शके ॥ ५ ॥

१. ग्राणि । २. वयोभनप्राणान् । ३. तन्माध्यातुः ।